





## GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Praūžus rinkimų vajui, grįžtame prie žurnalo steigėjo ir redaktoriaus Romualdo Ozolo (1939–2015) suformuluoto tikslo – „ieškoti mūsų kelio į nepriklausomos valstybės atkūrimo istoriją išvalgų, skatinti faktų apibendrinimus dar netyrinėtais aspektais, analizuoti naujosios mūsų istorijos traktavimo nuostatas ir tendencijas“.

„Mūsų didžiųjų“ puslapius skiriame Steponui Kairiui (1879–1964), Vasario 16-osios Akto signatarui, Lietuvos kairiųjų ideologui, kuriam „nepriklausoma demokratinė Lietuva“ buvo principinis politinis siekis. Kaip ir daugelio Lietuvos modernios valstybės kūrėjų, S. Kairio kelias į nepriklausomą valstybę prasidėjo Didžiajame Vilniaus Seime. Jame S. Kairys pasižymėjo politine branda, kreipė diskusijas ir sprendimus politine linkme.

Žurnalo tikslą tiesiogiai atliepia Juozo Žilio „Faktuose ir išvalgose“ dokumentuotai atskleidžiamas archyvų klausimas. Jis iškilo dar 1988 m. birželį, tik susikūrus Sąjūdžiui. Tai buvo pirmą kartą svarbus dalykas, be kurio negalėjo prasidėti tiesos sakymo metas. Pa-teikiama medžiaga liudija principinę politinę kovą dėl fiksuotų archyvų naikavimo faktų ir dėl naujos jų reglamentavimo tvarkos.

„Dokumentų“ skyriuje Vidmantas Valiušaitis pristato diplomato ir valstybininko pulk. Kazio Škirpos laišką Lietuvos diplomatijos šefui Stasiui Lozoraičiui, datuotą 1945 m. gegužės 30 d. Politinis ir intelektualinis K. Škirpos palikimas nėra perskaitytas ir deramai įvertintas. Rašydamas apie Birželio 23 d. sukilimą, K. Škirpa pažymi, jog sukilimas „nebuvo jokios iš vokiečių pusės intrigos padaras, bet grynai mūsų pačių, lietuvių, laisvo pasiryžimo aktas“ (p. 28).

Lietuvos laisvinimosi etapai, išorinės ir vidinės grėsmės apmąstomos Vytauto Landsbergio pranešime, skaitytame 1990 m. rugpjūčio 10 d. Lietuviškųjų studijų savaitėje Šveicarijoje. Pasak autoriaus, svarbiausia šio laikotarpio „rezistencijos priemonė buvo nuoseklus valstybės kūrimas“ (p. 47).

Skyriuje „Iš Romualdo Ozolo palikimo“ – du dokumentai. Pirmasis – tai R. Ozolo Baltijos šalių XXI amžiaus geopolitinė projekcija, pristatyta 1998 m. Praėjus daugiau nei 20 metų pasitvirtina jo geopolitinė išvalga dėl Baltijos šalių sandraugos stiprinimo krypties: „norėdami gyventi kaip Vakarų civilizacijos tauta, bet tauta, o ne teritorija, į vieningą Europą eisim, matyt, per Vidurio Europą, į ją – per Baltijos jūros Europą, į ją gi – per Baltijos šalių Europą“ (p. 59). Praėjus kelioms savaitėms po iškilmingo prisijungimo prie Europos Sąjungos, R. Ozolas parašo „Europarlamentarines tēzes sau ir kitiems“.

„Mąstymuose“ Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto studentas Gytautas Petrauskas sugrįžta prie Antano Maceinos tautinės valstybės idėjos svarstymų. Jis naujai perskaito ne kartą diskutuotą ir nevienareikšmių vertinimų sulaukusį A. Maceinos straipsnį „Tauta ir valstybė“ (1939).

„Paminėjimuose“ tęsiame modernios Lietuvos valstybės šimtmečio svarbių įvykių įprasminimą. Šį kartą pristatome Seime surengtą parodą „Teisė ir pareiga: Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai 1920–1940 m.“, kuri skiriama artėjančiam moderniojo Lietuvos parlamentarizmo šimtmečiui paminėti. Amžinybėn išėjusio Nepriklausomybės Akto signataro Liudviko Sauliaus Razmos (1938–2019) atminimą pagerbia Stasys Kašauskas.

„Pristatymuose“ Vytautas Rubavičius neseniai išleistus prezidento Antano Smetonos raštus įvertina kaip nepaprastos kultūrinės ir politinės reikšmės įvykį: „Smetonos raštai – veiksmingas šiuolaikinis priešnuodis išsivalstybinimo ir išsitautinimo ideologinėms nuostatom“.

## MŪSŲ DIDIEJI

## VALDAS SELENIS

STEPONAS KAIRYS IR 1918 METŲ  
VASARIO 16-OJI

1918 m. Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto signataras Steponas Kairys atsiminiuose pabrėžė 1917 m. rugsėjo 18–22 dienomis vykusios Lietuvių konferencijos svarbą, jis siūlė ir reikalavo, kad konferencija nutartų kovoti už laisvos demokratinės Lietuvos atkūrimą: „Pasiūlęs Vilniaus konferencijai paminėtą nutarimą, jaučiaus ypatingai įpareigotas žiūrėti, kad Lietuvos Taryba savo veikloje neiškryptų.“<sup>1</sup> Demokratiškos Lietuvos valstybės imperatyvą S. Kairys kėlė nuo pat savo politinės veiklos pradžios. Kokie buvo svarbiausi istoriniai momentai, kuriais S. Kairio balsas, reikalaujantis nepriklausomos demokratinės valstybės, turėjo lemiamą įtaką? Pamėginkime juos aptarti nuosekliai chronologine tvarka iki pat 1918 m. liepos 11 d., kai jis nutraukė santykius su Lietuvių konferencijos nutarimus sulaužiusia Lietuvos Taryba.

Pirmasis postūmis link nepriklausomos, nors ir laisvai „susifederavusios“ su Lenkija bei kitomis tautomis demokratinės Lietuvos Respublikos idealo buvo užfiksuotas 1896 m. įkurtos Lietuvos socialdemokratų partijos programoje „minimum“, kurią pristatė Vladas Sirutavičius<sup>2</sup>. Pirmasis S. Kairio parengtas viešas atsišaukimas „Lietuviai ir lietuvaitės“, kuriame aiškinama, kad socialdemokratai siekia sukurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką, išplatintas 1900 metais<sup>3</sup>.

Studijuodamas Peterburgo technologijos institute, S. Kairys pasinėrė į visuomeninę ir politinę veiklą. Tuo metu vyko Rusijos ir Japonijos karas. 1904 m. vasario 2 d. S. Kairys Peterburge parašė atsišaukimą „Draugams“. Nupasakojęs engėjišką carinės valdžios politiką, skatino džiaugtis jos nesėkmėmis kare su Japonija ir, iš visos širdies palinkėjęs japonams pasisiekimo kare su Rusijos imperija, užbaigė šūkiu: „Teprasmenga caro valdžia! Tegyvuoja Lietuviška Demokratiška Respublika!“<sup>4</sup> Prisidengęs Dėdės slapyvardžiu, S. Kairys išleido tris knygeles apie Japoniją, nes tautiečiai troško sužinoti, kaip gyvena Rusijos imperiją įveikti sugebėjusi tauta<sup>5</sup>. Japonai įvertino S. Kairio drąsą ir 2010 m. išleistos publicistės Kumiko Hirano knygos „Saka-no ue-no Japonija“ („Japonija ant kalvos“) dėka jis tapo vieninteliu Japonijoje žinomu Lietuvos Vasario 16-osios Akto signataru.

S. Kairio aktyvi veikla Peterburge ir Lietuvoje buvo įvertinta ir jis kaip socialdemokratų atstovas buvo pakviestas pirmininkauti pirmajam ir pačiam audringiausiajam Didžiojo Vilniaus Seimo posėdžiui. Antrojo posėdžio metu S. Kairys pasiūlė seimo rezoliucijos projektą<sup>6</sup>. Jis kvietė rengtis kovai su caro valdžia dėl autonomijos išvien su visomis Rusijos imperijos tautomis. Imtis net ginkluotos kovos. Taip pirminis Jono Basanavičiaus sumanyto lietuvių suvažiavimo kaip mokslui propaguoti skirtos konferencijos formatas buvo pakeistas į politinius reikalavimus keliantį renginį. Egidijaus Motiekos nuomone, demokratų apdairumo dėka Andriaus Bulotos pasiūlytas nuosaikūs Lietuvos socialdemokratų partijos atstovas S. Kairys, todėl galima buvo tikėtis, kad kraštutinės politinės nuostatos bus suderintos<sup>7</sup>. Be to, būtent Didžiajame Vilniaus Seime išryškėjo Antano Smetonos ir S. Kairio, dešiniųjų ir kairiųjų politikų, idėjinė ašis, aiškiai juntama ir tolesnėse politinėse diskusijose, ir Lietuvos Tarybos veikloje<sup>8</sup>.

<sup>1</sup> Kairys S. *Tau, Lietuva. Bostonas*, 1964, p. 6.

<sup>2</sup> Kirvelis D. *Stepono Kairio, Vasario 16-osios Akto signataro, Lietuvos valstybės vizija. Vilnius, Gairės*, 2018, p. 8.

<sup>3</sup> *Ten pat*, p. 9.

<sup>4</sup> Kairys S. *Draugams!, 1904 m. vasario 2 d. // LNMMB, Nacionalinis publikuotų dokumentų archyvinis fondas, S876269*.

<sup>5</sup> Dėdė [S. Kairys]. *Kaip japonai gyvena dabar. Vilnius, Bliumovičiaus spaustuvė, 1906; Japonija seniau ir dabar. Vilnius, Bliumovičiaus spaustuvė, 1906; Japonų konstitucija. Vilnius, Bliumovičiaus spaustuvė, 1906*.

<sup>6</sup> Kairys S. *Tau, Lietuva*, p. 89.

<sup>7</sup> Motieka E. *Didysis Vilniaus Seimas. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla*, 2005, p. 125.

<sup>8</sup> Bukaitė V. *Būsimieji Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai Didžiajame Vilniaus Seime // Parlamento studijos, 2018, nr. 25, p. 34*.

Bene pirmą ir paskutinį kartą S. Kairys svarstė galimybę Lietuvai likti Rusijos valstybės sudėtyje 1907 m. gegužės 13 d. Londone, Anglijoje, vykusiame Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos suvažiavime. Jį pradėjęs S. Kairys kritikavo bolševikų ir menševikų frakcijų tarpusavio kovą ir pažymėjo, kad, pertvarkant imperiją į demokratinę respubliką, Lietuva galėtų būti demokratinės federacinės respublikos dalimi. S. Kairys kvietė delegatus pasisakyti dėl Rusijos imperijos tautų ateities. Tačiau šis klausimas nebuvo svarstomas, tada Lietuvos socialdemokratai nutarė siekti atskiros demokratinės Lietuvos Respublikos.

S. Kairys su bendraminčiais kairiųjų pažiūrų žmonėmis 1915 m. gegužę įkūrė Lietuvos draugiją nukentėjusiems nuo karo teikti teisių ir agronomijos pagalbą, sutrumpintai – Agronomijos ir teisių draugiją. Be S. Kairio, draugijos steigėjai buvo Jurgis Čiurlys, Augustinas Janulaitis, Viktoras Ruokis ir Jonas Vileišis. Organizacija palaikė ryšį su Lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti. Politiniams reikalams svarstyti susirinkdavo skirtingų politinių pažiūrų penketukas iš abiejų draugijų: socialdemokratas S. Kairys, nepartinis Petras Klimas, demokratas A. Smetona, krikščionis demokratas kunigas Juozas Stankevičius ir demokratas Jurgis Šaulys. Kartais prisijungdavo ir J. Basanavičius<sup>1</sup>. 1915 m. gegužės 31 d. Draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti susirinkime, kuriame dalyvavo A. Smetona, J. Basanavičius, Andrius Domaševičius, Adomas Rimša ir A. Janulaitis, S. Kairys pasiūlė ištirti, kiek ir kurių gyvulių vokiečiai rekvizavo<sup>2</sup>. Pasiūlymas buvo priimtas. Draugija bendradarbiavo su analogiška baltarusių organizacija. Liepos 2 d. jungtiniame lietuvių ir baltarusių draugijų nukentėjusiems nuo karo šelpti posėdyje Ivanas Luckevičius atkreipė dėmesį, kad Vilniuje santykiai tarp tautų nenormalūs, nes nė vienas lenkų laikraštis neišspausdino informacijos apie baltarusių draugijos veiklą<sup>3</sup>. S. Kairys pridūrė: ir apie lietuvių. Posėdžio pirmininkas Pavelas Konča apsiėmė išsiaiškinti priežastis. Tų pačių metų lapkričio 23 d. S. Kairys kartu su lenkų, baltarusių ir žydų atstovais dalyvavo Vilniaus miesto valdybos Maisto komisijos, besirūpinančios paskirstyti maistą skurstantiems gyventojams, posėdyje<sup>4</sup>. Gruodžio mėn. Lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti sudarė švietimo komisiją, pavadintą „Ryto“ draugija, į kurią įėjo įvairių pažiūrų žmonės: be S. Kairio, Mykolas Biržiška, A. Janulaitis, Juozapas Kukta, Aleksandras Stulginskis ir Jokūbas Šernas. Draugija rūpinosi Vilniaus miesto mokyklomis.

1916 m. gegužę S. Kairys kartu su A. Smetona ir J. Šauliu vyko į Šveicariją, Lozaną, dalyvauti Pavergtų tautų kongrese, kuris buvo organizuotas vokiečių agentų, norėjusių išgauti palankius nutarimus Rusijos vakarams aneksuoti. Lietuvių delegatai pasinaudojo proga ir visam pasauliui paskelbė, kad lietuviai nori būti nepriklausomi, nesusieti jokiais ryšiais su kitomis valstybėmis<sup>5</sup>.

1917 m. rugpjūčio 2 d. S. Kairys organizacinio komiteto lietuvių suvažiavimui (konferencijai) organizuoti posėdyje pristatė pamatinį klausimą: kokius nustatyti siekimus. Pamatinio siekimo – Lietuvos nepriklausomybės – jis laikėsi be jokių išlygų iki pat 1918 m. vasario 16 d. ir teigė, kad jeigu Rusijoje demokratinė valdžia išliktų, Lietuva galėtų susilaukti geresnių laikų, tačiau jis nematęs naudos susidėti su Rusija, nes revoliucija ten neis „socialistiniu krypsniu“<sup>6</sup>. Bet koku atveju Lietuvai teks susidurti su Rusijos imperializmu. Tą patį, anot S. Kairio, galima pasakyti ir apie Vokietiją, kuriai rūpėjo Lietuvą tik aneksuoti ir kolonizuoti, todėl šaliai gali būti naudingas tik „liuosas susiderėjimas“, o susidėjimas su Vokietija yra nepageidaujamas – tai galėtų įvykti tik prievarta. S. Kairys pabrėžė, kad orientacija gali būti tik viena: „Nepriklausoma demokratinė Lietuva“. Vokietija negali laimėti, karo ir taikos sąlygų ji nediktuos, todėl tą lozungą reikia „statyti be apkarpyimo“.

Organizaciniam komitetui svarstant rezoliuciją dėl Lietuvių konferencijos, S. Kairys akcentavo kryptį į Vakarus, siūlė vietoj „lietuvių tautos“ vartoti žodį „Lietuva“, sakinyje dėl „tautinės politikos motyvų“ išmesti žodį „tautinės“<sup>7</sup>. S. Kairys taip pat stebėjosi, kad taip lengvai sutinkama su vokiečių pasiūlytu konferencijos dalyvių kooptacijos principu,

<sup>1</sup> Ilgūnas G. Steponas Kairys. Vilnius, Vaga, 2002, p. 81.

<sup>2</sup> Draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti posėdžio protokolas, 1915 m. gegužės 31 d. // LMAVB, f. 267, b. 2797, l. 17.

<sup>3</sup> Lietuvių ir baltarusių draugijų nukentėjusiems nuo karo šelpti posėdžio protokolas, 1915 m. liepos 2 d. // Ten pat, l. 67.

<sup>4</sup> Szklennik A. Dienoraštis 1915–1918 m. I knyga. 1915 m. gegužės 11 (24) d. – 1916 m. rugsėjo 9 d. Parengė E. Gimžauskas. Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2017, p. 256.

<sup>5</sup> Sunki kova už Lietuvos nepriklausomybės vasario 16 d. Aktų. Iš pasikalbėjimo su buv. Valstybės Tarybos vicepirmininku inž. p. Steponu Kairiu // Lietuvos žinios, 1938 m. gruodžio 31 d., p. 3.

<sup>6</sup> Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918. Sud. A. Eidintas ir R. Lopata. Vilnius, Mokslo, 1991, p. 48–49.

<sup>7</sup> Ten pat, p. 52.

ir pasiūlė platesnius rinkimus, kad žmonės „ant vietos galėtų dalyvauti ir tarti savo žodį“<sup>1</sup>. Vokiečių akyse tokia konferencija būtų reikšmingesnė. Kandidatus paskiria ne Vilnius, o patys žmonės vietoje. Taip būtų užkirstas kelias netikusiam Oberosto šeimininkavimui Lietuvoje. Pasiūlymas buvo priimtas. Dar kitą dieną komiteto posėdyje S. Kairys atkreipė dėmesį, kad kviesti į konferenciją vien lietuvius yra kenksmingas ir nenaudingas principas, nes ir pačiam Vilniuje nemažai yra žmonių ne lietuvių, kurie užjaučia Lietuvą<sup>2</sup>.

Lietuvos Taryboje S. Kairys kartu su A. Stulginskiu ir J. Vileišiu sudarė komisiją „susižinojimui“ su Lietuvos tautinėmis mažumomis. Atsiminimuose S. Kairys rašė, kad „nepriklausomoji Lietuva, 1922 metų konstitucijoj dėdama sugyvenimo pagrindus ir su tautinėmis Lietuvos mažumomis, nepaklausė garsaus pastoriaus Stoeckerio<sup>3</sup>, pamokslų sakytojo prie kaizerio Vilhelmo II rūmų, ir suteikė Lietuvos žydams plačią kultūrinę autonomiją. Tuos konstitucijos dėsnius nuoširdžiai rėmė ir valstiečiai liaudininkai, dėdamies varpininkų palikuonimis.“<sup>4</sup>

S. Kairys pirmininkavo pirmajam Lietuvių konferencijos posėdžiui 1917 m. rugsėjo 18 d. Lietuvių konferencijoje S. Kairys buvo išrinktas į Lietuvos Tarybą ir pagal balsus buvo dešimtas: gavo 154 balsus, prieš – 49 (tik vienu daugiau už A. Stulginskį)<sup>5</sup>. S. Kairys nebuvo patenkintas, kad į Lietuvos Tarybą buvo išrinkti net šeši kunigai, jo manymu, jie nebuvo pasirengę tokiam darbui. Justinas Staugaitis, taip pat būsimasis Vasario 16-osios Akto signataras, atsiminimuose minėjo, kad kunigai prieštarauti S. Kairiui mėgino, bet jie „reagavo nevykusiai“<sup>6</sup>. J. Staugaitis konstatavo: „Kairio hipnozė pasiekė savo tikslą.“ Galima pridurti, kad reikšmės turėjo ir patirtis vadovaujant ne tik savo partijos posėdžiams.

Lietuvos Tarybos pirmasis vicepirmininkas S. Kairys pirmininkavo Tarybai II sesijos 1917 m. spalio 7 d. posėdžiui. Gruodžio 8 d. III sesijos septintajame posėdyje svarstant būsimos valstybės valdymo formą, S. Kairys pasiūlė atidėti šį klausimą, esą monarchiją užsitraukti pavojinga, su ja gali ateiti demokratijai priešinga sistema, todėl vienintelė tinkama forma – tai respublika<sup>7</sup>. 1918 m. sausio 8 d. IV sesijos antrajame posėdyje svarstant 1917 m. gruodžio 11 d. rezoliucijos skelbimo klausimą, S. Kairys pareiškė, kad reikia tą rezoliuciją skelbti, bet, pridėjus, kad artimiausias uždavinys – tai Steigiamojo Seimo sušaukimas. S. Kairys siūlė papildyti Tarybą mažumų atstovais ir reikalauti atiduoti valdžią į Lietuvos Tarybos rankas<sup>8</sup>.

1918 m. sausio 26 d. V sesijos antrajame posėdyje S. Kairio, J. Vileišio ir Stanislovo Narutavičiaus pasiūlyta nepriklausomybės skelbimo „formula“ buvo tokia: „Lietuvos Taryba, kaipo vienintelė lietuvių tautos atstovybė, atsirėmusi pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir Lietuvių konferencijos nutarimu Vilniuje rugsėjo mėn. 17–22 d. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis tautomis. Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės vidaus tvarkai ir santykiams su kaimynais nustatyti yra reikalinga, kiek galima greičiau, sušaukti Steigiamasis seimas, visų Lietuvos gyventojų demokratiniu būdu išrinktas.“<sup>9</sup> Už S. Kairio formuluotę, kurią raštu išdėstė J. Vileišis, balsavo trys Tarybos nariai: S. Kairys, S. Narutavičius ir J. Vileišis, jie iš jos ir pasitraukė. Prieš balsavo, t. y. tuo pačiu pasirinko laikytis 1917 m. gruodžio 11 d. rezoliucijos, J. Basanavičius, A. Smetona, Alfonsas Petrulis, Donatas Malinauskas, J. Šernas ir J. Šaulys, kiti vienuolika narių susilaikė.

1933 m. „Socialdemokrato“ laikraštyje S. Kairys prisiminė: „Tarybos dauguma nesutiko su opozicijos pasiūlymu“ (atiduoti Steigiamajam Seimui spręsti Lietuvos santykių klausimą su Vokietija) ir „tuomet S. Narutavičius, J. Vileišis, M. Biržiška ir aš sausio 26 dienos vakarą pareiškėm Tarybos daugumai, kad jos posėdžius apleidžiame. Sausio 28 dieną tuo pačiu reikalu įteikiau Tarybai savo vardu motyvuotą pareiškimą. Opozicijos pasitraukimas sudarė Taryboje svyruojančios nuotaikos. Po to konflikto, kiek man žinoma, buvo ne

<sup>1</sup> Ten pat, p. 54.

<sup>2</sup> Ten pat, p. 62.

<sup>3</sup> Adolfas Stoeckeris (1835–1909) – kaizerio Vilhelmo I kapelionas, politikas ir vokiečių liuteronų teologas, įkūręs Krikščionių socialinę partiją. Skleidė antisemitines pažiūras.

<sup>4</sup> Kairys S. *Lietuva budo. Niujorkas, 1957, p. 240.*

<sup>5</sup> Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918, p. 120.

<sup>6</sup> Staugaitis J. *Mano atsiminimai. II papildytas leidimas. Vilnius, Katalikų Akademija, 2006, p. 253.*

<sup>7</sup> Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918, p. 152.

<sup>8</sup> Ten pat, p. 167.

<sup>9</sup> Ten pat, p. 188.

## STEPONAS KAIRYS

Lietuvos Tarybos narys

✍

Jo. Loczkači p. J. Šauliui ir  
p. J. Šernui.

! Tamoš laiškas, liepos 13-tą dieną man rašytas, tuim garbės Tamošui, pasirašinti, kad  
Lietuvos Tarybos narys yra mane išrinkusi Lietuvos konfederacija Vilniuje ir konfederacija, arba ja  
lygus ar vienišius xcais abotus, norintimas tegali iš manęs atimti Tarybos nario teisę.

Lietuvos Taryba šien nie p pati savo dėjimui yra teisė, galbūt mane aniam būdu  
pasirašinti iš savo pavadin, tuomet panašumui toki būdas. Nėla toki bėgi man nepasirašinti  
nei Tamoš narys.

Kas bėgi pasirašinti atima L. Tarybos narys p. tiesis tai sąmoningas išstaužimas iš to  
įgaliojimų, kuris jis yra garbės iš konfederacijos. Tėciaus apie tai rašiau šimto ir šimtas komitetas  
apie išstaužinti vėry pirmą Tamošui vėrym iš vėry vėrymėsi Tarybos bendry, kuri eate šio vėry  
už monumėsi formą Lietuvai ir uė šio kad xcais Lietuvai rašalium orlaibę, oraga Vilniuje  
ora Waach. Tėm būdu minėtas staužimus kaloudomai, Tamoš narys ir Tamoš bendry eate  
ortę šikėjimęsi Lietuvos šimo teisų naurpėtois, vėrymėsi iš konfederacijos gautis gėrymėsi  
is to pačii vėrymėsi Lietuvos valstybės Tarybos nario teisų. Prie šioj pavidėjimų tuim gėrymėsi  
būdu pavidėjimėsi apie tai orame Tamošui pasirašęs liepos 13-ties šikėjimėsi pasirašinė, norint  
targat yra gėrymėsi, uė mas xcais vėrymėsi L. Tarybos narys būs.

Ką Tamoš narys ir vėrymėsi Tamoš bendry eate nater; po to, kai pėtyš nteratė Tarybos narys  
teisų, šio man, karp L. Tarybos narys, orai noravėsi šimto.

Steponas Kairys.

Stepono Kairio 1918 m. liepos 18 d. laiško Jurgiui Šauliui ir Jokūbui Šernui faksimilė. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

kartą kelta ir svarstyta mintis, ar nebūtų geriau skaityti išėjusius narius nesamais. Bet ta mintis atmesta. Turbūt ir daugumos tarpe vis labiau pradėjo reikštis nerimo dėl pasižadėtų „amžinų ryšių su Vokietija“ ir aiškiai tirpo pilietinis jos drąsumas. Tuo tarpu pasitraukusi opozicija, jausdamos paėmusi teisingą taktikos kryptį, laikėsi vieningai, tvirtai, su labai gera nuotaika.“<sup>1</sup>

Siekiant nepriklausomos Lietuvos pripažinimo, Lietuvai pravertė S. Kairio užmegzti ryšiai su vokiečių socialdemokratais: „Neleidžiant okupantų cenzūrai skelbti nepriklausomybę Vilniaus laikraščiuose, teko panaudoti santykius su vokiečių s.-d. ir per juos paskelbti 16-ojo vasario nutarimą Berlyno laikraščiuose.“ Lietuvos Tarybos kairįjį „sparną“ S. Kairys vaizdavo lyg atlantą, ant savo pečių laikantį demokratinės nepriklausomos valstybės viziją: „Visas laikotarpis nuo lapkričio 1917 metų iki 1918 metų vasario 16-os dienos buvo Tarybos narių daugumai sunkių moralių imtynių metas. Bet bene daugiausia turėjo pakelti Tarybos opozicija...“<sup>2</sup> 1955 m. Vasario 16-osios minėjime Niujorko lietuviams S. Kairys kalbėjo: „Vasario 16-osios Aktas buvo tautos valios pareiškimas, kad ji ryžtasi gyventi laisva. Aktą paskelbus, nepriklausomybę reikėjo iškovoti ir ją sau patikrinti. Atsipalaidavus nuo Lietuvą vergusios carų Rusijos, reikėjo gintis nuo kaizerinės Vokietijos, kad Lietuva nepataptų Vokietijos kolonija.“<sup>3</sup> Į „Keleivio“ korespondento klausimą, kas buvo Vasario 16-osios Akto teksto autorius, S. Kairys atsakė: „Kad ne tiek jau buvo sunku surašyti akto teksto projektą, kiek paveikti Tarybos narių daugumą, kad ryžtųsi skelbti „svarią“ nepriklausomybę ir dėl to teko S. Kairiui gal daugiau ginčytis, kaip kam kitam.“<sup>4</sup>



Projektuojant vandentiekį Šiauliuose. Iš kairės – Šiaulių miesto burmistras Jackus Sondeckis ir Steponas Kairys. Šiauliai, 1929 m. Autorius nežinomas. LCVA.

<sup>1</sup> Kairys S. Iš netolimos praeities (Stanislovo Narutavičiaus mirties proga) // *Socialdemokratas*, 1933, nr. 8, p. 3; nr. 9, p. 2.

<sup>2</sup> Ten pat.

<sup>3</sup> Kaminskas J. (S. Kairys). Prof. J. Kaminsko kalba // *Naujienos*, 1955 m. vasario 18 d.

<sup>4</sup> Kas Vasario 16-osios autorius? // *Keleivis*, 1958, nr. 51, p. 4.

1918 m. sausio 28 d. vakare Lietuvos Tarybai įteiktame pareiškime paaiškindamas pasitraukimo iš Tarybos motyvus, S. Kairys rašo: „Lietuvos konferencija Vilniuje, sudaryta nedemokratišku būdu, galėjo pareikšti Lietuvos politiškos ateities klausime vien tokius siekimus, kurie neabejojamai yra bendri visai lietuvių tautai, palikus tarti visus kitus klausimus Steigiamajam Lietuvos Seimui, kas jos ir buvo padaryta konferencijos rezoliucijoj, pareiškusiais reikalą sudaryti nepriklausomą, demokratiškais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę. Lietuvių konferencija Vilniuje, parinkdama Lietuvos Tarybą, įgaliojo ją dirbti vien prirengiamąjį darbą rezoliucijos nustatytais ribomis, nedarant nieko tokio, kas paveržtų Steigiamojo Seimo kompetenciją, nekeliant net iniciatyvos formoje nė vieno klausimo, kuris savo turiniu būtų priešingas pamatiniam mūsų krašto siekimui sudaryti nepriklausomą, demokratišką Lietuvą ir galėtų pakenkti savitam jos plėtojimui.“<sup>1</sup>

1918 m. kovo 19 d. VII sesijos antrajame posėdyje svarstant, kokios „formulos“ pagrindu reikalauti Lietuvos pripažinimo Berlyne, S. Kairys priminė, kad Tarybai „reikia išlaikyti švariai lozungus Lietuvos nepriklausomybės. Atsistoję ant pamato 11 gruodžio nutarimo, mes nustosime garbės. Reiktų stengtis susisiekti su savo visuomene ir dėl to galvoti apie sušaukimą seimo ar bent konferencijos. Dabar imti ant savęs atsakomybę mes 20 žmonių negalime. Konferencija nutarė, kad jei bus duota nepriklausomybė, tai tada sueiti į sutartis, bet dabar reikalaujama pirma sueiti į sutartis, o paskui žadama nepriklausomybė. Stovėjimas ant to pamato kaip ir 16 vasario – duotų tik pozityvinius rezultatus.“<sup>2</sup>

Vėliau, jau eidamas tiekimo ir maitinimo ministro pareigas ketvirtosios Vyriausybės ministro pirmininko Mykolo Sleževičiaus kabinete, S. Kairys prisiminė neramius Lietuvos Tarybos posėdžius. Kai svarstant įstatymo projektą žemės naudojimo santykiams atvauduotose nuo bolševikų rytų srityse reguliuoti iškilo klausimas – palikti ar išmesti žodžius „komunistų partijos nariai“, ministras S. Kairys pareiškė, kad reikia vertinti žmogų ne pagal užimamą vietą, bet pagal įsitikinimus, jo darbų esmę, nes, kitaip manant, reiktų „patraukti tieson“ ir tuos žmones, kurie pasirašė konvencijas su vokiečiais<sup>3</sup>.

Lemtingąją 1918 m. liepos 11 d. IX sesijos penktajame posėdyje S. Kairys pareiškė: „Buvo angažuojama vokiečių valdžia, kad pripažintų mums nepriklausomybę ir jos turinį realizuotų. Pažadėjimu konvencijų manėme vokiečius apgausią, ir jis virs palankion mums pusėn. Žinome, kaip tai nepasisekė.“<sup>4</sup> Toliau jis aiškino, kad Taryba klysta ir antrą kartą kviesdama Vilhelmą fon Urachą Lietuvos karaliumi, pažymi, kad jeigu ne Lietuvių konferencijos rezoliucijos, Taryba jokios reikšmės neturėtų, reikia „susirišti su kraštu“ ir šaukti antrą konferenciją, dėl kurios sušaukimo net nedėta pastangų. Prie protokolo Nr. 95 S. Kairys su J. Vileišiu, S. Narutavičiumi ir M. Biržiška pridėjo pareiškimą: „Kadangi Lietuvos Tarybos didžiuma, krenpuodama Lietuvos Steigiamojo Seimo teises, yra trylika balsų iš 20-ies nutarusi Lietuvos valdymo formą ir net nusprendusi pakviesti karalių, mes, neišstodami iš Tarybos, skaitome tą trylikos ypatų nustojusiais Lietuvos konferencijos Vilniuje 1917 m. rugsėjo mėn. 18–22 dien. duotų įgaliojimų.“<sup>5</sup> J. Šauliui ir J. Šernui į liepos 13 d. laišką S. Kairys atsakė, kad Lietuvos Tarybos nariu jį išrinko Lietuvių konferencija Vilniuje ir tik ji tegalinti atimti Tarybos nario teises<sup>6</sup>. Lietuvos Taryba turi teisę pašalinti jį iš posėdžių, jei turi tam priežasčių, bet tokių ji neturinti. J. Šaulį ir J. Šerną už forsuoatą Viurtembergo hercogo Vilhelmo fon Uracho kvietimą Lietuvos karaliumi S. Kairys laikė Steigiamojo Seimo teisių uzurpatoriais, sulaužiusiais iš Konferencijos gautus įgaliojimus ir tuo pačiu nebetekusiais Lietuvos Tarybos narių teisių. S. Kairys pažymėjo, kad ką nutarė likę vienuolika tarybos narių po to, jam nėra svarbu žinoti.

1960 m. S. Kairys pranašiskai svarstė, kad „Lietuvos ateitį tuomet lėmė ne Vasario 16-osios Aktas, bet tautos ryžtas atgauti politinę laisvę. /.../ Vasario 16-osios Aktas ir jį sekę įvykiai yra mums pamokymas ateičiai. Kaip besivystytų pasauliniai įvykiai, bet už savo laisvę kovojanti tauta yra pirmutinė jos laimėjimo garantija (laidas). Turime visiškai

<sup>1</sup> Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918, p. 198.

<sup>2</sup> Ten pat, p. 220.

<sup>3</sup> Ministerių Kabineto posėdis 1919 m. liepos 15 d. // Lietuvos vyriausybės 1918–1920 metų posėdžių protokolai. I tomas. 1918 m. lapkričio 9 d. – 1919 m. spalio 4 d. Sud. A. Eidintas ir R. Lopata. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018, p. 453.

<sup>4</sup> Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917–1918, p. 273.

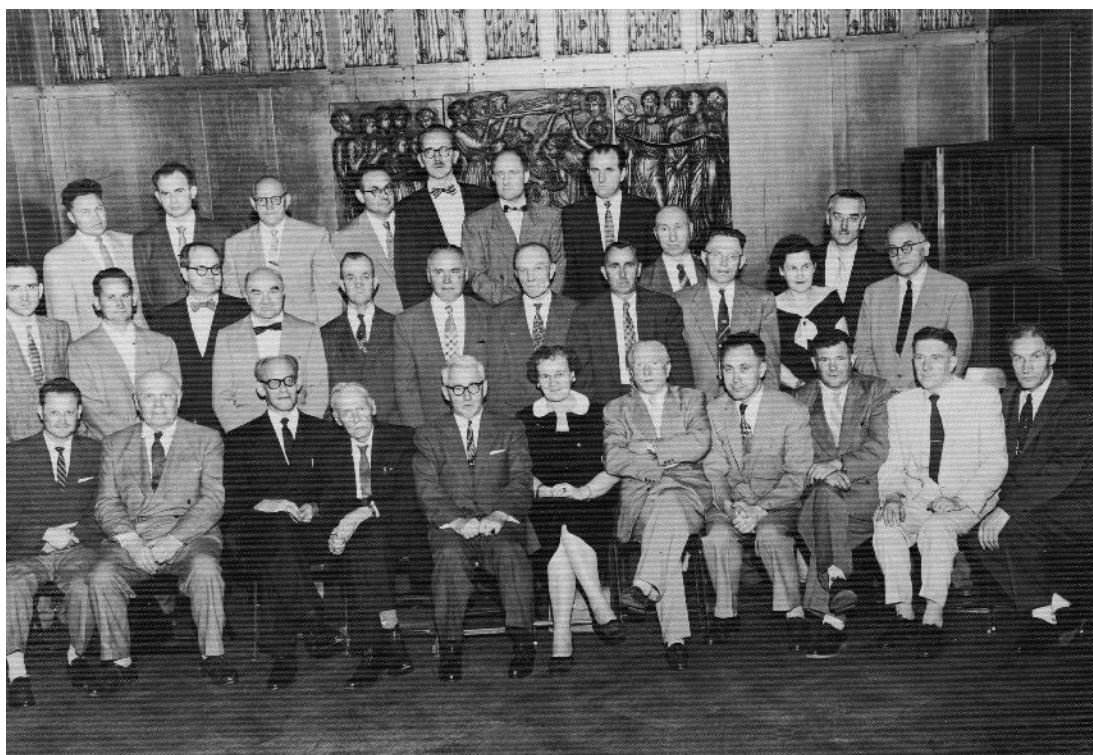
<sup>5</sup> Ten pat, p. 279.

<sup>6</sup> Stepono Kairio laiškas Jurgiui Šauliui, 1918 m. liepos 18 d. // LNMMB RS, f. 29, b. 1552, l. 1.

pagrindo tikėti, kad ir dabartinė okupacija, svetimu ir despotišku režimu žymėta, yra laikinė. Tačiau, kaip praeityje, taip ir ateityje, vėl esant palankioms sąlygoms Vakaruose ar pačioj Sovietijoje, lems mūsų ateitį pati tauta.“<sup>1</sup>

Pabaigai, ieškant apibendrinimo, geriausiai apibūdinančio S. Kairio santykį su 1918 m. Vasario 16-ąja, pasitelksime vieną diskutuotiną mintį. Modernios Lietuvos teisės istorijos tyrinėtojas Mindaugas Maksimaitis vadina S. Kairį socialdemokratu, kuris buvo bene kairiausias iš visų Tarybos radikalų<sup>2</sup>. Derėtų patikslinti: S. Kairys buvo ne tik tikriausias socialdemokratas, bet kartu ir vienas demokratiškiausių valstybininkų iš visų Tarybos narių. Radikalus tik ten, kur tai yra būtina. Visi Lietuvos Tarybos nariai yra svarbūs Lietuvos istorijos dalyviai ir kūrėjai, tačiau jis buvo vienas iš tų, be kurių neturėtumėme Vasario 16-osios.

*Pranešimas skaitytas minint S. Kairio 140-ąsias gimimo metines Signatarų namuose 2019 m. sausio 23 d.*



Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto suvažiavimas. Pirmoje eilėje ketvirtas iš kairės – Steponas Kairys. Niujorkas, 1956 m. Vytauto Maželio nuotrauka. LCVA.

<sup>1</sup> Kymantas V. Vasario 16-os Aktų prisiminus // *Keleivis*, 1960, nr. 7, p. 2.

<sup>2</sup> Maksimaitis M. *Mažoji konstituenta. Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą. Vilnius, Justitia, 2011, p. 39.*

## FAKTAI IR IŽVALGOS

JUOZAS ŽILYS

# ARCHYVAI: NUO DISKUSIJOS IKI TEISINIO REGLAMENTAVIMO. 1988-1991 METAI

Archyvų klausimas 1988–1991 metais neišvengiamai tapo aktualus vykstant to meto politiniams visuomeniniams procesams. Tada deklaruotos vadinamosios *atsinaujinimo* idėjos sudarė vienokias ar kitokias prielaidas atviriau prabilti apie slepiamus Lietuvos istorijos faktus ir reiškinius. Pradėjus veikti skelbiamam *viešumo* principui, Lietuvoje aktyviai imta diskutuoti apie 1940 m. Lietuvos okupaciją ir aneksiją, nusikalstamus Stalino ir Hitlerio 1939 m. sandėrius. Spauldoje ir kitur sklandė žinios ne tik apie šiuos istorinius faktus, bet ir prisiminimai apie dramatiškus pokario metus – rezistenciją, žmonių masinius trėmimus į Sibirą, represijas, apie jėga primestą politinę, socialinę sistemą ir jos padarinius. Taikliai pastebima, kad *glasnostj* (viešumas) reiškė akistatą su praeitimi, bet kur kas svarbiau buvo susitaikyti su dabartimi<sup>1</sup>.

Žmonių dėmesį vis labiau traukė egzistavusių archyvų turinys, uždaroje saugyklose slepiami ir neprieinami dokumentai, bylos. Istorikų, represuotų žmonių ir jų artimųjų žvilgsnis savaime krypto į ypač slaptus saugumo, Vidaus reikalų ministerijos, prokuratūros žinybinius archyvus, kurie galėjo atskleisti tikrąjį represijų, politinio ir teisinio persekiojimo mastą. Šiuo atžvilgiu archyvų problema pradėta kelti ne tik spauldoje, televizijos ir radijo laidose, bet ir įsikūrusioje Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje.

1988 m. birželio 23 d. vykusiame Sąjūdžio iniciatyvinės grupės susitikime su kompartijos, administracijos vadovais ir kitais aukščiausio rango veikėjais Arūnas Žebriūnas kalbėjo, kad Sąjūdžiui rūpi 1940 metų dokumentai, prie kurių negali prieiti net istorikai: „Šie ir kiti dokumentai liečia ne tik mūsų visuomenę, bet ir kiekvieną mūsų atskirai. Laikas paskelbti pačius skaudžiausius Lietuvos istorijos laikotarpius liečiančius dokumentus. Nes ateis laikas, kai reikės rasti bendrą kalbą su liaudimi. Atidėlioti šio sprendimo jau nebegalima.“<sup>2</sup>

Rugpjūčio 30 d. vykusiame Sąjūdžio iniciatyvinės grupės susitikime su Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto pirmininku Eduardu Eismuntu archyvų klausimas nors tiesiogiai ir nebuvo keliamas, tačiau jis potencialiai tvyrojo diskutuojant apie pokario represijas ir reabilitavimo procesą<sup>3</sup>. Netrukus po susitikimo buvo paskelbta publikacija, kurioje E. Eismuntas atsakė į žurnalistų klausimus<sup>4</sup>.

Archyvų fonduose ir, išskirtinai, Saugumo komitete bei Vidaus reikalų ministerijoje sukauptų dokumentų prieinamumo problema tapo ypač aktuali, kai įsikūrė Sąjūdžio komisija stalinizmo nusikaltimams tirti (pirmininkas Julius Juzeliūnas). Vienas iš jos uždavinių buvo „rūpintis archyvinės medžiagos, liečiančios stalinizmo nusikaltimus, publikavimu“<sup>5</sup>. Šių temų viešo nagrinėjimo nebegalėjo blokuoti ar išvengti nei kompartija, nei buvusi administracija.

Apie tai prabilta jau pirmuosiuose Sąjūdžio organizuotuose didžiuosiuose mitinguose. Štai 1988 m. rugpjūčio 23 d. Vingio parke vykusiame protesto mitinge prieš Vokietijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties (Ribentropo ir Molotovo pakto) pasirašymą 1939 m. rugpjūčio 23 d. poetas Justinas Marcinkevičius siūlė į šio susirinkimo rezoliuciją įrašyti

<sup>1</sup> Laquer W. *Euro-pa mūsų laikais. 1945–1992. Vilnius, Amžius, 1995, p. 523.*

<sup>2</sup> Susitikimas LKP CK rūmuose // *Sąjūdžio žinios, 1988 m. liepos 3 d.*

<sup>3</sup> Generolo Eismunto susitikimas su Sąjūdžiu // *Kauno diena, 1988 m. rugpjūčio 31 d.*

<sup>4</sup> Persitvarkymo, visuomenės atsinaujinimo labui. Į klausimus atsako Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto pirmininkas Eduardas Eismuntas // *Tiesa, 1988 m. rugsėjo 16 d.*

<sup>5</sup> „Ir šviesa, ir tiesa...“ // *Sąjūdžio žinios, 1988 m. liepos 25 d.*

reikalavimą „įstatymu nustatyti dokumentų įslaptinimo laiką – tokį, koks priimtas demokratinėse pasaulio valstybėse. /.../ Atidaryti visų archyvų duris mokslininkams, literatams, žurnalistams ir visiems, besidomintiems istorija. /.../ Išleisti papildomą „Lietuvos TSR istorijos šaltinių“ tomą, kuriame be ideologinės politinės prievartos būtų pateikti dokumentai apie naujausią mūsų krašto istoriją.“<sup>1</sup>

Rengiant ir svarstant Sąjūdžio būsimosios politinės programos metmenis, Virgilijus Čepaitis, A. Žebriūnas rašė, kad reikia „grąžinti lietuvių tautai jos istoriją, kuri dešimtmečiais buvo nutylima ir falsifikuojama. Reikalauti, kad būtų paskelbti svarbiausieji mūsų tautą liečiantys istoriniai dokumentai“<sup>2</sup>.



Piketas prie KGB rūmų Gedimino prospekte. Prie plakato – Nijolė Ambrazaitytė. 1990 m. Jono Juknevičius nuotrauka. LCVA.

Tų pačių metų spalio 22–23 dienomis vykusio Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo dokumentuose buvo suformuluota ir paskelbta Sąjūdžio pozicija dėl lietuvių tautos istorinio paveldo išsaugojimo ir konkrečiai dėl archyvų saugyklose esamos medžiagos paviešinimo. Sąjūdžio bendrojoje programoje skelbta, kad teisinėje valstybėje nėra viena įstaiga ar organizacija negali rinkti apie asmenį tokios informacijos, su kuria šis asmuo negalėtų susipažinti ir, reikalui esant, apskusti įstatymo numatyta tvarka. Kartu pažymėta, kad piliečiai turi gauti informaciją visuomeniniais ir valstybiniais klausimais, jeigu jie nėra paskelbti valstybine paslaptimi<sup>3</sup>. Programoje pabrėžta, jog Sąjūdis sieks, kad visi Lietuvoje esantys archyvai priklausytų respublikos jurisdikcijai, rūpintis susigrąžinti išgrobstytus ir išblaškytus fondus, perkelti į Lietuvą išsivijus archyvus<sup>4</sup>.

Archyvų prieinamumo problema tiesiogiai sieta su vis labiau plintančia informacija apie stalinizmo nusikaltimus lietuvių tautai ir Lietuvos gyventojams. Suvažiavimo rezoliucijoje „Dėl stalinizmo nusikaltimų ir visuotinės rehabilitacijos“ reikalauta paskelbti Lietuvos archyvuose esančius dokumentus ir visą su šiais nusikaltimais susijusią medžiagą<sup>5</sup>.

Sąjūdžio komisija stalinizmo nusikaltimams tirti 1989 m. sausio 26 d. kreipėsi į Lietuvos kompartijos centro komiteto pirmąjį sekretorių Algirdą Brazauską dėl susidarančios ne-normalios padėties, kai respublikos archyvuose tebėra įslaptinti su stalinizmo padariniais

<sup>1</sup> Istorinės tiesos diena // *Atgimimas*, 1988 m. rugsėjo 16 d.

<sup>2</sup> Čepaitis V., Žebriūnas A. Nacionaliniai klausimai // *Sąjūdžio žinios*, 1988 m. liepos 5 d.

<sup>3</sup> Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa // *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas*. Vilnius, Mintis, 1990, p. 205.

<sup>4</sup> *Ten pat*, p. 212.

<sup>5</sup> *Ten pat*, p. 232.

Lietuvoje susiję dokumentai. Komisijos vadovai J. Juzeliūnas ir Mečys Laurinkus pabrėžė, kad tokia padėtis negali ilgiau tęstis, nes ji trukdo „teisingumui įsigalėti ir diskredituoja oficialią destalinizavimo politiką“, o archyvų slėpimas visuomenės gali būti suvoktas kaip netiesioginis stalinizmo politikos ir jos vykdytojų gynimas. Kreipimesi akcentuota, kad visų archyvų prieinamumas moksliniam ir specialiam tyrimui yra būtina sąlyga istorinei tiesai atskleisti ir teisingumui atstatyti. Komisija perspėjo, kad, padėčiai su archyvais nepasikeitus, bus viešai paskelbta apie tai, jog komisija negali užtikrinti savo veiklos ir vadovausis tik jos disponuojama medžiaga, kurią teiks teismams<sup>1</sup>.

Beje, vis dažniau viešai buvo skelbiami faktai apie tai, kaip buvo vykdomos represijos ir kas jas inicijavo. Štai Sąjūdžio komisijos stalinizmo nusikaltimams tirti narys istorikas Arūnas Bubnys spaudoje paskelbė LTSR valstybės saugumo liaudies komisaro Gladkovo 1941 m. gegužės 23 d. Kaune išleistą visiškai slaptą įsakymą dėl žmonių trėmimo operacijos parengimo. Įsakymu buvo sudarytas operatyvinis štabas, jis turėjo vadovauti, parengti ir įvykdyti operaciją „kenksmingam antisovietiniam ir kriminaliniam ir socialiai pavojingam elementui iš Lietuvos išvalyti“. Įsakyme buvo nurodytos dešimčių pareigūnų, turėjusių įgyvendinti pirmąją masinę Lietuvos žmonių trėmimą į Sibirą, pavardės<sup>2</sup>.

1989 m. kovo 4 d. buvo atkurta Lietuvos teisininkų draugija, sudaryta įvairių komisijų, tarp jų – komisija nusikaltimams Lietuvos liaudžiai tirti (Jonas Prapiestis, pirmininkas, Egidijus Bičkauskas, Viktoras Zedelis, Vidmantas Žiemelis). Balandžio 22 d. Draugijos valdybos posėdyje buvo apsvaistyta ir patvirtinta šios komisijos veiklos programa. Pagrindinis komisijos tikslas buvo surengti Lietuvoje stalinizmo teismą. Teismo nagrinėjimo dalykas turėjo būti ne tik smurtiniai stalinistų nusikaltimai, bet ir padaryta žala Lietuvos kultūrai, menui, švietimui, ekonomikai, žemės ūkiui. Teismą būtų turėjęs vykdyti Lietuvos piliečių išrinktas Lietuvos tribunolas<sup>3</sup>.

Komisija buvo pasiryžusi: siekti pritarimo ir paramos visuomeniniuose judėjimuose, organizacijose, draugijose renkanti ir kaupianti informaciją apie stalinizmo nusikaltimus; teikti teisinę paramą vyriausybinei ir Sąjūdžio komisijoms, tiriančioms smurtinius stalinizmo nusikaltimus; išaiškinti Lietuvos gyventojų deportacijų organizatorius ir vykdytojus; skelbti informaciją apie asmenis, pareigūnus, trukdančius Komisijos darbui.

Archyvų klausimas aktualiai iškeltas Rašytojų sąjungos ir Mokslų akademijos Istorijos instituto atvirame partiniame susirinkime „Pokario Lietuva: visuomenės ir literatūros situacija“ 1989 m. balandžio 4 d. Be visų kitų politinio gyvenimo vertinimų ir keliamų uždavinių, kurie turi būti sprendžiami, susirinkimo nutarime akcentuota, kad „.../ būtina panaikinti apribojimus naudotis Partijos istorijos instituto prie LKP CK visais archyvais, įpareigojant Mokslų akademijos Istorijos institutą artimiausiu metu parengti ir išleisti istorinių archyvinų dokumentų rinkinį „Stalinizmas Lietuvoje 1944–1953 metais“, taip pat paskelbti visuotinio rašytojų susirinkimo 1946 m. stenogramą. LKP CK turi bekompromisiškai reikalauti, kad būtų prieinami Maskvos archyvai (jų tarpe VKP (b) CK biuro Lietuvai fondai) ir besąlygiškai atslaptinti. .../ Būtina panaikinti draudimus istorijos tyrinėtojams, rašytojams, žurnalistams susipažinti su valstybės saugumo ir vidaus organų archyvais.“<sup>4</sup>

Greta atkreiptas LKP CK ir vyriausybės dėmesys, jog be atgarsio liko Rašytojų sąjungos partinio susirinkimo, įvykusio tų pačių metų sausio 9 d., primygtiniai prašymai, kad iš SSRS teritorijos į Lietuvos saugyklas būtų grąžintos archyvų kolekcijos, meno, kultūros vertybės, kad valstybiniu mastu būtų organizuojamas ir remiamas išvežimo archyvų, istorinės medžiagos ar kopijų grąžinimas į Tėvynę, taip pat būtų skubiai apriboti senų instrukcijų reglamentuojami archyvinės medžiagos įslaptinimo terminai.

Birželio 12 d. Vilniuje, Profsąjungų rūmuose, įvyko Vilniaus tremtinių draugijos konferencija „Lietuva tremtyje“, kurioje dalyvavo TSRS liaudies deputatai, istorikai, tremtinių ir kitų visuomeninių organizacijų atstovai. Daugelio pranešėjų, kalbėjusiųjų žvilgsnis kryo

<sup>1</sup> Sąjūdžio žinios, 1989 m. vasario 23 d.

<sup>2</sup> Lietuvių į SSSR išvežimo vykdytojai // Atgimimas, 1989 m. balandžio 28 d.

<sup>3</sup> Stalinizmui – teismą! // Atgimimas, 1989 m. gegužės 6 d.

<sup>4</sup> Literatūra ir menas, 1989 m. balandžio 15 d.

į archyvus. Konferencijoje priimta rezoliucija, joje suformuluotos esminės stalinizmo nusikaltimų atskleidimo, represuotų žmonių rehabilitavimo procedūrų nuostatos. Kai kurios iš jų paminėtinos išskirtinai: viešai pasmerkti nusikalstamų trėmimo ir kitų represinių akcijų ideologus, organizatorius ir aktyvius vykdytojus; sudaryti galimybę naudotis visa archyvine medžiaga apie stalinizmo nusikaltimus Lietuvoje 1940–1952 ir vėlesniais metais. Ši medžiaga turi būti prieinama nukentėjusiems, jų šeimų nariams, tyrinėtojams ir organizacijoms; tremtis, kaip labai svarbus lietuvių tautos istorijos puslapis, turi tapti mokslinių tyrimų objektu; sudaryti ir skelbti sąrašus tų žmonių, kurie padėjo tremtiniais ir politiniams kaliniais. Konferencijoje, berods, pirmą kartą iškeltas ir platesnis klausimas – pareikalauta pervesti Vidaus reikalų ministeriją, Saugumo komitetą ir respublikinę prokuratūrą į respublikos pavaldumą<sup>1</sup>.

1989 m. rugsėjo 22, 23, 28–30 dienomis vykusioje Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos tryliktojoje sesijoje vidaus reikalų ministrui Marijonui Misiukoniui, Lietuvos TSR prokurorui Vidučiiui Barauskui, Saugumo komiteto pirmininkui E. Eismuntui teko atsakyti į deputatų paklausimus dėl jų vadovaujamų žinybų, taip pat dėl to, kaip ir kam teikiama informacija apie šių žinybų veiklą.

Į Zigmo Vaišvilos paklausimą dėl informacijos teikimo E. Eismuntas atsakė: „Mes teikiame informaciją Respublikos vadovybei, jos vyriausybei, taip pat ir TSRS valstybės saugumo komitetui pagal mūsų kompetencijoje esančius darbo klausimus.“<sup>2</sup>

TSRS liaudies deputatai Vytautas Čepas, Sigitas Geda ir Bronislovas Genzelis reikalavo atsakyti į du klausimus: kada bus išslaptinti Saugumo komiteto archyvai ir kada bus paskelbti sąrašai asmenų, vykdžiusių represijas ir kitus nusikaltimus prieš lietuvių tautą. TSRS liaudies deputatas Sigitas Kudarauskas klausė, kuo apskritai užsiima Saugumo komitetas ir kaip kovoja su politiniais provokatoriais.

Tada E. Eismuntas aiškino: „/.../ šių archyvų saugojimo tvarką nustato Tarybų Sąjungos Ministrų Taryba. /.../ mes prieš tai, kad archyvai būtų panaudojami asmeninėms sąskaitoms



Į Aukščiausiosios Tarybos sesijos posėdį atvyksta Saugumo komiteto pirmininkas Eduardas Eismuntas (trečias iš dešinės). Vilnius, 1989 m. rugsėjo 22 d. Jono Juknevičius nuotrauka. LCVA.

<sup>1</sup> Konferencija „Lietuva tremtyje“ // *Atgimimas*, 1989 m. birželio 29 d.

<sup>2</sup> Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) tryliktoji sesija. Stenogramos. Vilnius, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo leidykla, 1989, p. 389.

suvedinėti. /.../ Valstybės saugumo archyvai nėra tokie dideli, kaip daugelis įsivaizduoja. Jie sistemingai peržiūrimi, ir medžiaga, kuri netekusi istorinės bei praktinės reikšmės, naikinama. Faktiškai yra saugoma visa baudžiamųjų bylų medžiaga, tai yra atskiras baudžiamųjų bylų fondas.“<sup>1</sup>

Saugumo komiteto pirmininko buvo klausiama: ar visuomeninio politinio gyvenimo tyrimas yra saugumo kompetencijoje (Z. Vaišvila); kelios bylos yra iškeltos tokiems asmenims, kurie yra padarę nusikaltimus, vykdę represijas? (Zita Šličytė). Kiti reikalavo išklausti platesnę Saugumo komiteto ataskaitą Aukščiausiojoje Taryboje (S. Kudarauskas). V. Čepas ragino iškelti baudžiamąsias bylas buvusiems ir esamiems Saugumo komiteto darbuotojams, dalyvavusiems represijose kankinant nekaltus žmones. Alfredas Smailys siūlė išslaptinti Saugumo komiteto archyvus, Saugumo komitetui labai aiškiai atsiriboti nuo stalinizmo nusikaltimų, o visus, kurie yra įvykdę nusikaltimus, perduoti teismui.

Aukščiausioji Taryba, akivaizdžiai vengdama polemikos dėl iškilusių klausimų, nutarė, kad „į Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto pirmininko E. Eismunto informaciją atsižvelgiame“<sup>2</sup>.

Archyvų klausimas apskritai ir konkrečiai – ten laikomų dokumentų, medžiagos išsaugojimo tema labai aštriai kilo tada, kai visuomenę pasiekė žinios apie šiuose archyvuose esamų dokumentų ir bylų naikinimą.



Romualdas Ozolas. 1989 m. Jono Juknevičius nuotrauka. LCVA.

<sup>1</sup> Ten pat, p. 389–390.

<sup>2</sup> Ten pat, p. 395.

<sup>3</sup> Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) keturioliktoji sesija. Stenogramos. Vilnius, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo leidykla, 1989, p. 136–137.

Lapkričio 3–4 dienomis vykusioje Aukščiausiosios Tarybos keturioliktojoje sesijoje Romualdas Ozolas pirmą kartą viešai iškėlė archyvų klausimą ir reikalavo imtis prevencinių veiksmų, kad būtų apsaugotas ir išliktų šis paveldas. „Pastaruoju metu mus pasiekia neramios žinios, tikrą nerimą keliančios žinios apie archyvų naikinimo atvejus. Ir, sakyčiau, ypač rimtų archyvų. /.../ Galiu tik pasakyti, kad sąmoningo archyvų naikinimo faktas yra tikras“<sup>3</sup>, – kalbėjo jis. Vadovaudamasis turima informacija, R. Ozolas siūlė nedelsiant priimti tokį „nedidelį apsauginį“ nutarimą:

„Siekdama užtikrinti visų Lietuvos TSR teritorijoje esančių valstybinių ir žinybinių, tame tarpe ir sąjunginio pavaldumo žinybų archyvų neliečiamumą ir saugumą pereinamuoju į visišką valstybinį suverenitetą laikotarpiu, Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba nutaria:

1. Uždrausti išvežti iš Lietuvos TSR teritorijos bet kokios žinybinės priklausomybės archyvinę medžiagą.

2. Iki bus priimtas įstatymas dėl valstybinių ir žinybinių archyvų, uždrausti visoms Lietuvos TSR teritorijoje esančioms valstybinėms ir žinybinėms įstaigoms ir organizacijoms naikinti bet kokią jų žinioje esančią archyvinę medžiagą nepriklausomai nuo numatytos jos saugojimo trukmės.

3. Nutarimas įsigalioja nuo jo priėmimo dienos.“

Pasiūlęs tokį nutarimo projektą, R. Ozolas sakė neišeisias iš tribūnos, kol nebus balsuojama dėl šio dokumento. Toliau vyko trumpa diskusija, kurios fragmentai visapusiškiau atskleidžia iškeltą klausimo politinį socialinį aktualumą.

Vyriausiosios archyvų valdybos viršininkas Vytautas Kardamavičius suskubo pareikšti, neva jam nežinoma, kad „būtų sunaikintas bent vienas dokumentas“. TSRS liaudies deputatė Kazimira Prunskienė, pritardama R. Ozolo iniciatyvai, kartu atkreipė dėmesį į tai, jog „mus pasiekia signalai iš įmonių, kad iš Lietuvos teritorijoje esančių sąjunginio pavaldumo įmonių pradedama gabenti vertinga aparatūra ir kita įvairi technika. /.../ Aš nepateikiu konkrečių faktų, bet jeigu tokie dalykai iš tikrųjų dedasi ir deputatus pasiekia konkretūs faktai, labai prašyčiau informuoti apie tai Ministrų Tarybą. Manau, kad be Ministrų Tarybos žinios šiandien, kai kalbama apie įmonių perdavimą Respublikos ūkio sistemai, turto išgabenimas yra neleistinas.“

Administracijos pareigūnams kategoriškai neigiant svarbių dokumentų naikinimo faktą, Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salėje įvyko iki tol negirdėta principinga polemika, nuomonių ir pozicijų sankirta:

„**R. Ozolas.** Gerbiamieji! Aš jums dar kartą noriu pasakyti, kad mes galime tikslinti iki begalybės, tuo tarpu archyvai gali būti naikinami. (*Triukšmas salėje*) Aš galiu pasakyti, ir kas naikinama. Aukščiausioji Taryba nori šito?

**Salė.** Taip.

**R. Ozolas.** Gera. Praėjusią savaitę buvo sunaikinta didelė dalis saugumo archyvo. Nemaža dalis.

(**Balsas iš vietos. Negirdėti**).

**R. Ozolas.** Pateikite man oficialų kaltinimą, tada aš jį priimsiu. Tokią informaciją aš turiu teisę padaryti, o jūsų teigimą, kad tai yra šmeižtas, aš atmetu. Aš prašau Aukščiausiosios Tarybos balsuoti už šį nutarimo projektą. Jeigu tai yra nepriimtina, balsuoti už balsavimo reikalingumą. Apsisprendimas tokiu lemiamu ir tokiu svarbiu klausimu yra būtinas, ir aš neturiu teisės kitaip interpretuoti šios problemos. Čia perduodu pirmininkui.

**Pirmininkas.** Prašom.

**E. Eismuntas.** /.../ Dėl archyvų mes kalbėjome praėjusioje sesijoje. /.../ Kiekviena įstaiga peržiūri savo dokumentus, ir tie, kurie neturi jokios vertės, yra naikinami. Tokia bendra tvarka. Matyt, draugui R. Ozolui, prieš keliant šį klausimą, reikėjo išsiaiškinti, kokia tvarka saugojami dokumentai. Dabar dėl draugo R. Ozolo kaltinimo, kad valstybės saugumo organai naikina savo archyvus. Tai yra šmeižtas. Ir ne aš turiu aiškintis, o draugas R. Ozolas turi įrodyti. Yra nepakaltumo prezumpcija. /.../ Jeigu draugas R. Ozolas meta tokį kaltinimą, aš reikalauju jam iškelti baudžiamąją bylą. Nes jis iš principo kaltina Saugumo komitetą. Tai neetiška. Tai, galų gale, yra baudžiama. Aš dar kartą aiškinu, kad Valsybės saugumo komitete visi baudžiamųjų bylų fondai yra išsaugojami. O susirašinėjimo medžiaga, kadangi ji neturi jokios nei operatyvinės, nei istorinės vertės, naikinama pagal esančias instrukcijas. Aišku?



Egidijus Bičkauskas. 1989 m.  
Jono Juknevičius nuotrauka.  
LCVA.

**Pirmininkas.** Norite kas paklausti pirmininką? Prašau.

**R. Ozolas.** Aš manau, kad gerbiamas pirmininkas turbūt nelaiko manęs vaiku. Ir jeigu aš keliu šį klausimą, tai turiu tam tikrus duomenis.

**E. Eismuntas.** Man reikalingi tikri duomenys. Padėkite ant stalo įrodymus, tuomet kalbėkite.

**R. Ozolas.** Gerbiamas pirmininke. Jeigu jūs su manim kalbėsite šitaip, aš taip pat turiu teisę atsakyti. Aš esu deputatas.

**E. Eismuntas.** Prašau.

**R. Ozolas.** Jūs praėjusį kartą pademonstravote, kad visa Aukščiausioji Taryba yra žemiau jūsų. Atleiskite, bet aš turiu pasakyti, niekas neišdrįso šito pasakyti. Bet su manimi jūs, net būdamas Saugumo komiteto pirmininku, taip kalbėti neturite teisės.

**E. Eismuntas.** O kas jūs esate?

**R. Ozolas.** Aš esu deputatas.

**E. Eismuntas.** Aš taip pat deputatas.

**Pirmininkas.** Dėmesio!

**E. Eismuntas.** Draugai deputatai! Pasirodo, kad tarp deputatų yra juodieji ir baltieji. Ir jis, ir aš esame deputatai. Ir aš nekaltinu draugo R. Ozolo, kad jis kažką vagia, kažką naikina. Aš jam, kaip deputatui ir kaip žmogui, pretenzijų neturiu. Draugas R. Ozolas kaltina Vyriausybės saugumo komitetą dokumentų naikinimu, tai yra neva kažkokių nusikaltimų įrodymų naikinimu. Tai – šmeižtas. Ir aš reikalauju atitinkamai šį reikalą ištirti.

/.../

**E. Bičkauskas.** Aš siūlau sudaryti tuo klausimu deputatų komisiją, tai viena. Antra. Pasiūlytas gerbiamo deputato R. Ozolo nutarimo projektas iš esmės nieko neliečia. /.../ šiame nutarimo projekte neminimas nei Valstybės saugumo komitetas, nei kokia nors kita konkreti žinyba. Dėl to sudarykime komisiją, o tą nutarimą, manau, galima priimti, juo labiau, kad jis nieko iš esmės nepaliečia.

**E. Eismuntas.** /.../ Prašau, jeigu jūs norite patikrinti mūsų baudžiamųjų bylų archyvą, mes jus galime įleisti ir pažiūrėkite. Visos baudžiamosios bylos yra vietoje. Prokuratūra, Aukščiausiasis teismas dabar peržiūri visas mūsų bylas sprendžiant klausimus apie rehabilitavimą. Kas liečia operatyvinę medžiagą, ji neprieinama jums. Jūs prie jos neprieisite. Yra įstatymas, kuris ją saugo. Tai dokumentai, kurie neliečia tiesėtvarkos pažeidimų.

**E. Bičkauskas.** /.../ Todėl aš ir siūlau sudaryti deputatų komisiją, kad išspręstų konfliktą, o tas nutarimas, kuris nieko neliečia, tegul būna priimtas.

/.../

**M. Laurinkus** (TSRS liaudies deputatas). Aš – stalinizmo nusikaltimų tyrimo Lietuvoje komisijos narys. Prasidėjus mūsų bendram judėjimui, atsinaujinimo judėjimui, pradėjus veikti tokiai komisijai, apie kurią žino visa Lietuva, iš tikrųjų buvo daugybė signalų apie tai, ir ne tik iš Lietuvos, bet ir iš įvairių Rusijos miestų, iš įvairių rajonų, kad archyvai yra naikinami. Aš sakau, žmonės išpėja. Todėl pagrindas nerimauti yra. Ir ypač dėl medžiagos, susijusios su stalinizmo nusikaltimais Lietuvoje. Mes šitą nerimą turime teisę ir privalome išreikšti ir savo Respublikoje. Jeigu Lietuvoje taip nėra, tai labai gerai. Bet iš tikrųjų aš pritarčiau gerbiamo E. Bičkausko nuomonei, kad reikėtų sudaryti tokią komisiją...

**Pirmininkas.** O gal Prezidiumui pavesti, kuris sudarys savo ruožtu darbo komisiją. Galbūt taip padarykime. Gerai? Ir pateiks sekančiai sesijai savo išvadą.

**M. Laurinkus.** Vis dėlto mes siūlytume deputatų komisiją.

/.../

**Pirmininkas.** Niekas neginčija dėl nerimo. Geriau nerimauti, negu ramiai gyventi. Tokiu būdu aš siūlau taip. Pirmiausia priimti nutarimą, kuriame pavesti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui išnagrinėti iškeltus deputatų pasiūlymus ir problemas dėl archyvų

ir pateikti mums savo išvadas, jeigu reikia, ir su atitinkamais dokumentais, kitoje sesijoje, t. y. lapkričio mėnesį. Priimtina?<sup>41</sup>

Balsuojant dėl nutarimo, kurį pasiūlė R. Ozolas, 100 deputatų buvo prieš, 53 susilaikė. Taigi dokumentas nebuvo priimtas. Po diskusijų Aukščiausioji Taryba vis dėlto pavedė Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui išnagrinėti minėtas problemas ir jas pateikti kitoje sesijoje, jei reikės, pridėdant atitinkamus dokumentus.

1989 m. lapkričio 23 d., prasidedant Aukščiausiosios Tarybos penkioliktajai sesijai, K. Motieka perdavė Vilniaus radijo komponentų gamyklos darbuotojų ir septyniolikos visuomeninių organizacijų atstovų laišką, kuriame reikalaujama nedelsiant parengti archyvų apsaugos įstatymo projektą ir pateikti jį Aukščiausiajai Tarybai. Buvo užregistruotas R. Ozolo oficialus paklausimas dėl dokumentų naikinimo archyvuose. Posėdyje paskelbtas pil. Jono Jako pareiškimas Prezidiumui, kuriame rašoma: „Manau, kad Lietuvos TSR vadovai ir dauguma deputatų pakankamai informuoti apie pasitaikančius dokumentų naikinimo ir net klastojimo faktus, kurių paneigti negalima.“

Aukščiausiosios Tarybos pavedimui įgyvendinti Prezidiumas buvo sudaręs komisiją, kuri turėjo susipažinti su archyvų, tarp jų Saugumo komiteto, būkle. Į ją įėjo Petras Ignotas, Steponas Imbrasas, V. Kardamavičius, M. Laurinkus, Kazimieras Motieka. Gruodžio 7 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje S. Imbrasas bendrais bruožais apibūdino archyvų klausimą. Jis tvirtino, kad komisijos nariai susipažino su kai kurių archyvų, tarp jų ir Saugumo komiteto, darbo sąlygomis, domėjosi ten esančios archyvinės medžiagos apsauga bei naudojimosi ja tvarka, patikrino pastaraisiais metais sunaikintų dokumentų apyrašus, jų naikinimo aktus, ekspertų komisijų išvadas, kalbėjosi su aplankytų archyvų vadovais, darbuotojais.

S. Imbrasas informavo, kad Saugumo komitete, vadovaujantis atitinkamomis instrukcijomis, 1989 m. balandžio 5 d. buvo sunaikinti registracijos žurnalai, juodraščiai, vidaus susirašinėjimo bei kitokia istorinės ar operatyvinės reikšmės neturinti medžiaga. Vidaus reikalų ministerijoje dokumentai naikinti maždaug prieš dešimt dienų. Pranešėjas pažymėjo, kad archyvų veiklos organizavimo praktika, besiremianti sąjunginių žinybų nurodymais ir instrukcijomis, neatitinka respublikos visuomenės interesų ir yra keistina. Todėl komisija yra tos nuomonės, jog būtina paspartinti archyvų įstatymo rengimą ir pavesti respublikos vyriausybei pateikti svarstyti šio įstatymo projektą artimiausioje šešioliktojoje sesijoje. Komisija buvo įsitikinusi, kad turėtų būti numatytas valstybinių bei žinybinių archyvų respublikinis pavaldumas, taip pat gerokai efektyvesnės negu iki šiol visų be išimties archyvų veiklos kontrolės formos<sup>2</sup>.

Tada visapusiškesnės diskusijos Aukščiausiojoje Taryboje neįvyko, vyriausybei pavesta parengti ir pateikti Aukščiausiajai Tarybai archyvų įstatymo projektą. Buvo uždrausta visoms Lietuvos teritorijoje esančioms valstybinėms ir žinybinėms įstaigoms bei organizacijoms naikinti ar išvežti bet kokius jiems priklausančius archyvinius dokumentus nepriklausomai nuo numatytos jų saugojimo trukmės, kol bus priimtas archyvų įstatymas<sup>3</sup>.

Prasidėjus archyvų būklės viešiams svarstymams, aiškėjo jų veiklos teisinio reguliavimo aktualijos. Tada viešai sužinota, kad iš esmės viskas buvo reglamentuojama Sovietų Sąjungos valdymo žinybų teisės aktais. Lietuvos jurisdikcija apėmė tik kai kuriuos techniškus, nereikšmingus teisinius apibrėžimus.

Šiuo atžvilgiu reikėtų patikslinti, kad tuo metu egzistavo valstybinis archyvinių dokumentų fondas, kurį sudarė septyni centriniai valstybiniai archyvai ir aštuoni centrinio valstybinio archyvo filialai. Valstybiniame fonde buvo saugoma daugiau kaip 6,5 milijono rašytinių dokumentų, beveik 156 tūkst. foto ir 21 tūkst. kino dokumentų, 11,5 milijono at-sarginio fondo mikrofilmų kadrų negatyvų. Labai daug dokumentų buvo saugoma įvairioms žinyboms priklausančiuose archyvuose. Archyvas buvo Aukščiausiojoje Taryboje, Ministrų Taryboje. Atskiros archyvų saugyklos egzistavo Užsienio reikalų, Vidaus reikalų bei kitose

<sup>1</sup> Ten pat, p. 138–142.

<sup>2</sup> Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) penkioliktoji sesija. Stenogramos. Vilnius, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo leidykla, 1990, p. 422–424.

<sup>3</sup> Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Respublikos valstybinių ir žinybinių archyvų fondų išsaugojimo“ // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, nr. 36–543.



Zigmąs Vaišvila. Vilnius, 1989 m. Jono Juknevičius nuotrauka. LCVA.

ministerijose, Saugumo komitete, Mokslų akademijoje ir kitur. Komunistų partijos, komjaunimo ir kitų vadinamųjų visuomeninių organizacijų archyvai buvo laikomi kompartijos istorijos instituto fonduose. Daug archyvinės medžiagos buvo kaupiama įmonėse ir kitose organizacijose. Vadinamojo sąjunginio pavaldumo žinybų ir organizacijų archyvai buvo uždari ir neprieinami Lietuvos mokslininkams bei kitiems tyrėjams.

Pastebėtina, kad tada apskritai nebuvo vientiso teisės akto, kuriuo būtų nustatyta archyvų funkcionavimo ir naudojimosi jais tvarka. Valstybiniai ir žinybų archyvai vadovavosi atitinkamų ministerijų ir kitų žinybų teisės aktais – įsakymais, nutarimais, nuostatais, instrukcijomis. Bendresnio pobūdžio teisės aktai buvo TSRS valstybinio archyvinio fondo nuostatai, valstybinių archyvų pagrindinės darbo taisyklės, įvairios kitos instrukcijos.

Lietuvoje funkcionavusio Saugumo komiteto archyvuose dokumentų saugojimo tvarka buvo nustatyta TSRS Ministrų Tarybos 1979 m. rugpjūčio 10 d. nutarimu ir jo pagrindu priimtu TSRS valstybės saugumo komiteto įsakymu. Pagal šiuos dokumentus buvo organizuojamas archyvinių dokumentų priėmimas, apskaita, naudojimasis jais, nustatyta dokumentų saugojimo ir jų naikinimo tvarka bei terminai. Dauguma istorinę ir praktinę reikšmę turinčios archyvinės medžiagos, pvz., baudžiamųjų bylų, nutrauktų baudžiamųjų bylų, filtracinių bylų fondai, buvo saugoma nuolat. Beje, Saugumo komitete saugomų operatyvinių bylų laikymo terminai, saugojimo, išdavimo, naikinimo tvarka taip pat buvo numatyta TSRS Ministrų Tarybos 1977 m. nutarime. Remiantis šiuo aktu, TSRS valstybės saugumo komitetas buvo patvirtinęs detalią instrukciją, pagal kurią buvo naikinama sukaupta operatyvinė medžiaga. Tai buvo visiškai slaptas archyvo fondas.

Vidaus reikalų ministerijos archyvo veiklą taip pat reglamentavo TSRS vidaus reikalų ministerijos teisės aktai. Čia buvo kaupiamos baudžiamosios bylos, ištremtų žmonių bylos ir kita vadinamojo *riboto* naudojimo archyvinė medžiaga.

1990 m. vasario 9 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje pradėta svarstyti, kaip vykdomas 1989 m. gruodžio 7 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Respublikos valstybinių ir žinybinių fondų išsaugojimo“. Posėdyje turėjo dalyvauti ir Saugumo komiteto pirmininkas E. Eismuntas, Archyvų valdybos vadovas V. Kardamavičius. Prieš tai prie komiteto pastato vyko žmonių piketas – buvo reikalaujama nutraukti Saugumo komiteto archyvo fondų naikinimą. Paašikėjus, kad E. Eismuntas yra Maskvoje, o V. Kardamavičius serga, R. Ozolas siūlė šio klausimo nesvarstyti.

Archyvų tema įgijo daug platesnį mastą, nes buvo siejama ne tik su archyvų fondų išsaugojimu, bet ir Saugumo komiteto statusu, jo vaidmeniu politikoje, ideologijoje, taip pat ir su komiteto vadovų atsakomybe. Visa tai buvo akcentuota deputatų pasisakymuose.

TSRS liaudies deputatas B. Genzelis, nepritardamas R. Ozolo pasiūlymui atidėti problemos svarstymą, kalbėjo: „/.../ Ši įstaiga veikia taip, kaip ir anksčiau, tik ne tos galimybės, o jos tradicijos. Dieve apsaugok nuo tokių. Stalinas ir jo pakalikai nieko naujo nesugalvojo, tik rafinavo istorizmo paveldėtas tradicijas. /.../ Mes neteigiame, kad valstybė neturi turėti paslapčių. Bet bėda ta, kad E. Eismuntas įsitikinęs, kad jis nepavaldus parlamentui. /.../ Ir vėl skaldoma visuomenė, ir kaip čia neprisiminus stalininės klasių kovos teorijos, tik naujomis sąlygomis. Todėl neturiu pagrindo tikėti generolo išsisukinėjimais, esą, jis nesi-kiša į ideologinius procesus, vykstančius mūsų šalyje. /.../ Esu įsitikinęs, kad į dabartinius visuomeninius judėjimus nemažai infiltruota jų agentų, kurie dirba savo juodą darbą. Dėl to naikinami ir išvežami archyvai.“<sup>1</sup> B. Genzelis siūlė ne tik aiškintis Saugumo komiteto archyvų fondų būklę, bet ir išsamiai išanalizuoti komiteto darbą, o generolą E. Eismuntą nušalinti nuo tolesnio vadovavimo šiam komitetui.

Z. Vaišvila pateikė konkretų pasiūlymą – pakeisti įstatymą dėl Ministrų Tarybos ir nustatyti, kad Saugumo komitetas priklausytų tik respublikos jurisdikcijai, o ne ir toliau būtų sąjunginio-respublikinio pavaldumo<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) septynioliktoji sesija. Stenogramos. Vilnius, Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo leidykla, 1990, p. 180–182.

<sup>2</sup> Ten pat, p. 183.

M. Laurinkus taip pat buvo tos nuomonės, kad „tai ne vien generolo E. Eismunto klausimas. Jis yra gerokai platesnis. /.../ Iš tikrųjų reikėtų pradėti mums svarstyti Saugumo komiteto pavaldumo Respublikai klausimą.“<sup>1</sup> Kalbėtojas, atsižvelgdamas į tai, kad yra įvairių pasiūlymų dėl Saugumo komiteto pavaldumo ir jo statuso, siūlė svarstyti tik archyvų bei Archyvų valdybos vadovo V. Kardamavičiaus klausimą, nes tie dalykai, esą, susiję.

Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas A. Brazauskas kalbėjo, kad šis komitetas kaip sąjunginė-respublikinė sistema vargu ar gali šiais laikais egzistuoti. Komitetą, esą, būtų galima reorganizuoti, dalį funkcijų perduoti Vidaus reikalų ministerijai. Siūlyta sudaryti komisiją „iš deputatų arba valstybinio lygio specialistų“, kuri pateiktų atitinkamus pasiūlymus.<sup>2</sup>

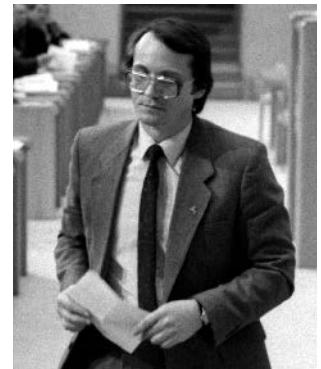
TSRS liaudies deputato Vytauto Landsbergio nuomone, archyvų klausimas gali būti ir turi būti svarstomas net ir nedalyvaujant E. Eismuntui ir V. Kardamavičiui, nes „jie gali labai etiškai šokdinti visą gerbiamą parlamentą nei pasakydami, kad jie neatvyks, nei atvykdami“. Kalbėtojas konstatavo: „Pagrindinis konfliktas, paaštrinęs visa tai, yra Valstybės saugumo komiteto archyvų naikinimas. Mes susiduriame su melu, susiduriame su nepavaldumu Aukščiausiosios Tarybos – aukščiausiojo valdžios organo – nutarimams, ir vienintelis būdas sudrausminti šitą savivalę yra labai aiškiai parodyti datą, nuo kurios generolas E. Eismuntas yra atsakingas prieš Lietuvos teisimą. /.../ Atsakomybė už archyvų naikinimą turi būti kvalifikuojama ir kaip valstybinis, ir kaip kriminalinis nusikaltimas, ir kaip šiandien matome, kas vyksta Rytų Europoje, kai kur kas didesni viršininkai sėdi namų arešte ir laukia teismo už nusikaltimus Bulgarijoje, Rytų Vokietijoje ar kur kitur, tai galbūt tai bus vienintelis veiksnys, kuris sustabdys archyvų naikinimą.“<sup>3</sup>

Pranešus apie tai, kad niekaip nepavyksta *surasti* E. Eismunto ir V. Kardamavičiaus, buvo nutarta klausimo svarstymą atidėti kitai dienai, o pirmininkavęs posėdžiui Lionginas Šepetys apibendrino: „Tikimės, kad iki pirmadienio ir vienas, ir kitas bus surasti, ir kad mūsų svarstymas iš tiesų būtų rezultatyvus. /.../ Tokiu būdu pirmadienį ar iš ryto ar po pietų svarstysime jau nepriklausomai nuo paieškos rezultatų.“<sup>4</sup>

Vasario 12 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje R. Ozolas informavo apie tai, kaip vykdomas Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. gruodžio 7 d. nutarimas „Dėl Respublikos valstybinių ir žinybinių fondų išsaugojimo“. Prieš tai R. Ozolas ir K. Motieka buvo nuvykę į Saugumo komiteto archyvą ir ten susipažino su situacija. Pasak jų, „vaizdas sukrėtė. Buvo akivaizdu, kad iš byloms saugoti skirtų patalpų yra dingę labai daug archyvinės medžiagos. Tai rodė daugybę požymių: tuščios ir pustūštės bylų saugojimo kartoninės dėžutės lentynose, kalnai tuščių kartoninių dėžučių koridoriuose, tuščios lentynos kai kuriose bylų saugojimo kamerose, visiškai tuščios kameros su tuščiomis lentynomis ir tuščios, jau kažkam pritaikytos patalpos.“<sup>5</sup>

Paneigdamas argumentus, neva „naikinamos bylos neturi jokios istorinės vertės“, R. Ozolas pabrėžė, kad kiekviena tokia byla yra neįkainojamas anų metų buities pavyzdys, iššifruotų pasikalbėjimų, iš kurių kaip gyvi iškyla to meto gyvenimo vaizdai. Pagaliau tai žmonių likimo dramatiškumo ir tragiškumo dokumentai. „E. Eismuntas teigia, kad bylos naikinamos, norint apsaugoti buvusius agentus arba jų gimines. Jei taip, tai gal geriau nereikėjo žmonių luošinti verbuojant, o dabar dėtis, kad jais rūpinamasi. /.../ Mes irgi nenorim, kad bylos būtų prieinamos kam papuola. /.../ Mes norim, kad bylas glubotų pati griežčiausia disponavimo ir pasinaudojimo jomis tvarka. Bet norim, kad bylos išliktų. Kad, iškilus reikalui, apsigynimo nuo šmeižto arba kitam kokiam, reikalui, žmonės galėtų kreiptis į archyvus ir gauti pagalbą.“<sup>6</sup>

Iš pateiktos informacijos paaiškėjo, kad dokumentai buvo naikinami Saugumo komiteto kieme, jie kaip makulatūra buvo vežami į Grigiškių įmonę ir kažkur kitur. Sausio 23 d. iš komiteto kiemo su didele apsauga išvažiavo penkios mašinos ir nuvyko į Panevėžio karinį



Mečys Laurinkus. 1989 m.  
Jono Juknevičius nuotrauka.  
LCVA.

<sup>1</sup> Ten pat.

<sup>2</sup> Ten pat, p. 184.

<sup>3</sup> Ten pat, p. 186.

<sup>4</sup> Ten pat, p. 187.

<sup>5</sup> Ten pat, p. 267.

<sup>6</sup> Ten pat, p. 268.

aerodromą – taip buvo įvykdytas „vienas didžiausių Lietuvos TSR saugumo komiteto archyvų apiplėšimų“.

Esant tokiai situacijai, R. Ozolas siūlė iš esmės išspręsti komiteto vadovybės klausimą – E. Eismuntas privalo atsistatydinti, taip pat ragino nedelsiant priimti Aukščiausiosios Tarybos nutarimą: sudaryti valstybinę komisiją sunaikintų ir išvežtų archyvų apimčiai nustatyti; įgalioti šią komisiją parengti pasiūlymus ir pradėti derybas su SSRS valstybės saugumo komitetu dėl pagrobtųjų archyvų atidavimo, taip pat šio komiteto dispozicijoje esančių Lietuvą liečiančių bylų arba bent jų kopijų atgavimo; įpareigoti Ministrų Tarybą nedelsiant išspręsti komiteto depolitizavimo ir tolesnio vadovavimo jam klausimą; įpareigoti Ministrų Tarybą išspręsti Saugumo komiteto, kaip sąjunginės priklausomybės įstaigos, statuso panaikinimo klausimą, o prie Vidaus reikalų ministerijos įkurti padalinį, kuris rūpintųsi Lietuvos saugumo reikalais.

R. Ozolas, pažymėdamas, kad „mūsų laisvė arčiau negu kai kas būtų linkęs galvoti“, pakvietė deputatus „labai rimtai aptarti ir teisingai įvertinti nutarimo dėl archyvų apsaugos nevykdymą, padaryti tokius sprendimus, kurie išryškintų tiesą ir sustiprintų mūsų nepriklausomybę. Ji tikrai labai arti ir jai mes turime būti labai gerai pasirengę. Tą padaryti mes iš tiesų galime.“<sup>1</sup>

Svarstant archyvų klausimą, vietoj E. Eismunto, kuris, pasak R. Ozolo, „darbuojasi Maskvoje, rengdamas komiteto evakavimo planą“, komitetui atstovavo pirmininko pavaduotojas Edmundas Baltinas. Posėdyje buvo paskelbta telegrama, kurią pasirašė generolas majoras Latiševas. Joje buvo rašoma, kad „Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto pirmininkas generolas majoras E. Eismuntas atvyko į TSRS valstybės saugumo komitetą spręsti tarnybinių klausimų“. Archyvų valdybos vadovo V. Kardamavičiaus taip pat nebuvo, esą, „jis važinėja po Uteną, Alytų, Maskvą, rūpindamasis, kaip geriau Lietuvoje dislokuoti TSKP“. Pasirodo, kad V. Kardamavičius Ministrų Tarybos nutarimu jau buvo atleistas iš pareigų.

E. Baltinas, kaip ir buvo galima tikėtis, taip pat neigė archyvų naikinimo faktus, tačiau pripažino, kad „operatyvinių bylų fondas keičiasi“, nes vadovaujamas SSRS Ministrų Tarybos patvirtinta instrukcija: „Kalbant apskritai apie tą fondą, aš galiu pasakyti, kad nėra viena panašaus pobūdžio žinyba visame pasaulyje savo fondų neparodo. Ir jūs puikiai tai žinote.“<sup>2</sup> Pripažindamas, kad stalininiu laikotarpiu būta teisėtvarkos pažeidimų, įvykdytų Saugumo komiteto darbuotojų rankomis, jis teigė: „Galiu užtikrinti, kad dabartinė Saugumo komiteto darbuotojų karta su tais nusikaltimais nieko bendro neturi ir smerkia juos taip pat, kaip ir visi dori žmonės. /.../ mes savo iniciatyva paruošėme ir pateikėme TSRS valstybės komiteto vadovybei mūsų žinybos persitvarkymo iš sąjunginio į respublikinį pavaldumą projektą. Jame taip pat išsakyta nuomonė dėl Respublikos saugumo komiteto depolitizavimo, kadangi jis daugpartinės sistemos sąlygomis vadovautųsi vien tik įstatymais, būtų apsaugotas nuo visuomeninių ir kitų politizuotų organizacijų poveikio.“<sup>3</sup> Buvo akivaizdu, kad E. Baltinas, nepaneigdamas kai kurių fondų naikinimo faktų, taip ir neatsakė į konkrečius klausimus, kokie dokumentai ar bylos buvo naikinami ar išvežami nežinomais adresais.

Toliau posėdyje ėjo deputatų klausimai: kaip morališkai jaučiatės, kad dėl jūsų kaltės žmonės atsidūrė kalėjimuose? (B. Genzelis); ar jums neatrodo, kad jūs netinkate dirbti šiame poste, kad neturite tam moralinės teisės? (B. Genzelis); ar čia jūsų komiteto žmonių darbas, kada gaunami atplėšti iš užsienio vokai? (Juozas Olekas); ar valstybinė komisija gali įeiti į saugumo archyvus? (R. Ozolas); kas tas didysis transportas, kuris išvyko Panevėžio link? (R. Ozolas); kokiomis priemonėmis komitetas ruošiasi sutikti Vasario 16-ąją kaip Lietuvos valstybės atkūrimo valstybinę šventę? (Antanas Buračas).

Tęsiantis diskusijoms vis labiau aiškėjo, kad dauguma deputatų nelinkę priimti valingų sprendimų šiuo klausimu. Štai deputatas Stasys Tamošiūnas kalbėjo, kad „sesijos darbas

<sup>1</sup> *Ten pat*, p. 270.

<sup>2</sup> *Ten pat*, p. 271.

<sup>3</sup> *Ten pat*, p. 273.

įgauna negražias formas. Pradedam asmeniškus reikalus aiškintis /.../sesijoje. /.../ Kada pradedame vienas kitą užgaulioti – negražu prieš visą Respubliką<sup>1</sup>. M. Laurinkus, atsižvelgdamas į to meto politines, teises realijas tvirtino: „Manyčiau, kad mes turėtume kreiptis į TSRS Aukščiausiąją Tarybą ir reikalauti, kad komisija, sukurta Lietuvos TSR Aukščiausiojoje Taryboje, turi teisę ir gali tikrinti padėtį Lietuvos TSR valstybės saugumo komitete, čia, matyt turi būti priimtas Aukščiausiosios Tarybos sprendimas, ne prašymas, o būtent reikalavimas, kito kelio aš kol kas nematau.“<sup>2</sup> Įstatymų sumanymų komisijos pirmininkas Alfonsas Bernotas pažymėjo, kad visi Aukščiausieji Tarybai pateikiami klausimai turi būti išnagrinėjami Prezidiume, nuolatinėse komisijose ir su atitinkamomis išvadomis siūlomi Aukščiausieji Tarybai<sup>3</sup>.

Aukščiausiosios Tarybos posėdžiui pirmininkavęs L. Šepetys nedelsdamas reziumavo: „Siūlau pavesti Įstatymų sumanymų komisijai, kuri savo ruožtu pateiks, matyt, per Prezidiumą mums.“ Balsavimo rezultatai buvo tokie: 213 balsavo už tai, kad „komisijos išnagrinėtų šioje sesijoje“, 10 – prieš, 12 susilaikė<sup>4</sup>.

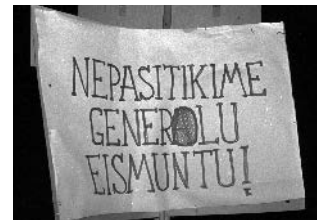
Nutarimo projektas buvo svarstomas ne mažiau emociškai nei pats klausimas. S. Imbrasui pranešus apie naujausią projekto variantą, Z. Vaišvila tuojau pat pareiškė, kad projekto nuostata apie pavedimą Ministrų Tarybai parengti pasiūlymus dėl Saugumo komiteto statuso pakeitimo nesudaro pagrindo neatidėliojant išspręsti problemą: „Jeigu tikrai norime išsaugoti archyvus, būtina šiandien pakeisti pavaldumą. Kito išeities, deja, nėra.“<sup>5</sup> Deputatas Antanas Daukša siūlė iš nutarimo projekto išbraukti nuostatą, kad archyvai naikinami, nes, esą, nėra akivaizdžių įrodymų, kad taip yra elgiama. Pasak deputato, visa tai turi patikrinti komisija ir tik po to konstatuoti kaip įvykusį faktą. R. Ozolas prieštaravo: „/.../ apgailestauju, kad jau visiškai akivaizdūs argumentai kai kuriems deputatams yra netikri. /.../ Turėtų būti konstatuota nors iš dalies, nors ir abejojant tų argumentų tikrumu, konstatuota, kad vis dėlto jie rodo, kad kažkas ten netvarkoje.“<sup>6</sup> Z. Vaišvila reikalavo papildyti nutarimo projektą nuoroda į tai, kad Saugumo komitetas turi nedelsiant *depolitizuotis*, o Ministrų Taryba – pakeisti komiteto vadovybę. Pastarajam pasiūlymui balsavimu nebuvo pritarta.

Pagaliau nutarimas buvo priimtas: už tokį sprendimą balsavo 211 deputatų, prieš – vienas, susilaikė devyni<sup>7</sup>.

Dokumente konstatuota, kad Saugumo komitetas neužtikrina 1989 m. gruodžio 7 d. nutarimo dėl archyvų fondų išsaugojimo vykdymo. Todėl Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui buvo pavesta sudaryti valstybinę komisiją, kuri nustatytų Saugumo komiteto sunaikintų archyvų mastą ir už tai atsakingus asmenis. Ši komisija turi pateikti pasiūlymus dėl išvežtųjų archyvų grąžinimo sąlygų ir parengti SSRS archyvuose esančios su Lietuva susijusios archyvinės medžiagos įgijimo projektą. Saugumo komiteto ir jo padalinių likusieji archyvai pagal įstatymą turėjo būti nedelsiant perduoti į Lietuvos valstybinio archyvo fondo priežiūros ir valdymo organų apskaitą. Dėl Saugumo komiteto pavaldumo nutarime teliko nurodymas Ministrų Tarybai „parengti pasiūlymus dėl šio komiteto statuso pakeitimo“.

Archyvų įstatymo projektą pradėjo rengti iš archyvų darbuotojų, ministerijų ir žinybų atstovų, teisininkų ir kitų specialistų Ministrų Tarybos sudaryta komisija. Projektas, prieš jį pateikiant Aukščiausieji Tarybai, buvo apsvaistytas Ministrų Taryboje, Aukščiausiosios Tarybos nuolatinėse komisijose, o galiausiai – Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume.

Aukščiausiosios Tarybos sesijoje pranešimą apie įstatymo projektą perskaitęs Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas P. Ignatas kalbėjo apie tikslus, kurių buvo siekiama rengiant naują teisinį archyvų veiklos reglamentavimą: užtikrinti dokumentų, jau esančių valstybiniuose archyvuose, taip pat ir kituose archyvuose, išsaugojimą; rūpintis Lietuvos istorinio paveldo dokumentų paieškomis ir jų sugrąžinimu; plėsti archyvų materialinę bazę; garantuoti teisę naudotis archyviniais dokumentais ir nustatyti atitinkamas teises



Piketo prieš KGB archyvų išvežimą plakatai. Vilnius, 1990 m. sausis. Jono Juknevičius nuotrauka. LCVA.

<sup>1</sup> Ten pat, p. 275.

<sup>2</sup> Ten pat, p. 278.

<sup>3</sup> Ten pat, p. 279.

<sup>4</sup> Ten pat, p. 279.

<sup>5</sup> Ten pat, p. 403.

<sup>6</sup> Ten pat, p. 404.

<sup>7</sup> Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Apie 1989 m. gruodžio 7 dienos Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl Respublikos valstybinių ir žinybinių archyvų fondų išsaugojimo“ vykdymą“ // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, nr. 8-193.

taisykles; suformuluoti archyvų fondų valstybinės priežiūros ir valdymo organų funkcijas; sukurti vieningą informacijos sistemą apie visus archyvinčius dokumentus; įtvirtinti visų subjektų, kurių žinioje yra archyvai, teises ir pareigas, užtikrinančias archyvų fondo saugumą, kaupimą ir panaudojimą<sup>1</sup>.

Nors įstatymo projektas nesukėlė aštresnės polemikos, tačiau buvo diskutuojama dėl kai kurių aktualijų, kurias reikėtų visapusiškiau paaiškinti ir atitinkamai patikslinti. Štai deputatas J. Jackevičius, atkreipęs dėmesį į įstatymo normą dėl istorinio paveldo dokumentų susigrąžinimo prielaidų, siūlė nurodyti, kaip bus sprendžiamas klausimas dėl kitų valstybių istorinio paveldo dokumentų, esančių Lietuvos saugyklose, grąžinimo, jeigu tai iškiltų ateityje. Deputatas aiškinosi ir dėl to, kaip bus elgiamasi su „slaptais sąjunginių organų dokumentais, kurių slaptumo kategorijas bei terminus pagal veikiančią tvarką nustato atitinkami sąjunginiai organai“<sup>2</sup>.

Z. Šličytė klausė, kodėl įstatymo projekto rengėjai siūlo numatyti, kad Archyvų įstatymas įsigalios tik 1990 m. rugsėjo 1 d.: „/.../ jeigu padėtis iš tikrųjų tokia kritiška ir dalis archyvų naikinama, kodėl nukeliamas pusmečiui įstatymo įsigaliojimo terminas?“<sup>3</sup> Deputatė taip pat siūlė neapsiriboti nuoroda į tai, kad Archyvų įstatymą pažeidę pareigūnai ir asmenys traukiami atsakomybėn įstatymo numatyta tvarka, nes neaišku, kokia atsakomybė turima galvoje – baudžiamoji, administracinė, drausminė ar, pagaliau, moralinė. Kalbėtoja buvo įsitikinusi, kad turi būti nustatyta baudžiamoji atsakomybė, nes „archyvuose esantys dokumentai daugiausia turi valstybinę reikšmę ir apsiriboti drausmine atsakomybe ar kitokiomis poveikio priemonėmis būtų netikslinga“<sup>4</sup>.

Tada priimtame įstatyme<sup>5</sup> buvo apibrėžta Lietuvos archyvų fondo samprata, tai – dokumentų saugyklose esantys bei kiti juridinių ir fizinių asmenų sukaupti Lietuvos valstybės bei jos istorinio paveldo dokumentai. Nustatyta: Lietuvos archyvų fondas yra Respublikos nacionalinis turtas ir yra jos jurisdikcijoje, o jo kaupimas ir išsaugojimas yra valstybinių visuomeninių institucijų ir organizacijų, kiekvieno piliečio pareiga; valstybinio archyvų fondo dokumentai negali būti pirkimo ar pardavimo bei kitų sandorių, pažeidžiančių valstybės nuosavybės teisę į tokius dokumentus, objektas; Lietuvos archyvų fondui priklauso ir praeityje iš Lietuvos išvežti dokumentai ir archyvai, esantys kitų TSRS respublikų ir užsienio valstybių įstaigų bei visuomeninių organizacijų žinioje; sudėtinė jo dalis yra organizacijų ir fizinių asmenų, esančių ar buvusių kitose respublikose ar užsienio šalyse, veiklos metu susidarę ar sukaupti dokumentai, istoriškai susiję su Lietuva; Lietuva rūpinasi Lietuvos istorinio paveldo dokumentų, atsidūrusių už Lietuvos sienų, susigrąžinimu ir skatina bei remia lietuvių tautiečių užsienyje sukaupitų archyvalių pargabenimą į Lietuvą ir jį finansuoja.

Pagal įstatymą Lietuvos archyvų sąvadą tvarko valstybinės archyvų fondo priežiūros ir valdymo institucijos. Visos organizacijos privalėjo kasmet teikti sąvadui apskaitos dokumentus. Į sąvadą galėjo būti įtraukti svarbesni fizinių asmenų dokumentų fondai bei dokumentų kolekcijos, reikšmingos Lietuvos istorijai ir kultūrai, tų dokumentų laikojojų sutikimu.

Taip pat buvo įtvirtinta taisyklė, kad valstybinio archyvų fondo ir politinių, visuomeninių, konfesinių organizacijų bei kitų Lietuvos teritorijoje esančių juridinių asmenų dokumentų fondų naudojimą leidžiama apriboti pagal jų slaptumo kategorijas, jeigu dokumentų paskelbimas gali pakenkti Lietuvos valstybės ar visuomenės interesams. Dokumentų slaptumo kategorijos turėjo būti nustatomos pagal Ministrų Tarybos patvirtintą nurodymą.

Beje, kai Aukščiausiojoje Taryboje jau buvo baigiama svarstyti įstatymo projektą, TSRS Aukščiausiosios Tarybos liaudies deputatas A. Smailys vėl kėlė slaptų archyvinčių dokumentų prieinamumo problemą. Retoriškai klausdamas, kaip ši nuostata dera su „tarptautine konvencija apie informacijos laisvę“, jis siūlė papildyti įstatymą nuoroda į tai, kad „teise naudotis informacijos šaltiniais, tarp jų ir slaptais, turi kiekvienas asmuo, jeigu tai susiję

<sup>1</sup> Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) septynioliktoji sesija. Stenogramos, p. 281.

<sup>2</sup> Ten pat, p. 282–283.

<sup>3</sup> Ten pat, p. 283.

<sup>4</sup> Ten pat, p. 284–285.

<sup>5</sup> Archyvų įstatymas // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, nr. 8–188.

su jo teisminiais reikalais“<sup>1</sup>. Pasiūlymui nebuvo pritarta paaiškinant, kad tai gali sukelti neprognozuojamų neigiamų pasekmių „valstybiniais ir visuomeniniams interesams“.

Kartu su Archyvų įstatymu buvo priimtas nutarimas dėl jo įsigaliojimo tvarkos<sup>2</sup>. Nors jo priėmimo metu ir buvo diskutuojama, nuo kada jis turi įsigalioti, tačiau balsavimu nuspręsta – nuo 1990 m. rugsėjo 1 d. Įsigaliojimo datos nukėlimas buvo aiškinamas tuo, kad turi būti priimti kiti teisės aktai, kuriais reikia užtikrinti konkrečių įstatymo normų realizavimo teisinės prielaidas ir sąlygas. Pagal nutarimą Vyriausybė turėjo parengti valstybinio archyvų fondo nuostatus ir išspręsti kitus klausimus, kylančius ryšium su įstatymo įgyvendinimu. Teisingumo ministerijai pavesta pateikti Aukščiausiąjai Tarybai pasiūlymus dėl kitų teisės aktų pakeitimo, taip pat ir dėl atsakomybės už Archyvų įstatymo nuostatų pažeidimą nustatymo.

Rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą išvakarėse Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas dar buvo sudaręs Saugumo komiteto archyvų išsaugojimo komisiją<sup>3</sup>, kuri buvo parengusi išvadas. Šis dokumentas buvo perduotas Ministrų Tarybai, tačiau realių pasekmių nebesukėlė<sup>4</sup>. Po 1990 m. Kovo 11-osios Lietuvos Respublikos parlamentas – Aukščiausioji Taryba, – atkūrusi Lietuvos Respublikos suverenitetą, veikė vadovaudamasi Laikiniu Pagrindiniu įstatymu ir jam neprieštaraujančiais teisės aktais.

### Vietoj išvadų

Reikėtų pažymėti, kad dar prieš tai vykstant represuotų Lietuvos žmonių reabilitavimo procesui, baudžiamųjų ir administracinių bylų dėl žmonių trėmimo fondai buvo prieinami tik ribotai grupei pareigūnų, kurie rengė medžiagas dėl reabilitavimo. Su šiomis bylomis susipažinti neturėjo galimybės ne tik represuotieji, jų šeimų nariai, bet ir istorikai, praeities tyrėjai. Nors Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba jau 1990 m. kovo 11 d. priėmė įstatymą, kuriuo nustatė, kad visos buvusios Lietuvos TSR sąjunginio-respublikano pavaldumo ministerijos, valstybiniai komitetai ir žinybos pavaldžios tik Lietuvos Respublikai<sup>5</sup>, tačiau reali situacija buvo dviprasmiška. SSRS valstybinio saugumo komiteto (KGB) Lietuvos TSR padalinys ne tik kad nenutraukė savo veiklos, bet ją tęsė, o čia esantys slaptieji archyvai, iš dalies išskiriant baudžiamųjų bylų fondą, ir toliau nebuvo prieinami žmonėms.

1990 m. rugpjūčio 22 d. LKP CK biuras panaikino Lietuvos komunistų partijos archyvo prie LKP CK žinybinį statusą ir šį archyvą perdavė valstybės žinion. Tą pačią dieną Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė šį archyvą Lietuvos Respublikos nuosavybėn kaip nacionalinį turtą ir pripažino, kad šis archyvas turi svarbią istorinę, kultūrinę ir mokslinę vertę. Vyriausybei buvo pavesta perimti archyvą ir įjungti jį į Lietuvos Respublikos archyvų sistemą. Vidaus reikalų ministerija ir Krašto apsaugos departamentas turėjo užtikrinti archyvo apsaugą<sup>6</sup>. Archyvo dokumentai ir kita jame esanti medžiaga neabejotinai išplėtė galimybes visapusiškiau pažinti ne tik komunistų partijos vaidmenį visuomenėje, bet ir kitus gretutinius politinius, socialinius reiškinius.

1991 m. rugpjūtį žlungant kėslams įvykdyti karinį perversmą Sovietų Sąjungoje, o tuo pačiu ir nepriklausomybę paskelbusioje Lietuvoje, Aukščiausioji Taryba pareikalavo, kad SSRS vyriausybė „tuoj pat pradėtų išvesti ir nedelsdama išvesti iš Lietuvos Respublikos teritorijos visas įvestas ar sukurtas Sovietų Sąjungos karines-represines struktūras: visus KGB organus ir padalinius; visus desantinius ir specialiosios paskirties dalinius; visus SSRS vidaus kariuomenės dalinius“<sup>7</sup>. Aukščiausioji Taryba įpareigojo Vyriausybę nedelsiant imtis priemonių, kad Sovietų Sąjungos KGB, vidaus kariuomenės ir kitos represinės struktūros būtų išformuotos ir jų veikla Lietuvoje nutraukta.

Lygiagrečiai buvo sprendžiamas archyvų klausimas, kuris savaime negalėjo likti politiniuose ir teisiniuose pašaliuose – Aukščiausioji Taryba pavedė Vyriausybei pareikalausti iš Sovietų Sąjungos vyriausybės nedelsiant perduoti Lietuvai visą dokumentaciją ir archyvinę

<sup>1</sup> Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) septynioliktoji sesija. Stenogramos, p. 138.

<sup>2</sup> Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos TSR archyvų įstatymo įsigaliojimo tvarkos“ // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, nr. 9-271.

<sup>3</sup> Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas „Dėl Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto archyvų išsaugojimo komisijos sudarymo“ // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, nr. 9-266.

<sup>4</sup> Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas „Dėl Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto archyvų išsaugojimo komisijos išvadų“ // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, nr. 9-271.

<sup>5</sup> Įstatymas „Dėl buvusių Lietuvos TSR sąjunginio-respublikinio pavaldumo valstybės valdymo organų statuso pakeitimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, nr. 9-225.

<sup>6</sup> Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas „Dėl buvusio Lietuvos komunistų partijos archyvo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, nr. 25-623.

<sup>7</sup> Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Sovietų Sąjungos karinių-represinių struktūrų Lietuvoje“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, nr. 25-660.

medžiagą, susijusią su Sovietų Sąjungos NKVD, MGB, KGB organizacijų veikla Lietuvos Respublikos teritorijoje. Archyvuose esantys dokumentai turėjo ypatingą reikšmę ir tuo atžvilgiu, nes Respublikos prokuratūrai buvo pavesta nedelsiant pradėti visų SSRS karinių-represinių struktūrų nusikaltimų, padarytų po 1990 m. kovo 11 d., tyrimą.

Nutraukus SSRS valstybės saugumo komiteto padalinio Lietuvoje veiklą, šios žinybos turtas buvo perduotas ir perimtas Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka. Iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir SSRS valstybės saugumo komiteto įgaliotų atstovų buvo sudaryta derinimo komisija, kuri sprendė su šios žinybos padalinio Lietuvoje likvidavimu susijusius klausimus<sup>1</sup>.

Aukščiausioji Taryba, pripažindama, kad LKP (SSKP) veikla Lietuvoje prieštarauja Respublikos konstitucinei santvarkai ir įstatymams, uždraudė ją Lietuvoje ir pavedė Vyriausybei pareikalauti iš Sovietų Sąjungos vyriausybės nedelsiant perduoti Lietuvai visą dokumentaciją ir archyvinę medžiagą, susijusią su šios organizacijos veikla Lietuvos Respublikos teritorijoje<sup>2</sup>. LKP (SSKP) valdomas turtas neatlygintinai buvo paimamas Lietuvos Respublikos nuosavybėn<sup>3</sup>.

SSRS karinių komisariatų pastatus, ten buvusią archyvinę medžiagą bei kitą inventorių perėmė Lietuvos Respublikos Vyriausybė<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl TSRS valstybės saugumo komiteto padalinio Lietuvoje“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, nr. 26-721.

<sup>2</sup> Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl LKP (SSKP) struktūrų veiklos Lietuvoje“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, nr. 25-661.

<sup>3</sup> Įstatymas „Dėl LKP (SSKP) turto paėmimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, nr. 25-662.

<sup>4</sup> Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl buvusių SSRS karinių komisariatų“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, nr. 25-666.



Prie KGB pastato Gedimino prospekte. Nutraukus TSRS valstybės saugumo komiteto padalinio Lietuvoje veiklą. 1991 m. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA.

**DOKUMENTAI****KAZYS ŠKIRPA: „NUO LIETUVOS  
NEPRIKLAUSOMYBĖS REIKALAVIMO  
JOKIOMIS APLINKYBĖMIS  
NENUSILEISTI“**

Prieš keletą metų turėjau galimybę pusantro mėnesio padirbėti Amerikos lietuvių kultūros archyve (ALKA) Putname, Konektikuto valstijoje, kur saugomas diplomato ir valstybininko pulk. Kazio Škirpos archyvas. Jį sudaro 22 didelės dėžės dokumentų: įvairių raštų, laiškų, straipsnių, atsiminimų rankraščių, užsienio spaudos laikraščių ir žurnalų iškarpų, vokiečių okupacijos metais Lietuvojeėjusių pagrindžio leidinių. Archyvas itin vertingas ne vien K. Škirpos asmenybei suprasti, bet ir jo išgyventam laikmečiui pažinti.

Mokslo žmonių ar leidėjų deramo dėmesio archyvas iki šiol, deja, nėra susilaukęs. Kitaip tariant, K. Škirpos politinis ir intelektualinis palikimas nėra perskaitytas, tinkamai neišstudijuotas, giliau nesuprastas, visuomenei nepristatytas. Jo knygos (išskyrus vieną) Lietuvoje vis dar neišleistos. O jų susidarytų keletas ar net keliolika tomų, įskaitant plačius, gerai dokumentuotus atsiminimus, spalvingą publicistiką, gausią korespondenciją, diplomatinės depešas ir pro memorijas.

Tą K. Škirpos palikimą svarbu pažinti, nes jame gausu detalių, reikšmingų konstatavimų, istorinių liudijimų, o tai padeda geriau suvokti tą neišmatuojamą skriaudą, kurią padarė Lietuvai ir jos žmonėms Antrojo pasaulinio karo metais užgriuvusios Sovietų Sąjungos, nacistinės Vokietijos ir vėl Sovietų Sąjungos okupacijos.

Uolus atstovavimas nepriklausomai Lietuvai, bėkompromisis pasiryžimas ją saugoti ir ginti, nenuilstama kova už prarastos laisvės atgavimą buvo K. Škirpos egzistencijos alfa ir omega. Politinis kontekstas, kuriame jis veikė, buvo itin sudėtingas ir pavojingas. Neatsitiktinai dar 1940 m. birželį jį gaudė sovietų NKVD, liepą – bolševikų valdžia atėmė iš jo Lietuvoje turėtą nuosavybę, Lietuvos pilietybę ir paskelbė savo priešu. Tris kartus (1941, 1942 ir 1944 metais) prievartą prieš jį pavartojo nacių gestapas. Negalėdama fiziškai pasiekti Vakaruose veikusio K. Škirpos, komunistinė propaganda nepailsdama pakartotinai koneveikė ir plūdo jį nuo pat 1945-ųjų.

Nuostabiausia vis dėlto yra tai, kad ir nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje esama tam tikros grupės žmonių, kurie, nepridurdami nieko naujo, ko apie K. Škirpą nebūtų pasakiusi jį šmeižusi ir dezinformaciją skleidusi sovietinė propaganda, tęsia tą pačią tradiciją ir nepaliaujamai žeria jam nepagrįstus kaltinimus, reikalaudami panaikinti jo vardu pavadintą gatvę Vilniuje.

Todėl ypač verta susipažinti su vienu iš K. Škirpos laiškų, rašytų išsyk po to, kai jis 1945 m. gegužės 7 d. amerikiečių kariuomenės buvo išvaduotas iš nacių nelaisvės. JAV kariniu lėktuvu atskraidintas į Paryžių, K. Škirpa gegužės 30 d. Lietuvos diplomatinės šefui Stasiui Lozoraičiui į Romą parašė ilgą laišką, kuriame smulkiai aprašė savo patirtis Berlyno diplomatinio poste ir vokiečių nelaisvėje Antrojo pasaulinio karo metais. Laiškas vertingas dar ir tuo, kad įvykiai aprašomi išgyvenusio liudininko akimis, dar „rūkstant“ ką tik nutilusiems karo pabūklams.

Šis K. Škirpos laiškas padeda geriau suprasti, kodėl, autoriaus žodžiais, „nežiūrint mano diplomatinio lankstumo, kurio reikalavo iš manęs Reicho sostinės anuometinės sąlygos, vis tik buvau pasidaręs vokiečiams šakaliu į akis“.

Savo veiklos K. Škirpa neaukština, pasakoja apie įvykius ramiai, dėsto faktus nuosekliai, juos pagrindžia sutiktų žmonių vardais, pasakytais žodžiais, tiksliais įvykių datomis. Teisinėmis ir diplomatinėmis priemonėmis K. Škirpa kovojo dėl Lietuvos teisės būti net ir pats būdamas nelaisvas bei suvaržytas. Kovojo tais „ginklais“, kurie diplomato statusui derėjo – raštais ir memorandumais politinėms bei militarinėms vokiečių institucijoms, pabrėždamas Lietuvos, kaip okupuotos valstybės, padėtį ir reikalaudamas jai laisvės.

Laiško pabaigoje K. Škirpa priduria, kad „vienas kitas formulavimas kai kam [gal] pasirodys nenusisekęs ar kritikuotinas“. Tačiau jis ragina nepamiršti, „jog kalbamus raštus rašiau ne vien politinės kovos tikslais, bet, ant kiek tai derinosi, ir savo paliuosavimo reikalu. Juos rašiau ne būdamas laisvas, ramiai sau atsisėdęs prie žaliajo stalo ir turėdamas su kuo pasitarti, bet ypatingose sąlygose ir kad juos įteikiant komendantams ir mano likimo lėmėjams turėjau kas kartą sau statyti klausimą, ar tai ne paskutinis aktas mano gyvenime už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę.“

Šį aspektą daugelis vertintojų, kalbančių ir rašančių apie K. Škirpą iš dešimtmečių perspektyvos, neretai pamiršta: būnant Berlyne ir veikiant vykstančio pasaulinio karo sąlygomis, neįmanoma nepaisyti politinės konjunktūros, saistančios tos šalies gyventojus ir jos rezidentus.

Čia nėra vietos leisti į publikuojamo dokumento vertinimus bei analizę. Jis savaime akivaizdus – kaip konkretaus asmens ir laikmečio balsas.

K. Škirpos kalba palikta neredaguota, išskyrus prie dabartinių reikalavimų priderintą skyrybą, didžiųjų raidžių, kai kurių žodžių rašybą ir nedideles redakcines pataisas. Neaiškūs ar nesuprantami žodžiai paaiškinti išnašose. Išnašose trumpai apibūdinti ir laiške minimi asmenys. Ten pat pateikti vokiškų žodžių ar sakinių vertimai.

*Vidmantas Valiušaitis*



Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje Kazys Škirpa darbo kabinete pasirašo paskutinį dokumentą prieš Lietuvos ambasados Berlyne uždarymą. 1940 m. rugpjūčio 14 d. Autorius nežinomas. LCVA.

K[azys] Škirpa  
Ig[al]l[iotasis] M[iniste]ris

Paryžius, 1945 m. gegužės 30 d.

Mielas Kolega,

Tamstą turbūt jau bus pasiekusi žinia, kad aš, pasiliuosavęs iš vokiškųjų replių, atsi-  
dūriau Paryžiuje.

Smulkmenas, kaip tai atsitiko, paliksiu kitam kartui. Šia proga tepasakysiu čia dėl to  
tik tiek, kad vokiečių internavime buvau išlaikytas iki pat galo, t. y. iki galutinio Vokietij-  
jos perbloškimo. Buvau paleistas tik gegužės 7 d., kartu su kitais internuotaisiais mano  
likimo draugais, beveik išimtinai vien francūzais (viso – 230 asmenų), kada mūsų lageriui  
(*Schloss Eisenberg*, Bohemijoje, 20 km į šiaurę nuo Komotau) jau betarpiškai grėsė pavojus  
nuo priartėjusių prie tos vietovės rusų raudonosios armijos dalinių. Nedaug ko betrūko,  
kad iš rudųjų replių pasiliuosavęs būčiau patekęs į raudonųjų nagus, ko vokiečiai gal ir  
siekė padaryti. Pasitraukėme stačiai iš po bolševikų ugnies, jų kulkosvaidžiams tratant  
jau visai arti.

Šiaip taip pasiekus Karlsbadą, kuris jau buvo amerikiečių zonoje, nusiraminau. Čia  
užsidūrėme ant 1-mos amerikiečių divizijos, kurios vadu yra generolas Andrus. Paaiškė-  
jo, kad jis lietuviškos kilmės. Jis mus priėmė labai šiltai ir savo divizijos autovežimiais  
nugabeno į gilesnį fronto užnugarį, pakeliui pasotindamas mus iš amerikiečių karių vir-  
tuvės ir apdovanodamas rūkalais, šokoladu ir kitomis mūsų jau seniai nebematytomis ir  
neberagautomis gerybėmis. Sekančiomis dienomis jau buvome iš Nuerenbergo aerodromo  
grupėmis gabenami tiesiog į Paryžių. Kai kurios žymesnės asmenybės, kurių tarpe buvo  
ir generolo de Gaulle, dabartinio Prancūzijos vyriausybės galvos, brolis, inž. Pierre de  
Gaulle, buvo nugabentos atskiru lėktuvu tuojau į Paryžių, kaip tik patekome į paminėtos  
amerikiečių divizijos barą.

Aš nutūpiau *Le Bourget* aerodrome gegužės 13 d. Čia buvau pasitiktas su prideramu  
civilizuotai tautai humaniškumu ir patalpintas laikinai viešbutyje *Imperator*, kur galėjau  
kelias dienas naudotis visu kuo nemokamai, kol nesusiradau sau kambario kitur.

Atlikęs reikalingiausius formalumus ir kiek atsikvėpęs nuo viso to, kas man teko per  
paskutinį laiką pergyventi ir iškentėti Vokietijoje, skubu painformuoti kolegas pirmiausia  
apie tai, kas jiems svarbu žinoti, būtent, kokios buvo mano areštavimo priežastys ir kokius  
padariau aktus savo išlaisvinimo reikalui. Nors dabar tie dalykai jau ir sudaro praeitį, tačiau  
jie dar tebėra per šilti, kad galėčiau juos padėti į archyvą.

Vokiečių saugumo buvau suimtas pernai birželio m. 10 d. Tai įvyko Vyriausioje Rei-  
cho saugumo valdyboje (*Reichssicherheitshauptamt*) Berlyne, į kurią buvau pakviestas  
užėti neva kažkokiam pasikalbėjimui. Areštavimo aktą įvykdęs aukštas pareigūnas,  
*Regierungsrat*<sup>1</sup> Wolff, akivaizdoje vieno savo bendradarbių (*Kriminalinspektor*<sup>2</sup> Steffens)  
pareiškė, kad jis tai daras paties Reicho SS vado (*Reichsfuehrer SS*) ministerio Himmlerio<sup>3</sup>  
parėdymu. Kada pasiteiravau, už ką esu areštuojamas, p. Wolff atsakė, jog už tai, kad aš  
nesilaikęs prideramo rezervuotumo politikoje. Ką nors konkretnio, t. y. kokių nors faktų,  
kur esu neparodęs sakyto rezervuotumo, p. Wolff man nepatiekė, pasiaiškindamas, jog  
negalįs man nieko daugiau atskleisti.

Toliau mudviem besikalbant, p. Wolff tačiau prasitarė, jog saugumas labai gailisi, kam  
buvo man duotas leidimas nuvykti 1943 m. rudenį į Lietuvą. Šį leidimą man esą pavykę  
gauti per įstaigų neapsižiūrėjimą, be saugumo žinios. Saugumas, girdi, joku būdu nebūtų  
sutikęs, kad man sakytas leidimas būtų buvęs duotas. Būdamas Lietuvoje aplankyti savo  
motinos, aš ta proga suėjęs į kontaktą su mūsų visuomenės žmonėmis ir turėjęs su jais  
politinių pasikalbėjimų. Iš kur p. Wolff apie tai patyrė, jis man to nepasakė. Iš savo pusės

<sup>1</sup> Vyriausybės pata-  
rėjas.

<sup>2</sup> Kriminalinės policijos  
inspektorius.

<sup>3</sup> Heinrichas Himleris  
(Heinrich Luitpold  
Himmler,  
1900–1945) – SS  
reichsfuehreris,  
nacistinės Vokietij-  
jos vidaus reikalų  
ministras, slaptojo  
policijos (gestapo  
1934–1936 m.),  
vėliau RSHA (Sau-  
gumo valdybos)  
viršininkas.

aš to iš jo ir nepaprašiau, nenorėdamas išsišifruoti. Elgiausi taip, lyg į sakyta prasitarimą neatkreipiau jokio dėmesio, lyg nepriduodamas jam reikšmės.

Kad išryškintum, kodėl aš, nežiūrint mano diplomatinio lankstumo, kurio reikalavo iš manęs Reicho sostinės anuometinės sąlygos, vis tik buvau pasidaręs vokiečiams šakaliu į akis, tenka kiek prisiminti netolimos praeities įvykius.

Visų pirma tenka prisiminti birželio 23 d. sukilimą. Kokiais tikslais ir kaip jis buvo paruoštas, kokių buvo daroma iš vokiečių pusės intrigų prieš mane ir spaudimų prieš sukilimą ir po jo – visa tai esu surašęs platesnėje apžvalgoje to įvykio. Ji apima 260 pusl. su 110 priedų. Tai padariau istorijai ir mūsų atsakingų visuomenės žmonių orientavimui. Vieną jos egzempliorių yra gavęs kolega dr. Gyls<sup>1</sup>, kitas buvo mano pasiųstas dr. Geručiu<sup>2</sup> Berne, tik nesu gavęs iš šio pastarojo patvirtinimo, kad siunta jį laimingai pasiekė, kadangi tarpininko rūmai laike vieno oro puolimo ant Berlyno tapo visiškai sunaikinti<sup>3</sup> su visais ten buvusiais popieriais.

Bet kolegų Gyls buvau prašęs, kad jis su visa ta medžiaga supažindintų mūsų diplomatinis postus užjūriuose. Šia proga tepabrėšiu tik dar kartą tai, kad birželio 23 d. sukilimas, kurio paruošime man teko suvaidinti svarbų vaidmenį, nebuvo jokios iš vokiečių pusės intrigos padaras, bet grynai mūsų pačių, lietuvių, laisvo pasiryžimo aktas. Jis buvo ginklu nukreiptas prieš rusus, kaip Lietuvos laisvės pavergėją ir mūsų krašto okupantą, kuris anuo metu skaitėsi Vokietijos politiniu partneriu, ir, iš kitos pusės, – politiškai jis buvo nukreiptas prieš Vokietiją, tikriau pasakius, prieš jos imperialistinius planus Lietuvos atžvilgiu, kuriuos ji jau nuo seniai prieš mūsų kraštą kėlė ir kuriuos mes visi jautėme ir dalinai net konkrečiai apie juos iš anksto žinojome.

Sakytam mano tvirtinimui pamatuoti užtenka tik prisiminti faktą, jog Lietuvos Nepriklausomybės atstatymo deklaravimas ir laikinosios Lietuvos Vyriausybės sudarymo paskelbimas įvyko ne iš vokiečių malonės, bet prieš vokiečių valią ir įspėjimus man to nedaryti, ir kad visa tai buvo padaryta apgalvotai, su visų Lietuvos tautinio komiteto (Lietuvos dipl[omatijos] atstovų užsienyje sukurto) narių vieningu pritarimu bei manęs paskatinimu, kad pastačius Vokietiją prieš įvykusį faktą. Tuo tikėtasi anuomet priversti Reicho vyriausybę arba skaitytis su mūsų sukilėlių pasiaukojimu atstatytąją Lietuvos Nepriklausomybę, arba, priešingai, išsyk išsišifruoti ir nusiimti nuo savęs bet kokią kaukę, kai dėl Vokietijos piktų užmačių ir imperialistinių planų Lietuvos atžvilgiu.

Kai dėl Vokietijos priešų, t. y. demokratiškųjų valstybių – Anglijos, Amerikos, Prancūzijos ir Lenkijos, – tai sakyta sukilimas juo labiau negali būti aiškinamas kokiu nors būdu buvęs prieš jas nukreiptas ar jų interesus faktiškai palietęs, nes Amerika tada iš viso dar kare nedalyvavo, Anglija su Prancūzija dar nesiskaitė Sov[ietų] Rusijos sąjungininkėmis, o Lenkija net tebebuvo Sov[ietų] Rusijos formalus priešas. Savo esme sakyta sukilimas išėjo politiškai sakytoms demokratijoms į naudą, nes viešai demaskavo, jog vokiečių propagandos tvirtinimas, neva Vokietija jos kuriamoje naujoje Europoje atsižvelgia mažųjų tautų teisių į laisvę ir valstybinę nepriklausomybę buvo grynas melas ir naciškos politikos suktybė.

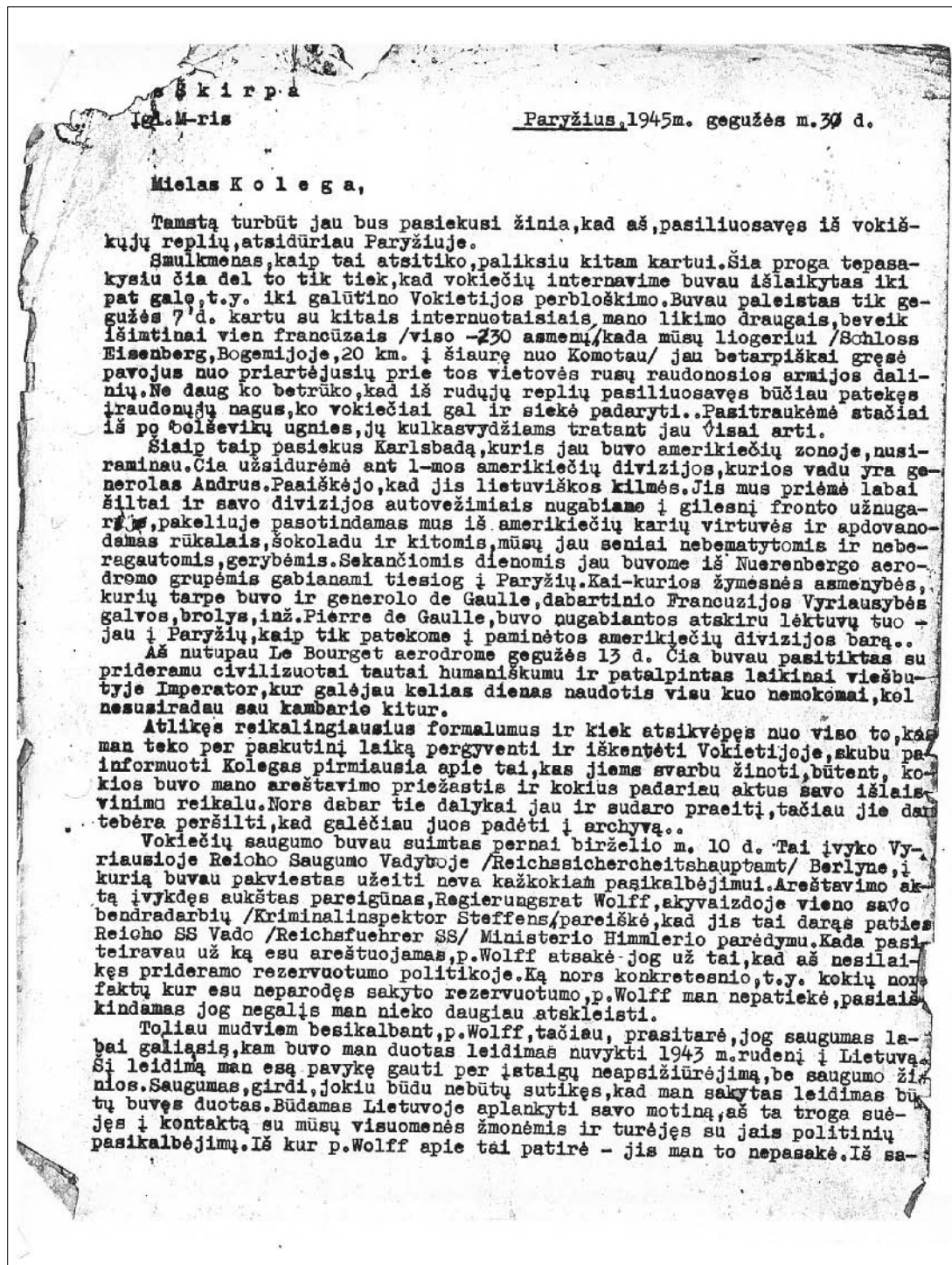
Sukilimui įvykus ir pavykus, vokiečiai atsilygino man už tokį „šposą“ naminiu areštu, po kuriuo jie mane išlaikė pirmą kartą nuo birželio 25 d. iki liepos 19 d. (1941 m.). Faktiškai tai buvo viena iš vokiečių drastiškų priemonių sulikviduoti laik[inąją] Lietuvos Vyriausybę. Tačiau, kaip žinoma, ši Vyriausybė jokių vokiečių spaudimų nepabūgo ir net vokiečiams pagrasinus jėga nesusilikvidavo. Ji išsilaikė prie Lietuvos valstybės vairo ir faktiškai tvarkė krašto reikalus pusantro mėnesio, kol vokiečiai jos nenušalino, pasiremdami skubiai atgabentų iš Vokietijos vokiškų SS dalinių durtuvais.

Mano areštas ir laik[inosios] Vyriausybės nušalinimas buvo taip akiplėšiški iš vokiečių pusės aktai Lietuvos atžvilgiu, kad kiekvienam lietuviui, be jokio paaiškinimo iš viršaus,

<sup>1</sup> Vytautas Jonas Gyls (1886–1959) – Lietuvos diplomatas, teisininkas, ilgametis Lietuvos atstovas Skandinavijoje ir Baltijos valstybėse. 1932–1934 m. Klaipėdos krašto gubernatorius, 1934–1937 m. laikinasis reikalų patikėtinis Belgijoje, 1937–1940 m. įgaliotasis ministras ir nepaprastasis pasiuntinys Švedijoje, nuo 1938 m. – Danijoje ir Norvegijoje, rezidavo Stokholme.

<sup>2</sup> Albertas Gerutis (1905–1985) – Lietuvos diplomatas, spaudos darbuotojas, teisės daktaras. Nuo 1936 m. dirbo Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje, 1937–1940 m. Ženevoje Lietuvos delegacijos prie Tautų Sąjungos sekretorius. 1940–1946 m. Lietuvos pasiuntinys Berne pirmasis sekretorius. Vadovavo Lietuvių spaudos biurui.

<sup>3</sup> Čia turimas galvoje Lietuvos pasiuntinys rezidencijos Berlyne sunaikinimas oro antskrydžio metu.



Kazio Škirpos laiško Stasiui Lozoraičiui faksimilė.

net paprasčiausiam gyventojui, niekad politika neužsiėmusiam, jei tik jis netapo vokiečių papirktas, pasidarė iš pirmos dienos visiškai aišku, jog vokiečiai yra tokie pat Lietuvos pavergėjai, kokiais buvo rusai, nuo kurių buvo tik ką nusikratyta, ir kad jokiais vokiečių pažadais ir vilionėmis, kaip jie nebūtų papuošti, negalima pasitikėti. Anuomet tai turėjo nepaprastos politinės reikšmės ir nulėmė greitą ir vieningą mūsų tautos nusistatymą prieš vokiečius. Tai buvo visai natūrali iš krašto gyventojų pusės reakcija ir sudarė kertinę uolą visai mūsų rezistavimo<sup>1</sup> politikai per visą vokiečių okupacijos metą iki jo galo.

Kuomet paaiškėjo, jog vokiečiai laik[ina] Lietuvos Vyriausybę nušalins, buvo nesunku po birželio 23 d. sukilimo nusistatyti, kokios toliau laikytis politinės linkmės ir taktikos vokiečių atžvilgiu. Savo nusistatymą pareiškiau liepos 26 d. (1941 m.) laiške<sup>2</sup>, mano pasiųstame su slaptu kurjeriu į Lietuvą p. prof. Ambrazevičiui<sup>3</sup>, kaip pavadavusiam mane Ministerio Pirmininko pareigose, kada pats asmeniškai buvau vokiečių sukliudytas vykti į Lietuvą. Sakytą nusistatymą galima reziumuoti į sekančius punktus:

1. Nuo Lietuvos Nepriklausomybės reikalavimo jokiais aplinkybėmis nenusileisti.
2. Laik[ina] Vyriausybei bei paskiriems jos nariams į jokią kolaboraciją su vokiečių numatoma okupacine valdžia Lietuvai nesileisti, kokia skraiste jie bebandytų savo tikslus prieš Lietuvą pridengti.
3. Skaityti juos naujais krašto okupantais ir stengtis jiems kuo mažiau ką duoti, atbulai – viską taupyti Lietuvos ateičiai.
4. Nuo bet kokio lietuvių kariuomenės organizavimo susilaikyti, kol Reichas nestoja ant Lietuvos suverenumo pripažinimo pagrindo ir nepripažįsta Lietuvos Vyriausybės; atbulai, saugotis nuo beprasmiškų aukų ir taupyti mūsų tautos vyrus galutiniam Lietuvos išlaisvinimui.

Panašų nusistatymą priėmė ir visas Ministerių kabinetas. Jis pasiliko galioje ir po laik[inosios] Vyriausybės nušalinimo, kaip tiesi ir visiems suprantama gairė. Visas vėlesnis lietuvių rezistavimas buvo faktinai ne kas kita, kaip planingas sakyto nusistatymo vykdymas praktikoje.

Lietuvių tautos tvirta laikysena [dėl] nepriklausomybės reikalavimo ir jos motyvai vokiečiams buvo gerai žinomi. Tik jie su tuo nenorėjo skaitytis, akiai pasitikėdami vien savo jėga. Jie ne tik svajojo paversti mūsų kraštą Vokietijos praplėtimo sritimi, bet buvo net pasišovę šią savo užmačią vykdyti nebelaukdami karo galo. Jie taip pat puikiai žinojo, kad aš, kaip legalus Nepriklausomos Lietuvos atstovas, esu ir tegaliu būti tokioms užmačioms tik griežtai priešingas. Tat jiems buvo aišku, kad mano ir vokiečių politikos tikslai taip skiriasi vienas nuo kito, kaip baltas nuo juodo. Jie tai galėjo žinoti ne tik pasiremdami savo sekimo organų duomenimis, bet ir iš pasikalbėjimų su manim pačiu: aš savo nusistatymo niekad neslėpiau, o nepriklausomybės reikalavimą dargi tyčia prie kiekvienos progos vokiečiams pabrėždavau, kad neturėtų jokių iliuzijų lietuvius nuo šio savo idealo kaip nors atvilioti ar nubaidyti.

Šitaip aš galėjau elgtis jausdamas, jog visa mūsų tauta yra vieningai nusistačiusi už nepriklausomybę ir kad jos šio nusistatymo niekas nepalauš. Tokiomis sąlygomis ir ji pati buvo jautri mano pastangoms ginti Lietuvos teisę į savą nepriklausomą valstybę ir rodė simpatijų kiekvienam mano tvirtesniai pasisakymui santykiuose su vokiečiais.

Tačiau vokiečiai tame įžiūrėjo mano įtaką Lietuvoje ir visą laiką skaitė mane jiems pavojingu asmeniu. Ant kiek vokiečiai skaitė mano įtaką Lietuvoje pavojinga jų siekiams arba tokią įtaką jie sau išsivaizdavo, parodo kad ir tas faktas, jog iki pat 1943 m. rudens jie nedavė man leidimo nei kartą nuvykti į vokiečių okupuotą Lietuvą aplankyti gimines ir pažįstamus, kurių daugiau kaip 4 metai nebebuvo asmeniškai matęs.

Kol Reicho vadovybė neužsigėdė lietuvių kraujo aukos Vokietijos naudai, konfliktas tarp mano atstovaujamos lietuvių tautos teisės į Lietuvos valstybinę nepriklausomybę bei

<sup>1</sup> Pasipriešinimo.

<sup>2</sup> Šio, 1941 m. liepos 26 d., taip pat ir ankstesnio, 1941 m. liepos 19 d., laišku J. Ambrazevičiui nuorašai K. Škirpos archyve yra išlikę.

<sup>3</sup> Juozas Brazaitis (iki 1944 m. – Ambrazevičius, 1903–1974) – literatūrologas, pedagogas, publicistas ir žurnalistas, rezistencijos ideologas, ėjęs Lietuvos laikinosios vyriausybės ministro pirmininko pareigas.



Vokiečių kareiviai žygiuoja Laisvės alėja Kaune. 1941–1944 m.  
Autorius nežinomas. LCVA.

mano nusistatymo už nepriklausomybę ir nacių politikos Lietuvos atžvilgiu, dar galėjo būti vokiečių įstaigoms Berlyne ir okupuotoje Lietuvoje šiaip taip pakenčiamas. Jis labai paaštrėjo, kai tik atsistojau skersai kelio vokiečių planams mobilizuoti mūsų vyrus karo tarnybai, kaip vokiečiai buvo tai sau įsivaizdavę, tikėdamiesi tą dalyką praveisti pasinaudojant mūsų tautos antibolševikiniu nusistatymu.

Pirmą kartą tai jie bandė 1943 m. pradžioje. Pradėjus vokiečiams nebesisekti Rytų fronte, jie užsigeidė organizuoti Pabaltijo tautų – lietuvių, latvių ir estų – nacionalinius SS legionus, kurie, kaip vėliau paaštrėjo, būtų buvę suvesti į bendrą Pabaltijo tautų SS korpusą. Jam vokiečiai net jau buvo sugalvoję ir tinkamą, vokiečių ausiai malonų, pavadinimą – *SS Baltikum Korps*, einant von der Goltzo<sup>1</sup> pavyzdžiu iš 1919 metų, kada ir kaizerinė Vokietija, karą jau pralošusi, dar bandė atsigriebti Pabaltijo srityje, irgi po kauke kovos su bolševikiniu pavojumi Vakarų Europai.

Aš laikiausi savo pirmų nusistatymo: nei lašo lietuviško kraujo už svetimus tikslus. Kol Reichas neatsisako nuo savo grobuoniškų tikslų mūsų krašto atžvilgiu, mes neturime jokio intereso ir negalime leisti, kad kas mobilizuotų mūsų vyrus karo tarnybai, juo labiau kad tai būtų priešinga tarptautiniams nuostatom (Hagos konvencijai), kurie draudžia okupantui mobilizuoti okupuoto krašto gyventojus tarnybai su ginklu.

Stengiausi savo slaptais laiškais ir žodžiu per patikimesnius tarpininkus paveikti mūsų visuomenės veikėjus Lietuvoje, dargi generalinius tarėjus, nuo kurių šio vokiečių reikalavimo pravedimas gyveniman priklausė, kad nesutiktų legiono kurti ir reikalautų, kad vokiečiai pirmiausia atšauktų okupaciją bei perleistų krašto valdymą pačių lietuvių laisvai sudarytai Lietuvos Vyriausybei, kuri pagal Lietuvos Konstitucijos nuostatus tik viena teturi teisę skelbti krašte mobilizaciją.

Mūsų žmonės krašte nusistatė irgi panašiai. Kaip yra žinoma, generaliniai tarėjai, skaitydamiesi su bendru mūsų visuomenės nusistatymu, įteikė Reicho generaliniam komisarui von Rentelnui atitinkamą memorandumą, kuriame atkreipė Reicho vyriausybės

<sup>1</sup> Riudigeris Gustavas Adolfas von der Goltas (Rüdiger Gustav Adolf von der Goltz, 1865–1946) – Vokietijos karinis veikėjas, generolas, vienas iš bermon-tininkų, veikusių 1919 m. Latvijoje ir šiaurės Lietuvoje, karinių vadų.

32–33 p.  
Paminklas 1941m.  
Birželio sukilimo  
aukoms. Obeliai,  
Rokiškio r.  
Nuotrauka iš  
asmeninio Antano  
Rimanto Šakalio  
archyvo.





dėmesį į projektuojamos mobilizacijos neteisėtumą. Savo ruožtu aš išpėjau žodžiu vokiečių kompetentingas vietas Berlyne, kad bandymas imti mūsų vyrus karo tarnybai, neatstačius Lietuvos valstybės, gali pasibaigti katastrofa.

Tačiau vokiečiai į visus tuos išpėjimus nekreipė dėmesio. Kada generaliniai tarėjai atsisakė pasirašyti mobilizacijos aktą, vok[iečių] okupacinė valdžia Lietuvoje paskelbė SS legiono sudarymą ir mūsų vyrų šaukimą tarnybai po ginklu pati, nusižengdama tarptautiniams nuostatams. Rezultatas buvo aiškus – okupantas susilaukė iš mūsų tautos griežto ir vieningo ne. Okupacinė vok[iečių] valdžia Lietuvoje dėl to be galo įsiuto ant lietuvių, nes mobilizacijos fiasko buvo pažeistas ne tik jos pačios, bet ir Reicho prestižas. Kaip žinoma, ji tuoju griebėsi represijų. Uždarė visas aukštąsias mokyklas ir pravedė skaitlingus areštus lietuvių inteligentijos tarpe.

Apie 50 asmenų buvo net išsiųsti į Vokietiją ir patalpinti koncentracijos stovykloje *Stutthof* (prie Dancigo). Jų tarpe net buvo trys generaliniai tarėjai, taigi pačios vok[iečių] okupacinės valdžios pasirinkti prieš tai ir paskirti aukšti pareigūnai, jos betarpiškieji patarėjai. Manęs nedrįso paliesti gal tik dėl to, kad neturėjo davinių apie mano parodytą prieš sakytą jų užmačią iniciatyvą arba prisiminta, jog aš lojaliai Centro įstaigas išpėjau, kad iš mobilizacijos nieko neišeis.

Mobilizacijos nepasisekimas Lietuvoje tuo labiau vokiečiams buvo labai nemalonus dalykas, kad kitos Pabaltijo tautos – latviai su estais, – kurios pasidavė vokiečių įtakai, sutiko SS legionus sudaryti ir pasidavė mobilizavimui. Šis mūsų šiaurės kaimynų neapsižiūrėjimas be galo apsunkino Lietuvos reikalą vokiečių akyse ir jo pasėkos neišdilo mums iki pat vokiečių okupacijos galo.

Antrą kartą vokiečiai buvo užsigeidę lietuvių kraujo 1944 m. Šį kartą pasipriešinti šiai jų užmačiai jau buvo daug sunkiau, nes buvo susidarę painiavos mūsų pačių tarpe. Rytų frontas tuo metu jau buvo ne per toliausiai nuo Lietuvos rytų sienos. Visus jaudino mintis, kad bolševikai gali dar kartą užplūsti mūsų nelaimingą kraštą. Todėl buvo pas visus natūralus palinkimas organizuotis, kad gintis.

Buvęs mūsų kariuomenės vadas generolas Raštikis, skaitydamasis su mūsų karininkijos ūpu ir kai kurių, jam artimesnių politinių veikėjų padrąsintas, dar rugsėjo mėn., 1943 m., buvo savo atsakomybe padaręs vok[iečių] okupacinei valdžiai pasiūlymą leisti lietuviams organizuoti tautinę kariuomenę Lietuvai ginti. Šį pasiūlymą jis neberišo su reikalavimu, kad būtų prieš tai atšaukta vokiečių okupacija ir leista mums sudaryti savą vyriausybę, pagautas nusivylimo, kad šitoks klausimo statymas iki tol neprivedė prie pageidaujamo rezultato. Generolo pasiūlymas reiškė nukrypimą nuo politinės linijos ir taktikos, kurios buvo laikytasi iki tol ir sudarė pavojingą užsiangažavimą prieš vokiečius. Šiuo pasiūlymu pasinaudodami jie būtų galėję mus įvelti į dalyvavimą kare Vokietijos pusėje, net be jokio už tai politinio ekvivalento ir net be formalaus pažado iš vokiečių pusės Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo prasme, ką jie griežtai atsisakė padaryti pasikalbėjimuose su pačiu generolu, kalbamo pasiūlymo autoriumi.

Pavojus atrodė dar tuo labiau didelis, jog tuo metu dar nebuvo susidaręs Lietuvoje bendro politinio vadovavimo organas. Partijos ir organizacijos išsyk buvo dėl padaryto vokiečiams pasiūlymo nusistačiusios nevieningai: vienos buvo už, kitos – prieš. Vokiečiai tat būtų galėję tuo pasinaudoti ir visą reikalą pakreipti vien jiems vieniems priimtina prasme, kitaip sakant, to, ko jiems nepavyko įvykdyti anksčiau, – įvykdyti naujo pasiūlymo proga iš pačių lietuvių tarpo.

Suprasdamas visą padėties rimtumą, ėmiausi visų žygių, kad kaip nors nuvykus į Lietuvą asmeniškai. Gavęs mano užsakytą aliarmuojančią telegramą iš savo brolio apie mano senutės motinos sveikatos pavojingą pašlijimą, pakišau ją *Ausw[ärtiges] Amtui*<sup>1</sup> ir dėka jo paramai šiaip taip gavau reikalingą *Passierschein*<sup>2</sup> vienam mėnesiui į Tėvynę, kurios tiek

<sup>1</sup> Trečiojo reichio užsienio reikalų ministerija.

<sup>2</sup> Leidimas.

daug metų nebebuvo matęs, nežiūrint, jog skaitausi Lietuvos pasiuntiniu. *Ausw[ärtiges] Amtui* buvo nepatogu su pakištu jam formaliniu argumentu nesiskaityti.

Atvykęs spalio m. 20 d. į Kauną, ten radau mūsų politiškai organizuotą visuomenę suskilusią į du blokus: tautininkiškai liberalią ir katalikišką. Pirmąjį buvo sudarę valstiečiai liaudininkai, socialdemokratai, tautininkai, nacionalistai (buv. voldemarininkai) ir Laisvės kovotojų sąjunga. Visos šios grupės buvo susijungusios į Vyr[iausiajį] Lietuvos komitetą. Antrąjį bloką sudarė katalikiškosios pakraipos srovės ir organizacijos, Lietuvių frontas ir Vienybės sąjūdis. Šis blokas tempė į savo pusę ir kai kurias apartines<sup>1</sup> organizacijas, kaip pav. slaptai atgaivintą Lietuvos šaulių sąjungą, slaptai organizuojamą kariuomenę (Laisvės armiją) ir t. t. Jis buvo pasiūfęs sudaryti Lietuvos Tarybą.

Abu blokai siekė to paties tikslo – Lietuvos nepriklausomybės atstatymo, palaikė bendrais krašto reikalais tarpusavį kontaktą, tačiau ginčijosi jau daugiau kaip pusę metų dėl bendros politinės vadovybės sudarymo, vis dar nepajėgdami nugalėti kliūčių, kurios buvo daugiau ambicinio pagrindo kaip esminės.

Kai dėl Lietuvių aktyvistų fronto, kuris pravedė birželio 23 dienos sukilimą, formaliai jis nebeegzistavo. Jis buvo vokiečių okupacinės valdžios likviduotas neužilgo po okupacijos įvedimo Lietuvoje. Tačiau faktiškai jo žmonės ir toliau veikė: katalikiškosios pakraipos buv[usieji] LAF nariai veikė prisidengę Lietuvių fronto vardu, o liberališkasis elementas susispietęs į Laisvės kovotojų sąjungą. Reikia pastebėti, jog daugiausia dinamizkumo veikloje parodė ne kas kitas, kaip šios dvi kovotojiškos organizacijos, kur yra susitelkusi didžioji dalis mūsų tautiškai nusiteikusių ir politiškai veikliausio jaunimo.

Ir vieno, ir kito bloko žmonių aš buvau, kaip asmuo, stovįs virš partijų, paragintas imtis iniciatyvos suvesti visas partijas ir grupes į apvienytą organizaciją: kaip nors suklįjauti bendrą politinę vadovybę. Jos reikalingumo niekas neginčijo, visa visuomenė jos pageidavo, o karininkija net jau statė ultimatumus partijoms ir grupėms, kad Lietuvos labai savitarpinius ginčus atidėtų į šalį ir susivienytų. Tat reikalas buvo pribrendęs ir mano pasirodymas Kauno padangėje buvo visai laiku.

Prisiimdamas bandyti patarnauti bendram reikalui, turėjau progos išsikalbėti su vadovaujančiais partijų ir organizacijų asmenimis visais politiniais klausimais. Pastangos nebuvo bergždžios. Parodžius visiems geros valios, sunkumai buvo nugalėti ir bendro politinio vadovavimo organas susidarė. Jis pasivadino Vyriausiuoju Lietuvos išlaisvinimo komitetu. Prie jo yra prisidėjusios visos mūsų politinės partijos ir kovotojiškosios organizacijos, kurios tik yra pasireiškusios realiai politinėje veikloje ir siekia Nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo. Prie jo nepriklauso tik viena komunistų partija, kadangi niekas nepageidavo jos prisidėjimo, kadangi visa lietuvių tauta skaito minėtą partiją krašto laisvės išdavikais.

Kariuomenės organizavimo klausimu laikiausi laike pasikalbėjimų Kaune jau mano ankščiau paminėto nusistatymo. Aiškinau, kad, kol vokiečiai neleidžia mums sudaryti savo Vyriausybės ir nestoja ant Lietuvos nepriklausomybės pagrindo, savos kariuomenės sudarymas yra neįmanomas ir net rizikingas dalykas. Nurodžiau, jog sudarydami tokią kariuomenę besąlygiškai, vokiečių pageidavimu ir jų sąlygomis, galėtume sukompromituoti visą mūsų politiką prieš demokratiškuosius sąjungininkus, o mobilizuotuosius mūsų vyrus pastatyti į pavojų būti kautynėse išžudytais. Pabrėžiau, jog vokiečiais negalima pasitikėti. Sunkiu momentu jie, po strateginių sumetimų pretekstu, gali pasitraukti, paliekant mūsų kariuomenę vieną prieš galingesnes rusų raudonosios armijos jėgas, kad šių pagalba padaryti tai, ko patiems vokiečiams iki to dar nebuvo pavykę atsiekti – išnaikinti stipriausiąjį ir sveikiausiąjį mūsų tautos elementą, o mūsų žemę paversti vėliau vokiška žeme. Neturint savos vyriausybės, net nebūtų kam pasakyti prieš pasaulį, už ką lietuviai kovoja ir kam skiria tokią nepaprastą auką.

<sup>1</sup> *Nepartines.*

Be to, atkreipiau visų dėmesį į tai, kad vien savomis jėgomis mes Lietuvos Nepriklausomybės nepajėgtume atstatyti ir kad tam reikalui turėtume suderinti savo aukas su mūsų diplomatijos pastangomis, kuri visą problemą gali plačiau peržvelgti. Žaisdami ginklų ugnimi prieš Sov[ietų] Rusiją, kuri pasidarė anglų [ir] amerikų sąjungininkė, mes rauduosius rusus tik dar daugiau įpykintume prieš save ir suteiktume jiems pretekstą, kraštą užėmus, tuojau griebtis masinio mūsų tautos eksterminavimo arba deportavimo į Sibirą.

Kol neįmanoma atstatyti Lietuvos konstitucinių organų ir kovoti už Lietuvą, kaip valstybę, patariau ir toliau nuo kariuomenės organizavimo su vokiečiais drauge susilaikyti, taupyti savo pajėgas ateičiai, eventualiai organizuoti tik slapta. Jei likimas lemtų, kad bolševikai dar kartą laikinai įsiveržtų į mūsų kraštą, tai tiems, kam gresia iš rusų pusės mirtinas pavojus, gintis partizaniniu metodu, be jokios atsakomybės užkrovimo visai tautai ir šitaip gintis tik tam, kad sudarius sau sąlygas išsigelbėti pasitraukimu, kartu su vokiečių kariuomenės atsitraukiančiais daliniais į Vokietiją.

Nors šie mano motyvai neliko be pasekmių, tačiau paminėto aukščiau užsiavansavimo<sup>1</sup> prieš vokiečius jie panaikinti nebegalėjo. Pasekoje padarytų pasiūlymų išsivystė 1943 m. gale ir 1944 pradžioje visai konkretūs pasikalbėjimai Kaune su vok[iečių] okupacine valdžia. Dar blogiau. Tautinės kariuomenės sudarymo šalininkai, skaitydamies su Reicho generalkomisaro reikalavimu, įteikė šiam pastarajam atitinkamą pareiškimą, kaip savotišką patikrinimą, kad visas sumanymas tikrai bus prarastas. Šį pareiškimą pasirašė eilė mūsų aukšto rango karininkų, generolų ir žymesnių visuomenės asmenų, kaip ir sutikdami su vokiečių pastatytomis sąlygomis, nors vokiečiai tebuvo linkę pradžioje leisti sudaryti tik vieną diviziją ir tą pačią vokiečių generolui vadovaujant. Šitai atsitiko dalinai per paties VLIK-o neapsižiūrėjimą, kad laiku nepadarė to, kas buvo būtina, sakyto pareiškimo įteikimui sukliudyti.

Kad klausimą atkreipus vėl į politinę plotmę ir besąlyginį kariuomenės organizavimą sukliudžius, man nebeliko kitos išeities, kaip ryžtis pačiam imtis iniciatyvos, panaudojant savo padėtį, kaip Lietuvos pasiuntinio. Vasario 5 d. įteikiau Reicho vyriausybei ilgesnį motyvuotą memorandumą, kuriame apibūdinau susidariusią okupuotoje Lietuvoje nepakenčiamą politinę padėtį ir pasiūliau, forma neva krašto valdymo pertvarkymo, atšaukti okupaciją, leisti lietuviams sudaryti savą krašto vyriausybę, kuri perimtų krašto valdymą pagal Lietuvos Konstitucijos nuostatus ir organizuotų lietuvių ginkluotąsias pajėgas ginti Lietuvos sienas nuo gresiančios naujos bolševikų invazijos.

Kaip vyriausias tikslas šių pajėgų mobilizavimo buvo pastatytas – kova už Lietuvos nepriklausomybės atstatymą, nes tik už šį vieną idealą sutiktų lietuvių tauta skirti kraujo aukas. Jokių politinių ar kitokių susirišimų su Vokietija nesiūliau, rezervuodamas, jog Lietuvos klausimas galutinai bus išspręstas karo pabaigoje. Tai padariau, kad vokiečių per daug neatbaidžius, skaitydamas, jog tuomi nieko nerizikuoju, nes tuo metu jau buvo pakankamo pagrindo manyti, kad Vokietija karą pralaimi ir kad jo gale mums nieko diktuoti negalės. Kad vokiečius daugiau sudominus mano pasiūlymu, numačiau, jog galėtume suorganizuoti armiją iš 200 000 vyrų, jei tik vokiečiai laiku pristatytų reikalingų ginklų ir kitų techninių reikmenų.

Savaime suprantama, pasiūlymą teko įvynioti į tam tikrą frazeologiją, atsižvelgiant Berlyno politinės atmosferos, su kuria nebuvo galima nesiskaityt, norint iš viso ką atsiekti. Turiu pastebėti, jog pasiūlymas buvo kiek makijaveliškas. To aš nuo mūsų žmonių, kas buvo vertas tame mano intymume pašvęsti, nė neslėpiau, kaip ir buvo apie tai painiformotas VLIK-as per jo slaptą įgaliojimą prie manęs ir proga vieno jo nario lankymosi Berlyne. Jei kai kas anuomet šį mano pasiūlymą buvo linkęs kritikuoti, tai arba partiniais sumetimais, arba dėl jo fraziologijos ir mano sąmoningai padarytų tekste neaiškumų, kad neiššaukus pas vokiečius išsiskirtimo.

<sup>1</sup> Išankstinio pasižadėjimo.

Tačiau jame nei vienu žodeliu nebuvo prasitarta prieš demokratiškuosius sąjungininkus, viskas tebuvo nukreipta vien į reikalą ginti Lietuvą nuo grasinančio jai bolševikinio pavojaus.

Kalbamas mano pasiūlymas atsiekė savo tikslo. Vokiečių vyriausioji karo vadovybė juo realiai susidomėjo. Mobilizacijos valdybos viršininkas, generolas Olbricht<sup>1</sup>, su kuriuo prieš tai dėl savo sumanymo kelis kartus kalbėjau, pažadėjo jį paremti ir referuoti asmeniškai maršalui Keitel, Vyr[iausiosios] vok[iečių] karo vadovybės viršininkui. Iš Reicho kanceliarijos virš[inin]ko, ministerio Lammers, gavau jo paties pasirašytą atsakymą, jog mano pasiūlymą referavo pačiam Reicho kancleriui Hitleriui ir kad jo nuorašus patiekė sulig kompetencijos Reicho užs[ienio] reik[alų] ir rytų kraštų ministeriams. Tuo pačiu metu patyriau *Ausw[ärtiges] Amte* iš pasiuntinio von Grundherr, jog von Ribbentropas veda Lietuvos klausimu pertraktacijas su Hitleriu, skaitantis su mano pasiūlymu.

Sąryšyje su visu tuo pasikeitė atmosfera ir Lietuvoje. Sakytas mano pasiūlymas, iš vienos pusės, sustiprino mano tezės šalininkus, iš kitos pusės, paveikė stabdančiai tuos, kurie prieš tai jau buvo bepalinkę į besąlyginį kariuomenės organizavimą. Jis taip pat padarė sukalbamesnę ir pačią vok[iečių] okupacinę valdžią Lietuvoje. Laukdama galutinio sprendimo iš Berlyno, ji lyg nebesiskubino forsuoti kariuomenės klausimą, kaip buvo prieš tai užsimojusi ir sutiko leisti lietuviams sudaryti Vietinę lietuvių rinktinę (iš 13 500 vyrų) kovai su banditizmu, kuris laike vokiečių okupacijos plačiai pasireiškė krašte ir tuo metu buvo pasiekęs aukščiausio laipsnio. Jis stačiai terorizavo ne tik kaimo, bet ir miestų gyventojus ir vok[iečių] okupacinę valdžią buvo bejėgė su juo kovoti, nes krašto gyventojai ją nepasitikėjo ir jai nepagelbėdavo.

Rinktinės organizavimo ėmėsi ats[argos] generolas Plechavičius<sup>2</sup> ir jam ją pavyko greitai, stačiai į keletą savaičių laiko, sudaryti vien iš savanorių. Jų užsimeldavo<sup>3</sup> į kelias dienas nuo atsisaukimo (jiems šaukti) išplatavimo kuone trigubai daugiau, negu faktiškai buvo reikalinga. Tai paaiškinama tuo, kad Rinktinės sudarymą vertino lietuvių politiškai organizuoti visuomenė pozityviai ir matė tame Lietuvos interesą. Šios Rinktinės sudarymas Lietuvos politiškai niekuo neužangažavo, buvo vien vidaus saugumo reikalas ir Rinktinė buvo kuriama su vokiečių priimtomis sąlygomis, jog ji nebus jokiems kitiems tikslams panaudota, kaip tik kovai su banditizmu krašto viduje pačiam generolui Plechavičiui bei lietuviams karininkams vadovaujant ir kad nei vienas jos savanoris nebus pasiūstas už Lietuvos sienų. Rinktinės organizavimo pasisiekimo nepajėgė suprasti tik vok[iečių] okupacinę valdžią ir buvo be galo nustebinta, kad atsirado tiek daug savanorių, kai prieš tai jos pačios šaukiami niekas nestojo ir suboikotavo net mobilizaciją.

Kuomet šitaip atrodė, jog viskas vystosi pageidaujama linkme ir kai net susidarė šioks toks mūsų ginkluotosios pajėgos branduolys be politinio užsiangažavimo, prasidėjo intrigos iš nacių partijos kraštutinių elementų, kurie buvo prieš bet kokią kompromisą nacionalsocialistinės doktrinos ir Reicho politikos vykdyme. Šių elementų eksponentais tenka skaityti Himmlerį, Bormanną ir dalinai Rosenbergą<sup>4</sup>.

Kovo mėn. pabaigoje lankėsi Lietuvoje Rosenbergas. Atrodo, jis nieko pikto ten nesukūrė. Tačiau balandžio pradžioje buvo taip pat atvykęs į Lietuvą Himmleris. Patyrimas parodė, kad kur šis įžūlus gestapininkas pasisukdavo, tai visados atsitikdavo kas svarbaus. Po jo atsilankymo Lietuvoje tuojau papūtė visai kitoks vėjas. Vok[iečių] okupacinė valdžia, manydama suradusi generolo Plechavičiaus asmenyje sau tinkamą, o mūsų visuomenės akyse populiarų žmogų, pareikalavo iš jo, kad pravestų krašte vyrų mobilizaciją, būtent pašauktų [19]15 gimimo metų vyrus. Kai generolas atsisakė tai padaryti, nurodydamas, jog neskaito savęs tam kompetentingu ir kad tai tegalėtų padaryti tik teisėta Lietuvos vyriausybė, vokiečiai apsisprendė mobilizaciją įvykdyti patys pirmojo generalinio tarėjo, p. Kubiliūno, pagalba, kuris buvo pasidaręs jų paslaugiu įrankiu.

<sup>1</sup> *Fridrichas Olbrichtas (Friedrich Olbricht, 1888–1944) – vokiečių generolas Antrojo pasaulinio karo metais, vienas iš Valkrijos operacijos, kai 1944 m. liepos 20 d. buvo pasikėsinta į Hitlerį, organizatorių. Po nepavykusio pasikėsimo Olbrichtas buvo suimtas ir tą pačią dieną sušaudytas.*

<sup>2</sup> *Povilas Plechavičius (1890–1973) – Lietuvos kariuomenės generolas, Vietinės rinktinės vadovas, visuomenės veikėjas.*

<sup>3</sup> *Užsiregistravo.*

<sup>4</sup> *Martinus Bormannas (Martin Bormann, 1900–1945) – Trečiojo Reicho valstybinis ir politinis veikėjas, Vokietijos nacionalsocialistinės darbininkų partijos kanceliarijos vadovas, „furerio asmeninis sekretorius“, reichsministras be portfelio, artimiausias A. Hitlerio bendražygis. Alfredas Rozenbergas (Alfred Rosenberg, 1893–1946) – Vokietijos politinis ir valstybės veikėjas, vienas nacizmo ir VNSDP ideologų, okupuotų kraštų reichsministras.*

Rezultatas buvo dar skandalingesnis vokiečiams, kaip per pirmąją mobilizacijos bandymą 1943 metų kovo mėn. Šį kartą nebesiregistravo beveik niekas, daug kur nesusirinko net pačios pašauktųjų ėmimo komisijos, paskirtos iš viršaus, o kai kur išsibėgiojo policija, kad išvengus mobilizacinių šaukimų išnešiojimo šaukiamiesiems, nes skaitė tokį darbą nesuderinamu su savo lietuviška sąžine.

Kad toks atsitikimas nacius be galo suerzino, aiškinti čia netenka. Tai aišku savaime. Reakcija iš vokiečių pusės buvo ta, kad pareikalavo iš generolo Plechavičiaus įjungti jo vadovaujamą Rinktinę į bendrą SS organizaciją ir jos savanorius, lietuvius karius, pavesti Hitleriui, kaip vyriausiajam Reicho ginkluotų pajėgų vadui.

Šitoks reikalavimas, atsižvelgiant lietuvių patriotinio nusistatymo bei prisirišimo prie Lietuvos Nepriklausomybės idealo, ir kad jis buvo visai priešingas sąlygoms, kuriomis Rinktinė buvo sudaryta, prilygo ieškojimui preteksto kalbamą rinktinę nuginkluoti. Buvo jaučiama, kad kažkokia juoda ranka siekė pastatyti Berlyną prieš įvykusį faktą bei planingai vedė prie konflikto. Generolas Plechavičius griežtai atsisakė paminėtus aukščiau reikalavimus patenkinti ir pagrasino paleisti Rinktinę, jei jie nebūtų atšaukti.

Šio griežto pasistatymo pasekmė buvo ta, kad gegužės 15 d. generolas Plechavičius ir jo štabas buvo vokiečių areštuoti, o vokiečių SS ir kariuomenės daliniai užpuolė Rinktinės batalionus, išbarstytus po visą kraštą, kad juos nuginkluotų. Vieni jų pasipriešino, kiti, staigiai iš pasalų užpulti, sudėjo ginklus, kiti vėl, pasiėmė su savim ginklus, išsibėgiojo į visas puses ir išsislapstė, o kai kurie žygio tvarka pilnoje rikiuotėje su savo vadais priešakyje pasitraukė į miškus. Per susidūrimus žuvo ir buvo sužeista iš vienos ir kitos pusės apie 100 karininkų ir kareivių...

Po to, savaime suprantama, jau jokios rimtos kalbos su vokiečiais apie besąlyginį ir, bendrai, apie bet kokią kitą lietuvių kariuomenės organizavimą su vokiečių pagalba nebe-galėjo būti. Tam dalykui buvo pastatytas taškas.



Kauno gyventojai vežami darbams į Vokietiją. 1941–1944 m.  
Autorius nežinomas. LCVA.

Šiandien, manau, visi, kas buvo jau palinkę pasiduoti vokiečių meškerei, sutiktų, jog galime pasidžiaugti, kad jokia kariuomenė iš mūsų pusės nebuvo sudaryta ir nepavirtome nacių talkininkais, be jokios naudos Lietuvos valstybės atstatymo požiūriu.

Tikiuosi, jog ir tie, kas mane savo laiku už mano parodytą drąsą ir rizikingą diplomatinę žygį – paminėto aukščiau memorandumo įteikimą Reicho vyriausybei – pakritikavo, sutiks šiandieną, jog mano šūvis, paleistas į pačių nacių vyriausiąją spiečių, nebuvo šūvis pro šalį. Jis suvaidino piroksilininį<sup>1</sup> vaidmenį, kuriam jis buvo skirtas. Sukivirčio Reicho viršūnės tarpusavyje, ypač prisidėjo prie vok[iečių] karo vadovybės dar didesnio nustatymo prieš Hitlerį ir jo sėbrus. Užtenka čia tik prisiminti, kad generolas Olbricht, kuris aktyviai dalyvavo 1944 m. liepos 20 dienos sąmoksle prieš Hitlerį, yra tas pats, su kuriuo man teko kelis kartus kalbėtis mano pasiūlymo reikalu.

Paskutinį kartą su juo kalbėjausi 1944 m. balandžio 14 d. Taigi vos porai mėn[esių] iki mano izoliavimo. Jis buvo aukštų kvalifikacijų karininkas, jį pažinojau iš senų laikų ir jis, mano pristatymu, buvo savo laiku Lietuvos apdovanotas Vytauto Didžiojo ordino III laipsniu, kai jis dar tebuvo pulkin[inko] leit[enanto] laipsnyje.

Pasekoje vokiečių užpuolimo ant Vietinės lietuvių rinktinės susidarė krašte nepaprastai tvanki atmosfera. Buvo žinių, jog vokiečių saugumas ruošiasi griebtis teroro priemonių Lietuvoje bei įvykdyti naujus masinius areštus. Kad kaip nors sakytą atmosferą atslūginus, birželio 7 d. pasirašiau ir pasiunčiau *Ausw[ärtiges] Amtui* tam tikrą pro memoriją apie skandalinę vokiečių užpuolimą ant Vietinės lietuvių rinktinės, sugestionuodamas, kad *Ausw[ärtiges] Amtas* intervenuotų<sup>2</sup> iš savo pusės. Tačiau tuo metu jau pats buvau ieškomas ir kviečiamas užėti birželio 10 d. iš ryto į *Reichssicherheitshauptamtą* neva kažkokiam pasikalbėjimui.

Ėjau į sakytą baugią vokiečių įstaigą su nujautimu, kad greičiausia iš jos laisvas nebe-grįšiu. Ta prasme įspėjau savo draugus ir VLIK-o įgaliotinį Berlyne. Iš anksto sutariau su jais, kad tuojau duotų žinių į visas puses ir užsienio spaudai, jog esu vokiečių suimtas, jei iki tam tikros valandos jiems iš niekur nebepaskambinčiau telefonu ar kaip kitaip neperduočiau jiems kitokių nurodymų.

Tokiomis tat aplinkybėmis įvyko mano asmens laikinas išėmimas iš kovotojų už Lietuvos nepriklausomybę rikiuotės.

Pridėsiu čia, jog porą dienų prieš Vietinės rinktinės nuginklavimą buvo Kaune vokiečių suimti keli mūsų žmonės, dalyvavę slaptoje veikloje laike vokiečių okupacijos. Jų tarpe buvo net keli VLIK-o nariai. Aš prisibijojau, kad kuris jų, gelbėdamas save, neįskandintų kitų ir manęs. Tikiuosi, kad to nebus atsitikę, nes priešingu atveju gestapas nebūtų pasitenkinęs mano asmens paprastu izoliavimu internuotųjų lageryje, bet greičiausia suradęs man dar saugesnę vietą – gal net išbraukdamas visiems laikams iš gyvųjų tarpo.

Matomai, mano suėmimo metu vokiečiai neturėjo tvirtesnių įrodymų prieš mane ir rėmėsi daugiau tik gandais bei kavinių politikierių *pletkais* ir tuo, kad jau nuo seniai žinojo mano įtaką į mūsų tautos laikyseną ir norėjo mane nuo jos pašalinti, kad ir policinės priemonės pagalba, nežiūrint diplomatinio skandalo ir nemalonios Reichui propagandos, kuri to pasekoje kilo Lietuvoje ir platesniame pasaulyje.

Tik tuo vienu tegaliu sau paaiškinti dar ir tai, jog nei prieš mano suėmimą, nei laike arešto ir nei vėliau po jo nebuvau nei vieno karto vokiečių kvočiamas, o jų slaptoji policija nepadarė kratų nei pas mane, nei pas man artimus žmonės. Ten, žinoma, ji nieko nė nebūtų suradusi, kas ją įdomautų, nes buvau pakankamai atsargus ir viskas, kas buvo svarbu, buvo arba paslėpta vokiečiams neprieinamose vietose, arba mano naikinama, kad, atsitikus kokiai katastrofai, neįklampinus į nelaimę kitų asmenų ir mano kovos draugų.

Tikėdamas, kad manęs niekas nėra išdavęs ir neišduos, aš apsisprendžiau laikytis tvirtai, atsistodamas ant formalaus pagrindo, kaip teisėtas Lietuvos atstovas.

<sup>1</sup> Grandininę reakciją sukeliantį.

<sup>2</sup> Imtųsi veiksmų.

Kai man p. Wolff savo kabinete birželio 10 d. pareiškė, jog turėsiu keliauti į *Bad Godesberg* priverstinam apsigyvenimui (*Zwangsaufenthalt*<sup>1</sup>), pastačiau jam klausimą, kaip tai reikia suprasti ir ar tai reiškia areštą. Išsyk sakyta saugumo pareigūnas bandė aiškinti, jog tai nesąs areštas, bet į mano repliką, jog tai vis tik yra prievartos aktas, atsakė, jog galiu skaityti tai kad ir areštu. Pareikalavus raštiško patvirtinimo, p. Wolff atsisakė tai padaryti, pasiaiškindamas, jog karo metu vokiečių saugumo organai tokiais atsitikimais raštiškų patvirtinimų neapraktikuoja.

Kadangi tai buvo flagrantiškas<sup>2</sup> iš vokiečių pusės mano, kaip Lietuvos pasiuntinio, diplomatinio imuniteto pažeidimas, tai norėjau tuojau čia pat, iš p. Wolff kabineto, paskambinti telefonu *Ausw[ärtiges] Amtui* ir pareikšti pirmiausia protestą žodžiu. Tačiau p. Wolff man jau nebeleido susisiekti telefonu su *Ausw[ärtiges] Amtu*. Jis pastebėjo, kad jei aš ką norįs pareikšti, tai galiu tatau padaryti per p. Wolff įstaigą, kuri jau perduos toliau.

Tada man nieko kito nebeliko, kaip pareikšti protestą per p. Wolffą ir prieš jėgą nusielenkti. Mano šį pareiškimą p. Wolffas žadėjo perduoti savo vyresnybei. Sekančią dieną jį patvirtinau raštu, adresuotu Valstybės sekretoriui *Ausw[ärtiges] Amte von Steengrachtui* (žiūr. priedą I)<sup>3</sup>.

Turiu pastebėti, jog p. Wolff, atlikdamas jam pavestą pareigą, laikėsi mano asmens atžvilgiu taktingai ir su respektu. Tarp kita ko sakė, jog nieko pikto esą man nenorima padaryti ir tik suvaržoma mano asmens laisvė. Atsižvelgiant mano padėties (pavartojo žodį *Wuerde*<sup>4</sup>) kaip pasiuntinio, aš būsiąs apgyvendintas gerame viešbutyje su visais patogumais ir gausiu gerą maistą. Iš tolesnio pasikalbėjimo paaiškėjo, jog būsiu patalpintas *Hotel Dreesen*, kur įvyko 1938 metais politiškai pagarsėjęs Chamberlaino<sup>5</sup> pasimatymas su Hitleriu. Ponas Wolff net man pasakė, jog galiu pasiimti su savim ir savo šeimą.

Tai visa klausant man susidarė įspūdis, jog teesu ištremiamas iš Berlyno priverstinam apsigyvenimui Godesberge ir kad vokiečiai, nežiūrint mano diplomatinio imuniteto pažeidimo, vis tik dar atsižvelgia mano padėties. Tatau mane padaršino laikytis, kaip suprojektavau, tvirtai ir prieš jokių spaudimų bei gąsdinimų, jei tokių vok[iečių] saugumas imtųsi, nenusileisti.

Kadangi nebuvo pasiėmęs su savim reikalingiausių daiktų kelionei, tai p. Wolffas leido man dar grįžti, tik jau su palydovu (p. Steffens), pas savo artimuosius. Užėjęs pirmiausia pas žmonos pusseserę Berlyne, perspėjau iš ten Lietuvių sąjungą apie tai, kas su manim atsitiko, o grįžęs į Sonnenburgą (į š[iaurės] r[ytus] nuo *Kuestrin*) pas žmoną, p. Steffens nekliudomas, viską aprašiau ir suprojektavau kai kuriuos raštus, kad perduotų kam nurodžiau.

Vykstant jau galutinai į ištėmimo vietą ir sustojus Berlyne [persėsti] iš traukinio į traukinį, turėjau laiko kai kam paskambinti iš savo draugų. Sužinojau iš jų, jog apie mano suėmimą jau duoti signalai į visas puses ir paleistos žinios užsienio spaudos atstovams.

Nuo Berlyno į Godesbergą prisidėjo dar vienas palydovas, matomai, tokia jau buvo gestape priimta tvarka, kad pridudami kelionėje areštuotajam du palydovai. Kad ir smulkmena, bet verta pastebėjimo, jog man buvo specialiai rezervuota kupė pirmos klasės. Mano palydovai dėjo net pastangų parūpinti man vietą miegamame vagonė ir gailėjosi bei taip aiškinosi prieš mane, kad tai jiems nepavyko, nes miegamieji vagonai karo metu buvo išimti iš naudojimo, o jei ant svarbiausiųjų gel[e]ž[in]k[elio] linijų dar ir buvo palikta keletas vagonų, tai tik labai aukštiesiems valdžios pareigūnams ir vietos juose visados užimamos iš anksto.

Atvykus birželio 10 d. apie pietų laiką į *Bad Godesberg* (ant Reino kranto) ir suradus *Hotel Dreesen*, pamačiau, jog jis iš visų pusių aptvertas dvigubomis spygliuotų vielų tvoromis ir tirštai apstatytas SS sargybiniais. Savaime buvo aišku kur patekom ir kokia buvo p. Wolff pasakymo – „*Zwangsaufenthalt*“ – tikroji prasmė. Stebiuosi, kad šiam gestapininkui galėjo

<sup>1</sup> Privalomai paskirta gyvenamoji vieta.

<sup>2</sup> Baisus.

<sup>3</sup> Šio ir kitų laiške minių priedų archyvo byloje nerasta.

<sup>4</sup> Orumas.

<sup>5</sup> Artūras Nevilis Čemberlenas (Arthur Neville Chamberlain, 1869–1940) – D. Britanijos politikas, valstybės veikėjas, 1937–1940 m. Jungtinės Karalystės ministras pirmininkas. 1938 m. pasirašė Miuncheno susitarimą ir D. Britanijos ir Vokietijos nepuolimo deklaraciją. 1939 m. nacistinei Vokietijai užgrobęs visą Čekoslovakiją, pradėjo derybas dėl savitarpio pagalbos sutarties su TSRS, o 1939 m. rugsėjo 3 d. paskelbė Vokietijai karą.

dar ateiti į galvą mintis, kad pasiimčiau su savim žmoną su 12 metų sūneliu, t. y. juos pats sukiščiau už spygliuotų vielų.

Todėl, kai tik buvo atlikti mano perdavimo šiam internuotųjų lageriui formalumai, aš pasikviečiau pas save į man paskirtą kambarį patį lagerio komendantą, SS *obersturmbannführerį* Rautenberg ir mano abu palydovus iš Berlyno ir padiktavau papildomą protestą, kurio tekstą užrašė pas save p. Steffens ir pažadėjo tuojuo perduoti savo vyresnybei, kai tik grįš į Berlyną.

Kiek ankščiau *Hotel Dreesen* buvo laikomi internuotieji Amerikos valstybių diplomatai ir konsulai, kol jie nebuvo iškeisti į Vokietijos diplomatinį ir konsulinį personalą, sulaikytą Amerikoje. Po to kalbamas viešbutis buvo aptvertas spygliuotomis vielomis ir paruoštas kitos rūšies „svečiams“: jame buvo patalpinta apie 130 politinių internuotųjų, kurių tarpe patekau ir aš. Tai buvo beveik vieni prancūzai – aukštų rangų karininkai ir keli civiliai asmenys, kurių tarpe generolo de Gaulle, dabartinio prancūzų vyriausybės galvos, sesuo, ponias Calliau su vyru, inžinieriumi Calliau. Iš kitų tautų, apart manęs, dar buvo *Montenegro* princas Mykolas (Jugoslavijos karaliaus Petro pusbrolis), Belgijos senatorius ir *Bruelles* burmistras Marius Renard, viena amerikietė (Mis Legendre) ir du vokiečiai brolis su seserim, von Rechberg, buvęs kronprinco *ordonanzoffizier*<sup>1</sup> ir žymus Vokietijos industrininkas.

Būčiau neobjektyvus, jei nepastebėčiau, jog *Hotel Dreesen* buvo neblogas. Maistas pilnai pakenčiamas, patalpinimas ir patogumai gero viešbučio, o patarnavimas viešbutinis. Tačiau režimas jau nieko bendro su viešbutine tvarka nebeturėjo. Jį vykdė speciali SS-*kommando*, kuri palaikė pagal jai duotus nurodymus režimą, panašų kaip kalėjime. Internuotieji buvo traktuojami kaip tikri belaisviai. Tai buvo ne atsitiktinumas, bet sistema.

Ant kiekvieno žingsnio mums buvo duodama pajusti, jog neturime laisvės ir esame nieko nebereiškią žmonės. Už menkiausią dalykėlį brutalūs, matomai, specialiai parinkti puskarininkiai, ant mūsų rėkavo, grasindavo. Trūko tik vieno, kad nemušdavo!

Išbuvęs keletą savaičių tokiam *Zwangsaufenthalt* su „visais patogumais“ ir nesusilaukdamas jokio atgarsio į mano pirmuosius protestus, liepos 6 d., kada rusų raudonoji armija jau artėjo prie Lietuvos rytų sienos, įteikiau lagerio komendantui stipriai motyvuotą raštą, adresuotą pačiam Reicho užsienio reikalų ministrui von Ribbentropui. Apibūdinęs mano teisinę padėtį kaip legalaus Lietuvos pasiuntinio, pareiškiau griežtą protestą prieš tai, kad tapo pažeistas mano diplomatinis imunitetas ir kad esu sukliudytas eiti man pavestas pareigas kaip tik tokiu momentu, kada mano atstovaujamam kraštui gresia nepaprastas pavojus bei sprendžiasi lietuvių tautos likimas. Šio rašto nuorašą čia pridedu (žiūr. priedą II).

Kada buvo beveik jau visa Lietuva užimta raudonosios armijos, kreipiausi rugpjūčio 3 d. trumpesniu raštu dar ir į Himmlerį, atkreipdamas jo dėmesį į padėties pasikeitimą ir reikalaujamas mane paleisti (žiūr. priedą III).

Kaip žinoma, raudonajai armijai veržiantis į Lietuvą, daug mūsų krašto gyventojų bėgo į Vokietiją. Mano pareiga buvo suteikti jiems paguodos ir konsulinės pagalbos. Bet tam buvo būtina reikalinga atnaujinti Lietuvos pasiuntinybės veikimą. Negalėdamas tuo rūpintis pats asmeniškai, kaip internuotas, sugalvojau tokią išeitį: pasiunčiau p. Dimšai<sup>2</sup>, kaip vienam iš senesnių mano bendradarbių ir prieš pasiuntinybės ir konsulatų uždarymą 1940 m.ėjusiam Lietuvos generalinio konsulo pareigas Karaliaučiuje, laišką (kaip visados per lagerio komendantą) rugpjūčio 14 d. su priedu – memorandumo projektu, – kurį pasiūliau bandyti įteikti Lietuvos *Charge d’Affaires* titulu vokietų Užsienio reikalų ministrui Lietuvos pasiuntinybės veiklos atnaujinimo klausimu. Jo nuorašą su lydraščiu, be to, pasiunčiau *à titre privé*<sup>3</sup> ir pats p. von Grundherr’ui neva tuo motyvu, kad šiam pastarajam palengvinus užmegzti kontaktą su p. Dimša, jei *Auswärtiges* Amtas turėtų intereso. Svarbu buvo patirti jo nusistatymą.

<sup>1</sup> Adjutantas.

<sup>2</sup> Leopoldas Dimša (1893–1959) – diplomatas, 1939–1935 Lietuvos pasiuntinybės sekretorius ir patarėjas Berlyne, 1935–1936 pasiuntinybės patarėjas Rygoje, 1936–1940 generalinis konsulas Karaliaučiuje. 1944 m. rugpjūčio 14 d. raštu vokiečių internuoto K. Škirpos pavestas eiti Lietuvos pasiuntinio Vokietijai pareigas *chargé d’affaires* titulu.

<sup>3</sup> Privačiai, neoficialiai (pranc.).

Vėliau patyriau iš žmonos, jog kalbamas memorandumo projektas saugumo pakeliui nebuvo sulaikytas, perduotas p. Dimšai ir kad šis pastarasis lankėsi pas von Grundherrą. Tačiau jam Grundherr davęs suprasti, kad negali būti jokios kitokios kalbos, kaip tik apie lietuvių stojimą į SS dalinius... (Laiško von Grundherr'ui ir memorandumo projekto nuorašus žiūr. priede IV.)

Atsakymo į savo protestą von Ribbentropui ir taip pat raštą Himmleriui irgi nesusilaukiau jokio. Nusprendžiau lipti hierarchijos laiptais iki paties nacių dievo – Hitlerio. Rugpjūčio 26 d. pasiunčiau per lagerio komendantą iškilmingais žodžiais mano užbaigtą apeliacinį raštą, primindamas Hitlerio patikinimą savo ir Reicho vyriausybės vardu, kad parems mano pastangas geriems kaimyniškiems santykiams tarp abiejų valstybių vystyti. Tai turbūt retenybė diplomatinėje istorijoje (žiūr. priedą V).

Deja, net apeliavimas į patį Hitlerį rezultatų nedavė ir aiškumo neįnešė. Gal jį kas pakeliui užlaikė. Tačiau, jei ir taip būtų buvę, tai nenuima jokios atsakomybės nuo Reicho vyriausybės. Nuo to momento, kai raštas pasirašytas ir įteiktas valdžios pareigūnui, jis yra jau dalykas formalus: už jo turinį prisiima atsakomybę tas, kas padėjo po juo savo parašą, o už tolesnę eigą – valdžia, kurios pareigūnui jis buvo įteiktas, nors tas pareigūnas ir vadintųsi internautų lagerio komendantu.

Kad privertus vokiečius taip ar kitaip pasisakyti mano klausimu, padariau keletą nepaklusnumo aktų ir paleidau gandą saugumo agentui, priskirtam mus „pagloboti“, į ausį, jog ruošiusi bado streikui, jei artimesniu laiku nesusilauksiu atsakymo į mano protestus arba nebūsiu paliuosuotas. To pasekoje lapkričio 27 d. atvyko iš Koelno aukštesnis saugumo pareigūnas, *Kriminalrat*<sup>1</sup> Dr. Matschke, kuris, pagal nurodymą iš Berlyno, įspėjo mane ir man pagrasino, jog būsiąs pagriežtintas man režimas arba net būsiu perkeltas kitur į blogesnes sąlygas, jei nesiliausiu.

Atsakydamas pareiškiau, jog p. Matschkes atsilankymu esu patenkintas, kad galėsiu per jį pasakyti aukštesnėms vokiečių įstaigoms, kodėl esu nepatenkintas. Antra, paaiškinau, jog ėmiausi daryti demonstracijas ne tam, kad kaip nors užgavus vokiečių įstaigas ar net pačią Reicho vyriausybę, bet kad vien tik tam, kad atkreipus į mane jos dėmesį. Nurodžiau, jog jau yra [praėję] pusė metų, kai esu laikomas internautu, nežinodamas tikrai už ką ir kaip dar ilgai būsiu laikomas.

Kai dėl p. Matschkes pavartoto pagrasinimo, tai daviau p. Matschkei suprasti, jog esu viskam pasirengęs. Jei Reicho vyriausybė skaito, kad nei iš šio, nei iš to reikėtų sugriežtinti man taikomą režimą arba gal net grasinti mano gyvybei, tai tatau yra jos dalykas. Nuo savęs į tai tegaliu atsakyti tik tiek, jog tokį jos pasielgimą su manim skaitysiu priešingu bet kokiai teisei, kaip kad skaitau priešingu tarptautinei teisei mano internavimą. Mano, kaip Lietuvos pasiuntinio, pareiga yra ginti Lietuvos interesus. Už šios pareigos atlikimą Reicho vyriausybė bausti manęs negali, o jei ji tai padarys, tai aš ir prieš tai turėsiu protestuoti, nes kaip Lietuvos pasiuntinys aš ne tik negaliu neprotestuoti, bet privalau reikšti protestus prieš mano asmens paniekinimą ar kitokį maltretavimą<sup>2</sup> be jokio pagrindo ir teisės.

Ponas Matschke kelis kartus grįžo prie įkalbinėjimo, kad aš pažadėčiau skandalų nebedaryti, tačiau aš jam vis atkirsdavau, jog tai pareis nuo pačių vokiečių tolesnio pasielgimo, t. y. ar gausiu atsakymą į mano protestus, ar ne ir ar būsiu paleistas. Pridūriau dar, jog esu kiekvienu momentu pasiryžęs apleisti Reicho teritoriją, tepriklauso nuo vokiečių įstaigų duoti man ir mano šeimai išvažiavimo vizas...

Nors pasikalbėjimas su p. Matschke praėjo be asmeninio susipykimo, bet buvau kiek susirūpinęs, kokios bus pasekmės. Tuo, ką p. Matschkei pareiškiau, pastačiau vokiečių įstaigas prieš dilemą: mane tuojau paleisti arba patiekti man kaltinamąjį aktą, jei jie jau visiškai nebesiskaitytų su mano padėtimi, kaip diplomatinio atstovo. Mane pasiekė per spygliuotas vielas žinios, jog Berlyne lietuvių atbėgėlių tarpe platinami gandai, neva vokiečiai

<sup>1</sup> Patarėjas nusikaltimų klausimais.

<sup>2</sup> Blogas su kuo nors elgesys, engimas, niekinimas.

ruošia man didelius apkaltinimus: už visą, kame tik pasireiškęs lietuvių pasipriešinimas vokiečiams laike okupacijos, neva kaltinamas pirmoje eilėje aš. Net iš paties vok[iečių] saugumo buvę tokie gandai paleisti per Lietuvių sąjungos vadovybę, kuri su sakytu saugumu palaikė santykius.

Tačiau laikas slinko ir Reicho vyriausybė neapsisprendė nei vienaip, nei kitaip. Paleidimas reikalavo nusileidimo ir tuo būtų netiesiogiai patvirtinta, jog mano suėmimui nebūta jokio rimto pagrindo. Patiekimas gi man kaltinamojo akto bei bylos užvedimas praktiškai būtų pavirtęs mano kaltinamuoju aktu Lietuvos vardu prieš Vokietiją už jos piktas užmačias Lietuvoje. Nei viena, nei kita naciams nebuvo malonu. Iš čia stoka sprendimo ir delsimas, kadangi jau ir tuo vien vokiečiai dalinai atsiekė, ko norėjo – laikė mane nušalinę jėga nuo Lietuvos laisvės ir Nepriklausomybės gynimo.

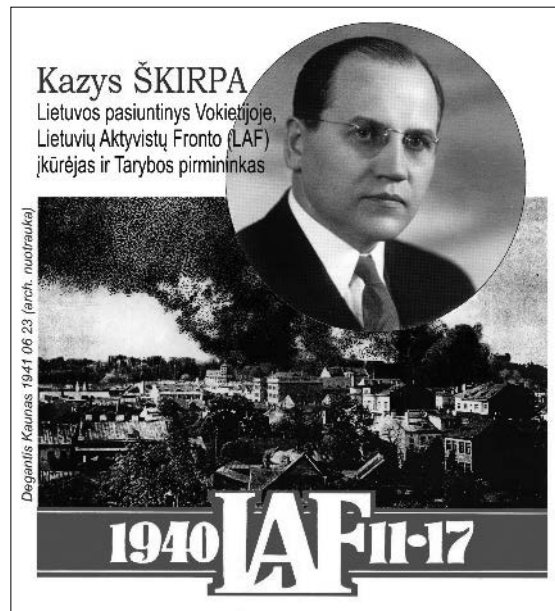
Maniau, kad pasikalbėjimu su p. Matschke mano fantazija bus išsisėmusi ir kad po to nebebūtų prasmės rašyti vokiečiams dar bet kokią prašymą ar protestą. Tačiau 1944 pabaigoje pasiekė mane žinia, kad bolševikai nužudė Lietuvoje mano seną uošvį ir bendrai smarkiai persekioja mano žmonos artimuosius, kaip ir manusius. Turėjau būtiną, savaime suprantamą, reikalą pamatyti žmoną ir ją sunkioje valandoje paguosti. Todėl 1945 m. sausio m. 6 d. pasiunčiau trumpą prašymą von Ribbentropui. Jame nei politikos, nei teisės argumentų nebenaudojau, o tik prašiau, kad Reicho vyriausybė parodytų mano žmonos atžvilgiu atitinkamo humaniškumo. Deja, jokiame humaniškumui naciai nebuvo jautrūs (žiūr. priedą VI).

Vienintelį atsakymą, ką vokiečiai yra davę – ir tai ne man, bet mano žmonai, – tai ministerio Lammers pasirašytas trumpas raštas iš sausio 6 d. 1945 m. Čia paduodu jo tekstą, paimtą iš žmonos laiško:

*„Die Fuehlungnahme mit den zustaendigen Dienststellen hat leider ergeben, dass die derzeitige Freiheitseinschraenkung, die Ihrem Herrn Gemahl auferlegt werden musste, vorerst nicht aufgehoben werden kann.“<sup>1</sup>*

Priartėjus frontui prie Reino, tikėjausi, kaip ir visi kiti mano likimo draugai, kad būsime neužilgo amerikiečių išlaisvinti. Tačiau veltui. Vasario 28 d. buvome perkelti į dešiniąją Reino pusę. Laikinau buvome patalpinti kitame viešbutyje *Berghotel Petersberg*, kuris irgi yra išgarsėjęs laike Hitlerio pasikalbėjimų su Chamberlainu 1938 metais. Jame buvo apsistojęs bei patalpintas p. Chameberlainas su svita. Ten išbuvome 8 dienas. Dalis draugų jau už kelių dienų buvo iš čia evakuoti toliau, o likusieji 50 asmenų, jų tarpe ir aš, išvykome 8 kovo ankstį rytą, kada iš vakaro amerikiečiai jau pasiekė patį Reiną ties mūsų kalnu, užėmė Godesbergą, taigi ir mūsų pirmąją buveinę *Hotel Dreesen*. Pasitraukėme jau vyksiant tarp amerikiečių ir vokiečių dalinių šaudymuisi ant Reino, nors iš tikrųjų vokiečiai tuo momentu ir toje vietoje, kur mes buvome, jokių rimtesnių jėgų Reinui apginti neturėjo: amerikiečiai būtų galėję jį lengvai pereiti, kaip tatau sekančią dieną faktinai ir atsitiko.

Perkėlimas į naują stovyklą ir visa kelionė buvo labai varginantis dalykas: buvome priversti visų pirma padaryti vieną maršą pėsčiomis, gulėti pakelėje įvairiose vietose ant šiaudų ar net ant plikų grindų, ilgai šalti atvirame ore arba nekūrenamose patalpose, vargti po kelias dienas ir naktis sausakimšai prikimštuose ir nešvariuose vagonuose, drebėti dėl



Vokas: Kazys Škirpa, LAF'o įkūrėjas.  
Autorius Antanas Rimantas Šakalys.

<sup>1</sup>Dabartinio laisvės apribojimo, kurį buvo būtina taikyti Jūsų vyriui, kaip matyti iš atitinkamų tarnybų išvadų, atšaukti kol kas, deja, negalima.

savo gyvybės laike apšaudymo traukinių iš lėktuvų ir t. t... ir visa tai iškentėti po atstatytais į mus vokiečių kulkosvaidžiais, kad neišsibėgiotume.

Naują galutinę stovyklą pasiekėme tik kovo 28 d., išbuvę pakeliui visą mėnesį laiko.

Toji naujoji stovykla tai buvo *Schloss Eisenberg*, kunigaikščio Lobkowitz medžioklinė pilis ant *Erzgebirge* pietų–vakarų šlaito. Ji jau nuo seniau buvo SS žinioje ir todėl dar stipriau apsaugoma kaip *Hotel Dreesen*. Ji buvo ne tik aptverta spygliuotų vielų tvora, bet dargi izoliuota elektrifikuotais laidais, taigi tikrai „saugi“. Čia radome daug kitų internuotų prancūzų, kariškių, veikėjų ir civil[ių] valdžios aukštų pareigūnų. Tarp kita ko radome čia kitą generolo de Gaulle šeimos narį – jo brolių, inž[inierių] Petrą de Gaulle.

Gyvenimas naujoje stovykloje buvo daug sunkesnis, kaip *Hotel Dreesen*, nes tai jau buvo nebe pirmos, bet trečios rūšies stovykla. Maistas buvo nepakenčiamas ir silpnas, taip kad vos buvo galima palaikyti organizmą. Ypač buvo nelengva ištvirti tiems, kurie negaudavo jokių siuntinėlių iš užsienio. Prie tokių prisiskaičiau ir aš. Todėl šioje stovykloje fiziškai gerokai suvargau. Be to, čia jau nebesinaudojome jokiais patogumais – turėjome viską atlikti patys: apsitarnauti, valyti savo kambarius, koridorius ir net išvietes. Gyvenome nebe atskiruose kambariuose, bet po keliolika ar keliasdešimt asmenų patalpose. Man su kunigaikščiu Mykolu buvo padaryta išimtis – gavome atskirą kambariuką mums dviem; be to, aš nebuvau verčiamas kas rytą ir po pietų rikiuotis kartu su kitais internuotaisiais pilies kieme kasdieniniam patikrinimui.

Stovyklos komendanto, *SS obersturmbannfuehrerio* von Knorr, sugestionavimu įteikiau jam kovo 30 d. komplektą savo protestų nuorašų su lydraščiu Himmleriui (žiūr. priedą VII).

Balandžio 8 d. dar įteikiau komendantui protestą dėl mano padėties bei mano traktavimo pabloginimo, primenant *Regierungsrat* Wolffo formalų patikrinimą laike mano arešto, jog man nieko pikto nebus padaryta. Protestą adresavau Himmleriui, nuo kurio parėjo mano likimas (žiūr. priedą VIII).

Amerikiečiams sustojus prie *Chemnitz* ir toliau kažkodėl į šiaurės rytus nebežygiuojant, pajutau, jog galiu atsidurti pavojuje iš bolševikų pusės. Tai paskatino mane pasiųsti per komendantą skubią telegramą *Ausw[ärtiges] Amtui*, kad atkreipus jo dėmesį į tokį pavojų ir griežtai pareikalavus, kad mane paleistų. Telegramos tekstą įteikiau balandžio 22 d. ir jį komendantas sakė asmeniškai nuvežė į Prahą persiuntimui von Ribbentropui, kurio buvimo vieta tada komendantui nebuvo žinoma. Tekstą čia pridedu (žiūr. priedą IX).

Nesusilaukdamas greito atsakymo į telegramą, balandžio 28 dieną, atsilankęs pas komendantą, pagrasinau, jog šitokį skandalingą mano asmens traktavimą ir išstatymą mano gyvybės pavojun nuo bolševikų, pranešiu būsiančiam Taikos kongresui, jei nebūsiu tuojau paleistas ir kad tai turės Vokietijai labai nemalonių pasekmių.

Komendantas tokiu argumentu buvo paveiktas. Sekančią dieną pasiėmė mane su savim ir nusivežė pas Sudetų krašto gestapo ir policijos vadą Bruexe. Ten buvo iš vokiečių pusės man pažadėta, jog dės pastangų, kad būčiau paleistas. Be to, balandžio 30 d. komendanto pageidavimu įteikiau jam trumpą mano iki to laiko padarytų žygių savo paliuosavimui santrauką, kurią jis sekančią dieną nuvežė asmeniškai į Prahą aukštesnei vokiečių instancijai, nuo kurios jis priklausė.

Tačiau tuomet Hitleris jau buvo bombų ar artilerijos sviedinių Berlyne suknežintas. Tai visus vokiečius, taigi ir saugumo organus, labai perbloškė. Atrodė, jog visur jau buvo prasidėjusi anarchija ir vargu ar bebuvo kam priimti mano reikalu greitą sprendimą. Taip tat ir buvau komendanto išlaikytas lageryje iki pat Vokietijos galo. (Paskutinio mano rašto nuorašą žiūr. priede X.)

Baigdamas pažymėsiu štai ką.

Mano asmens internavimu Reicho vyriausybė siekė prievarta sukliudyti man ginti Lietuvos reikalus Vokietijoje, kur skaitausi akredituotas. Tačiau ji nepajėgė manęs palaužti. Aš

ir būdamas pastatytas už spygliuotų vielų stengiausi padaryti visą, kas tokiomis sąlygomis dar buvo įmanoma mums visiems, lietuviams, brangiu tikslu. Čia pridėtieji dokumentai tai parodys Tamstai, mielas kolega, patys savaime.

Kai kurie iš mano įteiktų vokiečiams raštų išėjo kiek per ilgoki. Taip atsitiko todėl, kad ta proga norėjau užfiksuoti visus argumentus, kuriais rėmiausi, kad nesiaiškinus nei prieš vokiečius, jei būtų man kėlę kokią bylą, nei prieš mūsų pačių visuomenę *post factum*.

Taip pat gal vienas kitas formulavimas kai kam pasirodys nenusisekęs ar kritikuotinas. Tačiau nereikia pamiršti, jog kalbamus raštus rašiau ne vien politinės kovos tikslais, bet, ant kiek tai derinosi, ir savo paliuosavimo reikalu. Juos rašiau ne būdamas laisvas, ramiai sau atsisėdęs prie žalio stalo ir turėdamas su kuo pasitarti, bet ypatingose sąlygose ir kad juos įteikiant komendantams ir mano likimo lėmėjams turėjau kas kartą sau statyti klausimą, ar tai ne paskutinis aktas mano gyvenime už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę.

Apie tai ar gerai, ar ne buvo tas ar kitas iš mano aktų padarytas, – tESPrendžia istorija.

Iš savo pusės čia leisiu sau pastebėti tuo dalyku tik tiek, jog, nežiūrint sunkių sąlygų, kuriose nuo pat šio karo pradžios teko man dirbti ir [prisiimti] asmeniškų rizikų, kokių prisiėjo su Aukščiausiojo palaima pergyventi, aš stengiausi padaryti viską, ko reikalavo iš manęs mano, kaip Nepriklausomos Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje, pareiga ir kaip man nurodė mano protas ir lietuviška sąžinė.

Šia proga reiškiu Tamstai, mielas kolega, draugiškos pagarbos žodžius ir nuoširdžius linkėjimus sėkmės atsakingame darbe už Lietuvos Tėvynės išlaisvinimą ir Lietuvos nepriklausomybės atstatymą.

Jus gerbiąs

K. Škirpa

Įgal[iotasis] ministeris

P. S. Spaudai galima panaudoti tik turinį, bet ne citatas, be to, apleidžiant vietas, kurių paskelbimas šiuo metu galėtų būti Lietuvos reikalui nenaudingas arba galėtų patarnauti priešingai propagandai.



Lietuvos diplomatų susitikimas Berlyne. Iš kairės: nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Čekoslovakijai, Jugoslavijai ir Rumunijai Edvardas Turauskas, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras Stasys Lozoraitis, nuolatinis Lietuvos pasiuntinys ir įgaliotasis ministras prie Tautų Sąjungos Kazys Škirpa. 1936 m. Edvardo Turausko albumas. Autorius nežinomas. LCVA.

**VYTAUTAS LANDSBERGIS**

## **NAUJASIS PASIPRIEŠINIMAS**

**PRANEŠIMAS LIETUVIŠKŲJŲ STUDIJŲ SAVAITĖJE ŠVEICARIJOJE  
1990 m. rugpjūčio 10 d.**

*Lietuviškų išeivijos (ir pabėgėlių, tremtinių) organizacijų pastangomis nuo 1954 metų JAV ir Europos valstybėse imta rengti Lietuvių bendruomenių sąskrydžius-konferencijas, vadinamas studijų savaitėmis. Europos lietuvių dienos-savaitės vykdavo vasarą, atostogų laikotarpiu, pakaitomis įvairiose šalyse ir, suprantama, be okupuotos Lietuvos lietuvių. Bet štai atėjo Lietuvos laisvinimosi metas, gimė Sąjūdis, ir laisvos Europos lietuvių bendruomenių pasitarimuose bei Studijų savaitėse pasirodė atstovai iš dar nelaisvos bundančios Lietuvos. Tai įvyko 1989 m. vasarą Hiutenfelde, Vokietijoje, ir Gotlande, Švedijoje. 1990 m. Europos lietuvių studijų savaitėje Šveicarijoje (Einsiedelne) jau dalyvavome kaip atkurtos nepriklausomos Lietuvos Respublikos delegacija – politikai ir kultūrininkai. Kalbos ir pranešimai... Aukščiausiosios Tarybos pirmininko Vytauto Landsbergio pranešimas apžvelgė Lietuvos laisvinimosi ir priešpriešos SSRS imperializmui aspektus bei įvykius, taip pat politinius procesus, vykstančius Lietuvos viduje. Sovietų Sąjungos blokadų, karinio terorizmo ir intrigų fone Lietuvai siekiant sureguliuoti ir derybų su Maskva, reikėsi ir kairioji (LKP) opozicija, blaškėsi dalis inteligentų; buvo pasirodęs jų grupės viešas laiškas, atspindintis Vyriausybės nesutarimus su Aukščiausiąja Taryba ir net užsimenantis apie naujų parlamento rinkimų galimybę arba reikmę. Lietuviškųjų studijų savaitėje buvo priimtas vienijantis dokumentas dėl šios negeros vidinės padėties, o Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas savo pranešime stengėsi ir tai nušviesti santūria informacija bei siūlymais.*

*Tekstas liko V. Landsbergio archyve kaip iššifruotas anuomečio pranešimo įrašas. „Nepriklausomybės sąsiuviniai“ publikacijai jis minimaliai stilistiškai redaguotas. Kadaiše vartota orveliška keistybė „Tarybų Sąjunga“ (neva kažkokios tarybos sudariusios „sąjungą“) dabar vadinama bent tarptautiškai įprastai – „Sovietų Sąjunga“.*

*/.../*

Pagrindinis SSRS siekis buvo visomis psichologinio karo priemonėmis pažeminti, parodyti Lietuvai, kokia ji yra bejėgė ir kokią mažą reikšmę turi jos nutarimai, jos deklaracijos, jos įstatymai. Pažeminti ir palaužti, kad mes iš tikrųjų pasijustume bejėgiai, apleisti, vienai vieni pasaulyje. Taip kaip pokario metais. Iš dalies tą galėjome pajusti, bet nebuvome palaužti. Tikėtasi išprovokuoti, berods, kokius nors susirėmimus, pasipriešinimą, galbūt ir Lietuvos Respublikos vadovybės skilimą. Kai mūsų jaunuoliai buvo grobiami ir sumušti išvežami nežinia kur, tada prasidėjo kaltinimai: štai ką jūs padarėte.

Kokie buvo mūsų priešinimosi būdai? Žinoma, įstatymai, paskelbiantys, jog neturime sovietams jokių prievolių, įskaitant karinės tarnybos prievolę, jog nutraukiama Sovietų Sąjungos karinių komisariatų veikla, ir Vyriausybės nurodymai savivaldybėms: neremti, nepadėti tiems komisariatams. Žinoma, Lietuva neturėjo ir neturi ginkluotos jėgos, kuri galėtų išvartyti tuos karinius komisariatus arba apginti kokį nors vaikina, kai į jo namus nakčia įsilaužia ginkluoti vyrai ir jį išsitempia. Reikšmingas buvo ir pastatų, kuriuos buvo užėmę ar kėsinosi užimti kariškiai, gynimas. Gynimas taip pat tuščiomis rankomis, tačiau ryžtu ir didelio žmonių susibūrimo jėga, parama. Taip pat – mūsų oficialūs valstybės

skelbiami pasauliui protestai prieš žmonių grobimą ir kitus nusikalstamus faktus. Galų gale, o galbūt ir pirmiausia – paprasti atsakymai į Sovietų Sąjungos reikalavimus, kad jie kreipiami ne tuo adresu, nes mes nesame Sovietų Sąjunga, tad reikalavimai paklusti jų įstatymams mūsų neįpareigoja, nes jų įstatymai Lietuvoje neturi galios.

Manau, svarbūs buvo ir mūsų protestai dėl politinių ardomųjų veiksmų, dėl galimo pučo grėsmės: reikia numatyti, kad kokia nors žmonių grupė gali būti smurtu pastatyta teisėtos valdžios vietoje, kaip tai buvo daroma seniau, kaip tai prieš keletą dienų padaryta Kuveite. Balandžio 18 d. mes kreipėmės į Lietuvos žmones, kad jie būtų pasirengę blokada. Ir dar kartą siūlėme Sovietų Sąjungai susilaikyti nuo ekonominės prievartos, pradėti derybomis spręsti esamas problemas. Ekonominės prievartos formulė atrodė labai svarbi, nes Sovietų Sąjunga tada jau buvo perspėta ir neoficialiai pasižadėjusi nevartoti ginklo prievartos prieš Lietuvą. Tačiau tuo pačiu lyg ir buvo leidžiami kitokie prievartos būdai, nors turėtų būti taip pat neleistini. Ir norėjome, kad pasaulis mus taip pat – analogiškai – paremtų.

Beveik nuo pat pirmųjų, iš tiesų – nuo pirmosios dienos mes paskelbėme ne vieną kvietimą į pilietinę, tautinę ir kitokią santarvę Lietuvoje. Net tam tikrą atleidimą žmonėms, kurie buvo įtraukti į bendradarbiavimą su Saugumo komitetu – ankstesniuoju Sovietų Sąjungos saugumo komitetu, – jeigu jie nutraukė tą bendradarbiavimą, net nereikalaujant kokios nors išpažinties ar prisipažinimo, net garantuojant, kad informatorių sąrašai, jeigu kas nors norėtų tuo pasinaudoti visuomenės destabilizavimui, nebus akceptuojami ir skelbiami. Kiek teko sužinoti, šis smūgis buvo netikėtas anai institucijai ir sutvirtino mūsų poziciją. Na, ir turbūt viena esminių priemonių, kaip parodė ateitis, esminė pasipriešinimo ir tomis sąlygomis vykstančios rezistencijos priemonė buvo nuoseklus valstybės kūrimas. Pirmiausia – įstatymais, priimant naują Vyriausybės įstatymą, pagal jį formuojant Vyriausybę (toliau jau ir Vyriausybės potvarkiais formuojant mūsų valstybės gyvenimą), įskaitant steigiamą Valstybės banką, mano jau minėtą kovą dėl prokuratūros. Jos tam tikra baigmė yra visai neseniai mūsų Aukščiausiosios Tarybos pirmosios sesijos pabaigoje priimtas Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas.

Tuo gali būti charakterizuotas pirmasis puolimų etapas, kurį atlaikėme. Tada buvo mesta kita priemonė, kitas puolimo būdas. Ekonominis spaudimas, kurį Lietuva patyrė jau gerokai anksčiau, net nuo praėjusių metų rudens, leidžiant avansu patirti, kas bus, jeigu nebūsime geri. Jis pavirto jau ir oficialiai paskelbta ekonomine blokada. Tiesa, Sovietų Sąjungos vadovybė vartojo „ekonominių sankcijų“ sąvoką. Tačiau blokados sąvoka įsitvirtino visur: ir Lietuvoje, ir pasaulyje. Ir net patys Sovietų Sąjungos vadovai kai kada užsimiršę dialoguose pavartodavo tą sąvoką po to pasitaisydami. Ir tai buvo mūsų laimėjimas, o jų – svarbus psichologinis ir politinis pralaimėjimas.

Jūs žinote, kad pagrindinis tos blokados reikalavimas buvo Lietuvai grįžti į komunistinę sistemą ir vadinamosios sąjunginės respublikos statusą, o tik tada prašyti leidimo išstoti iš Sovietų Sąjungos pagal jos jau priimtą išstojimo įstatymą. Žinoma, su tuo niekas negalėjo sutikti ir niekad nesutiks. O pati ekonominė blokada iš tikrųjų buvo jau senų seniai girdėtų, praėjusių metų rugpjūčio 27 d. paskelbtų grasinimų realizacija. Jau tada buvo pasakyta mums ir visiems Baltijos kraštams: jeigu būsime nepaklusnūs, jeigu sieksime nepriklausomybės, mums bus sudarytos tokios sąlygos, kad neišgyvensime. Tada, beje, kreipėmės į Jungtines Tautas, tokių grasinimų akivaizdoje primindami, kad viena iš Jungtinių Tautų pareigų yra ginti, ypač ginti mažas tautas. Tai buvo kalbėjimas į priegalbį, likęs be atsako. Tačiau buvome pasiruošę. Tiesa, gal ne tuo mastu, kuriuo pritaikyta blokada. Nes ji buvo panaudota tuo mastu, kuris buvo žalingas ir pačiai Sovietų Sąjungai. Neracionali ji buvo. Žinote, kad ji palietė naftą, dujas, medį, metalą, maisto pramonės komponentus. Labiausiai juntamas tos blokados įgyvendinimo būdas buvo geležinkelio blokada. Draudimas geležinkeliais vežti į Lietuvą tas prekes, gauti tuos tiekimus, kurių Lietuva stokojo, bet

galų gale sugebėjo susirasti. Nes partnerių, norinčių prekiauti su Lietuva, buvo daug. Jų būtų buvę ir daugiau negu pakankamai, tačiau Sovietų Sąjungos vadovybės rankose buvo geležinkelio monopolis. Tai taip pat lazda dviem galais, smogianti ir Lietuvai, ir tiems Sovietų Sąjungos regionams, kuriems buvo reikalingi Lietuvos gaminiai, tačiau tas būdas buvo naudojamas. Šiandien turbūt jau sunkiau būtų jį panaudoti, bet tada jis buvo gana efektyvus. Taip sakant, turėjome gyventi blokados sąlygomis. Politiškai tai buvo nesąmonė, nes jeigu blokada suvokiama kaip karas prieš mažą kaimyną, tai ši priemonė draudžiama, tarptautinių konvencijų draudžiama, kaip draudžiamos kolektyvinės baudsmės. O jeigu tai buvo karas prieš save, atseit, prieš savo dalį, tai Sovietų Sąjunga turėjo atrodyti kaip nevisaproitis žmogus, kuris suklupęs ant kokio akmenėlio, daužo savo paties koją.

Iš tiesų tos sovietinės politikos tikslas buvo labai aiškus. Arba parklupdyti Lietuvos Respublikos vadovybę, arba izoliuoti ją, sukėlus žmonių nepasitenkinimą. Be abejo, buvo tikimasi sukelti didelį nedarbą, protestus ir reikalavimus Respublikos vadovybei kapituliuoti. Tą labai atvirai paskelbė Lietuvos maskvietiškų organizacijų proklamacija. Arba mažų mažiausiai – bent jau supriešinti Lietuvos Respublikos vadovybę tarpusavyje. Supriešinti tuos, kurie nusiteikę atkakliau, su tais, kurie nusiteikę nuolankiau ar nuolaidžiau. Nepavyko nei viena, nei antra, nei trečia. Tiesa, tam tikra dirva, sukėlus ekonominius ir buitinius sunkumus, vidinėms politinėms intrigoms iš dalies buvo sukurta. Bet žala buvo abipusė, labai aiški ir politinė žala Sovietų Sąjungos prestižui, ir galų gale paties taip garbinamo Michailo Gorbačiovo prestižui pasaulyje. Ji buvo, matyt, tokia didelė, kad blokada turėjo būti nutraukta. Ir tai įvyko birželio 29–30 dienomis.



1990 m. gegužė. Andriaus Petrulėvičiaus nuotrauka.

Toks antrasis laikotarpis. Pirmasis užtruko mėnesį, o antrasis – du su puse mėnesio: ekonominis karas ir Lietuvos pasipriešinimas randant kitų resursų, kitų tiekimo būdų, išmokstant gyventi ekonomiškai, gyventi kitaip. Kad ir su nuostoliais, kad ir su vargais. Kad ir su ne visai aiškia perspektyva: ar bus Lietuva privesta prie krizės, ar ta krizė palies visą Sovietų Sąjungą.

Mūsų priešinimosi būdai vėlgi buvo įstatymai ir nutarimai, steigiami pagalbos fondai Lietuvoje ir kitur. Įvairios iniciatyvos, galų gale, badavimo akcijos, piketai pačioje Maskvoje.

Solidarumas, kurį parodė Lietuvos žmonės masiniuose mitinguose arba proginiuose susirinkimuose prie Aukščiausiosios Tarybos. Solidarumas, kurį rodė Sovietų Sąjungos respublikos ir tautos. Atvykstančios delegacijos, siūlančios ir pagalbą, ir prekybinius kontaktus, planuojant kaip kartu veikti, kad Kremlius vadovai nepasiektų savo tikslo, nes pasidarė labai aišku, kad Kremlius sau, o tautos, Sovietų Sąjungos respublikos yra kas kita. Mes netgi išmokome nebevartoti neigiama prasme žodžio „Maskva“, nes Maskvos miestas, Maskvos miesto naujoji demokratiškai nusiteikusi Taryba buvo mūsų šalininkai. Lietuvos atstovybė Maskvoje buvo prikrauta cukraus Lietuvos vaikams, kurį atnešdavo iš savo kortelių nupirkę Maskvos gyventojai.

Tai padėjo spręsti vieną uždavinį, kuriuos mes visą laiką turime galvoje ir tada turėjome: kad nekiltų kokio nusiteikimo prieš kurią nors tautą Lietuvoje.

Blokados laikotarpis išryškino mums iš tikrųjų dabar jau pagrindinę problemą. Lietuvos nepavyko palaužti nei psichologinio karo, nei tikro karinio grasymo, nei ekonominės blokados būdais, tačiau yra problema, kuri leidžia ir toliau grasinti, – tai sienų, sienų į Vakarus uzurpacija. Esame valstybė, kurios sienas yra užgrobusi kita valstybė. Vidury, Lietuvos viduje, ji jau ne viską gali daryti, ką tik sumanys. Žinoma, galbūt gali ką nors bloga padaryti, bet su labai dideliais nuostoliais ir labai didele rizika pačiai sau. O sienų užgrobimas egzistuoja tartum pripažinta norma. Ir kol mes neturėsime laisvų kontaktų su pasauliu, tol Kremlius vadovai gali patirti įvairių pagundų laikyti mus uždarytus, spausti uždarytus. Negaunančius pagalbos iš kitur. Kaip jūs žinote, vaistų pagalbą su tam tikrais trukdymais mes gauname. O benzino pagalba buvo užblokuota. Net mūsų nupirkto daikto nebuvo leidžiama įvežti. Arba štai mūsų nupirkta prekė iš Ukrainos (ar iš kur kitur), vežama plentais, kai geležinkeliai negalėjo vežti, buvo gaudoma saugumo pareigūnų. Sunkvežimiai stabdomi ir grąžinami atgal. Vis tai dėl to, ko Lietuva tada išmoko, o iš dalies gal išmokė ir Sovietų Sąjungos respublikas: formuoti vadinamuosius horizontalius ryšius, tiesioginius prekybinius santykius. Tai vėlgi buvo ta pati reali *perestroika*, kurią mes jau tiek kartų padėjome daryti M. Gorbačioviui jo šalyje. Realus bent dalinės decentralizacijos įgyvendinimas apeinant didįjį ir viską valdantį Centrą ir rinkos pradžia. Abipusiai susitarimai, toliau plėtojantis tiems ryšiams, dabartinei Sovietų Sąjungai persitvarkant pagal tam tikrus mūsų siūlomus pavyzdžius, rodo perspektyvą, kad visagalis Kremlius gali pradėti jaustis tam tikroje tuštumoje.

Padėjo mums šiek tiek, o gal ir daugiau negu žinome, kai kurie Vakarų valstybių tarptautinės politikos aspektai. Ypač pagalbos Sovietų Sąjungai susiejimas su padėtimi Lietuvoje. Tai tapo aišku M. Gorbačiovo vizito į Vašingtoną metu ir po to. Be kita ko, ta proga trys Baltijos valstybės pareiškė pasauliui ir Vašingtonui, kad M. Gorbačiovas joms neatstovauja. Jis nėra joks šių kraštų prezidentas, ir trys Baltijos valstybės niekuo neįsipareigoja dėl bet kokių Sovietų Sąjungos prisiimamų paskolų.

Koks buvo to mūsų pasipriešinimo rezultatas? Mes atsilaukėme pakankamai ilgai. Blokados absurdiškumas ir politinis žalingumas Sovietų Sąjungai tapo akivaizdus. Mes gavome derybų pasiūlymą, ką anksčiau Kremlius atmesdavo iš tolo. Atsisakyta reikalavimo grįžti į kovo 10-osios padėtį. Kitaip sakant, pripažinti Kovo 11-osios aktai. Iš mūsų reikėjo kokios nors kompensacijos, gal net ir pagalbos M. Gorbačioviui, kad jis galėtų kaip nors nutraukti tą nevykusią blokadą. Todėl mes priėmėme pareiškimą dėl moratoriumo, kuris galėtų pradėti veikti šimtui dienų, kai prasidės oficialios, protokoliškai įformintos tarpvalstybinės derybos, o tai suponuoja Lietuvos kaip valstybės partnerės pripažinimą.

Dabar yra jau trečiasis etapas, kurį charakterizuoja naujo pobūdžio politinis ir ekonominis spaudimas Lietuvai. Čia ir tam tikra nežinomybė, kuri gali būti gana grėsminga. Tai projektai, mūsų suprantami kaip derybų projektai, o Kremlius suprantami kaip Sovietų

Sąjungos reformos, reorganizavimo projektai ir su visu tuo susijusi artimoji, galbūt ir tolimoji, ilgametė Lietuvos ateitis. Sovietų Sąjunga siūlo, tai yra, jos vadovai ne vieną kartą dėstė du pasirinkimus, du galimus kelius Lietuvai. Į tam tikrą gerovę, klestėjimą laisvesnėje ar gana laisvoje Sovietų Sąjungoje, kurioje Lietuva turės daug daugiau teisių, žinoma, jas iš viršaus maloningai suteiktų, ir į tiekimus geresnėmis sąlygomis, negu Lietuva gautų kaip atskira valstybė. Štai pasiūlymas, tam tikra vilionė, kuri reikštų – jeigu ją priimtume – ir konflikto panaikinimą, ir didelių pavojų išvengimą ateityje. Tą labai akcentuoja Lietuvos teritorijoje esantys Sovietų Sąjungos komunistų partijos rezidentai ir jų organizacijos. Kai kada į tą pusę palankiai žiūri ir kai kurie Lietuvos komunistų partijos atstovai.

Antrasis kelias, kurį taip pat labai aiškiai nubrėžia Sovietų Sąjungos vadovai, – tai kelias į vargą jų apiplėštoje, ekonomiškai, ekologiškai, teritoriškai apiplėštoje nepriklausomoje Lietuvoje. Norit, eikit tuo keliu. Jau jie lyg sutinka, bet – „štai kas jūsų laukia“. Ir išdėstomi įvairūs grėsmingi variantai. Su visiškai neslepiamu komentaru, kaip būtų kvaila pasirinkti tokį blogą variantą, kai yra siūlomas kur kas geresnis. Tą daug geresnį variantą mes girdėjome jau labai seniai, dar būdami Maskvoje SSRS liaudies deputatų suvažiavime, per vieną audienciją pas M. Gorbačiovą. Mes buvome ten keturiese. Ir jis kalbėjo apie tai, jog palaipsniui, kada nors – po penkerių ar dešimties metų – viskas taip pasikeis, kad mūsų visi troškimai bus įgyvendinti, ir dėl to dabar visai nereikia taip atkakliai ir staigiai veržtis į nepriklausomybę. Mes kalbėjome visai atvirai, beje, ne vieną kartą. Todėl kai M. Gorbačiovas pasakoja pasakėlę, kad Kovo 11-oji buvo jam netikėtumas, tai nebent kokiems lengvatikiams užjūriuose ar Vakarų Europoje yra skiriamos tos pasakėlės. Bet tasyk buvo dėstoma, kaip galima palaipsniui, evoliucijos keliu, nenutraukiant ryšių su Sovietų Sąjunga, pasiekti geresnio susitvarkymo. Na, o mes jam aiškinome – ir tada, ir vėliau, – kad mes nesiekiame nutraukti visų ryšių su Sovietų Sąjunga. Mes norime būti geri kaimynai, bendradarbiai, bet nenorime būti pavaldiniai. Norime būti savo žemėje savo likimo šeimininkai.

M. Gorbačiovas sakė, kad Lietuvoje agituojama: dabar arba niekada. Sutikome, kad iš tikrųjų tai yra labai paplitęs ir giliai jaučiamas šūkis. Jis perspėjo: jeigu dabar, tai niekad! Ką gi, tokių pagrasinimų visada būna, būdavo jų ir tuose pokalbiuose, tačiau, kaip jūs matote, Lietuvos žmonės rinkimuose pasisakė už *dabar*.

Taigi prie tų dviejų kelių, kuriuos mums siūlo Sovietų Sąjunga, – atseit, gerąjį ir blogąjį, komponuojami ir kvietimai pradėti derybas, tuo pačiu įvedant moratoriumą be suderintos programos, be turinio, koks tose derybose turėtų būti pasiektas tikslas. Jūs žinote, kad M. Gorbačiovas įsaku paskelbė SSRS delegacijos sudėtį, ir tada prasidėjo raginimai: greičiau prie stalo! Lietuvos Respublikos siekis yra išreikštas nutarimuose ir paaiškinimuose. Tai siekis parengti derybų sąlygas labai aiškiai suformuojant lygią partnerystę ir derybų turinį. Egzistuoja, be kita ko, ir tokia problema: ar derybos vienas su vienu ar trys plius vienas, nes esame bendroje pozicijoje ir turime sutarti su Latvija ir Estija. Mūsų uždavinys buvo sudaryti derybų pasirengimo ir jų vedimo mechanizmą ir aprobuoti pagrindinių dokumentų, kurie turi būti ratifikuoti, projektus. Na, o tuo metu matomi ir pasiūlymai, ir besikeičianti Sovietų Sąjungos realybė, kurioje iškyla visiškai naujas faktorius, – tai Rusijos Federacijos suverenitetas. Tai suverenitetas, ne vien deklaratyviai reiškiamas kaip *tikslas*, dėl kurio jie gali norėti kovoti, kaip kovoja ir Moldavija, ir Gruzija, bet ir *galimybė* tą suverenitetą įgyvendinti. Nes Rusija tą gali. Į Rusiją nelabai lengva atsiųsti porą šimtų šarvuočių su desantininkais kam nors pagąsdinti. Rusija pati gali nutarti, kiek ji skiria pinigų išlaikyti tiems desantininkams, visai karo mašinai. Nes ji yra pagrindinis mokesčių mokėtojas ir taip pat apiplėštas kraštas. Ir ji plėšiama kaip kolonija, gal kai kada net ir labiau negu Baltijos valstybės.

Šio pobūdžio sparti evoliucija vyksta visoje Sovietų Sąjungoje. Ją norima valdyti, norima kontroliuoti. Suverenumo ir nepriklausomybės siekius norima paversti unifikuotais ir

orientuotais į būsimą naują sutartį, kuri vis dėlto numatytų centrinės valdžios būtinybę. Tačiau nepaisant mėginimų tą procesą valdyti, jis, matyt, nėra visiškai valdomas.

Sovietų Sąjunga keičiasi, ir mums kyla klausimas. Kai kas nemėgsta jo formulavimo arba mano, kad nereikia jo formuluoti atvirai.

Vis dėlto, kas bus tas mūsų partneris? Kas jis iš tikrųjų jau šiandien? Kuo jis disponuoja? Kaip tik lygiagrečiai vyksta mūsų derybos su Rusija. Ateis Rusijos apsisprendimas, ką ji pati tvarkys. Kaip disponuos savo resursais, savo ištekliais, savo finansais. O kiek duos Kremlui? Arba neduos! Tai visiškai keičia padėtį. Ko gero, gali būti taip, kad Lietuva šiandien yra jiems aiškesnis partneris negu Sovietų Sąjunga. Žinoma, mes einame ir į tas derybas. Tas partneris tebėra. Jis grėsmingas. Net jo neapibrėžtumas yra grėsmingas. Bet einant į tas derybas, jų išvakarėse reikia gana daug ką išsiaiškinti. Žinoma, mes turime ir patys galvoti, kokie yra Sovietų Sąjungos tikslai mūsų atžvilgiu. Sunku net įsivaizduoti, kad Sovietų Sąjungos tikslas būtų suteikti Lietuvai nepriklausomybę... Tad jeigu tie tikslai, o jie buvo aiškiai išreiškiami, yra kitokie, tai kaip ta šalis sieks tų savo *kitokių* tikslų? Mes susiduriame su tuo, kad vieną dieną gali būti pasakoma vienaip, kitą dieną – visai kitaip. Ir tie sakymai nieko neįpareigoja. Ir tos priemonės, kurių mes jau patyrėme, apie jas žinome, galime numatyti ir pasiruošti, be abejo, yra apskaičiuotos, planuojamos, o vykdomos ir kitokios priemonės.

Tai, ką aš iki šiol kalbėjau, buvo išorinės grėsmės Lietuvos Respublikai ir realūs veiksmai, su kuriais susidūrėme. Yra taip pat vidinės grėsmės. Pagrindinė grėsmė yra skaldymo, ardymo būdai. Senieji, „klasiniu“ pagrindu žmonių gąsdinimai arba mėginimai supriešinti – ypač tuos, kurie mažai susigauja. Daugiausia tai kitataučiai, kuriems buvo skelbiama ir buvo stengiamasi į jų sąmonę įteigti, kad šita Lietuvos Aukščiausioji Taryba atstatė 1938 m. Konstituciją, vadinasi, jie atkuria totalitarinę, fašistinę, buržuazinę santvarką su kapitalistais, dvarais, su žmonių išnaudojimu. Ir „socializmo“ gynėjas pasipiktinęs kyla ginti šventų iškovojimų. Šiek tiek panašaus, bet subtilesnio pobūdžio propaganda mėginama panaudoti kurstant amžinai egzistuojančią kaimo ir miesto opoziciją. Yra partinio pobūdžio skaldymo ir ardymo. Mes buvom labai, sakyčiau, tolerantiški kitos valstybės rezidentūrai – būtent Sovietų Sąjungos komunistų partijos veikimui Lietuvoje. Veikimui, kurio tikslas yra Lietuvos buvimas Sovietų Sąjungos „sudėtyje“. Veikimas prieš Lietuvos nepriklausomybę. Reta šalis tai leistų, nors, tiesą sakant, demokratinų principų požiūriu, jeigu tai būtų skelbiama ideologinės kovos plotmėje propaguojant, kaip gera būti Sovietų Sąjungoje, tas nebūtų pavojinga. Bet kada kviečiamasi į pagalbą ginkluota pajėga, tai yra, žinoma, diversija.

Tautinių skaldymų ir ardymų taip pat esama. Jau trečius metus juntama tokia veikla prieš Lietuvos pasirinktą kelią. Nuo pat Sąjūdžio atsiradimo buvo grasoma sukurti Rytų Lietuvoje „Karabachą“. Atvirai kalbama tokia terminologija. Čia galėtų būti aptarinėjami įvairūs variantai, bet, manau, jūs gana gerai žinote apie juos.

Naujausias visuomenės skaldymo variantas – tai mėginimai paplauti pačius pamatus. Diskredituoti pagrindinę instituciją, kuria remiasi Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas, instituciją, kuri gali apginti ir bet kuriuo atveju nepasitrauks nuo Kovo 11-osios aktų. Tai Aukščiausioji Taryba – pripažinta, pasaulyje pripažinta Lietuvos žmonių demokratinė atstovybė. Jūs žinote, kad užsienio parlamentariai net dalyvavo vykstant rinkimams. Jie galėjo paliudyti, kad tie rinkimai yra tikri rinkimai. Ir net jeigu jie vyksta krašte, kuriame tebėra svetima kariuomenė, o jos grėsmė galėtų sudaryti spaudimą ir lenkti jai pageidaujama kryptimi, tai žmonių pasisakymas būtent *prieš* ją, būtent kita kryptimi, yra juolab autentiškas.

Ši demokratinė atstovybė iš tikrųjų yra ta, kuri išreiškia tautos ir visuomenės suverenias teises. Jos diskreditavimas, jos pakirtimas reikštų visų pagrindų pakirtimą.

Kokie buvo mūsų laisvinimosi etapai? Pirmas – atsikratyti baimės. Štai pradėjome kalbėti viską. Per keletą mėnesių! Nuo to, kokią vietą turi ir kaip niekieno neįgaliota būti valdžioje Komunistų partija ir kas yra įvykę 1939 ir 1940 metais. Tai didysis mitingas Vingio parke, įvykęs 1988 m. rudenį, viską įvardijęs iki galo. Kai dar niekas – ne tik Sovietų Sąjungoje, bet ir Rytų Europos šalyse, – niekas apie tai nekalbėjo.

Atsikratyti baimės ir išmokti gyventi be melo. Kaip yra sakęs A. Solženycinas – „ne pagal melą“. Ir turbūt pagrindinis dalykas, kuris už viso to glūdėjo ir kuris dabar turi būti labai aiškiai suvokiamas, – gyventi *ne* iš nusikaltimo. Mes esame nusikaltimo palikuonys. Vieno iš didžiausių stalininės Sovietų Sąjungos nusikaltimo. Atsikratyti to nusikaltimo rezultato galima tik vienu būdu: atkurti pagrindinį teisingumą, kuris tada buvo pažeistas. Ne kokiais nors pusiniais būdais – atseit, susitaikyti, kad taip jau yra įvykę, ką padarysi, reikia žiūrėti, kaip gyventi toliau... ir „gyventi“ su nusikaltimu, su jo sąlygojamomis giliomis visuomeninės ir asmeninės sąmonės žaizdomis. Ko gera, Lietuvai tenka net tam tikra misija, jeigu ji pajėgs tai įgyvendinti. Išlaisvinti ne tik save, bet išlaisvinti pačią Sovietų Sąjungą nuo jos paveldėto ir tęsiamos nusikaltimo. Kad ji nebūtų nusikaltėlė valstybė! Tai vestų mus į normalų, teisinį ir žmonišką bendravimą su ta valstybe. Jeigu ji tokia liks, žinoma, jei ji liks kaip Sovietų Sąjunga – tam tikras respublikų junginys. Štai Lietuvos misija – ją galime numatyti. Ji yra moralinis elementas politikoje. Ir mūsų politikoje, ir tarptautinėje politikoje, kaip žinia, nevertinamas profesionalių politikų, bet jis egzistuoja ir jis prisideda prie pasaulio atnaujinimo. Tokie būtų mūsų laisvinimosi etapai. Ne ta chronologine, kaip aš anksčiau kalbėjau, tam tikrų įvykių prasme, bet dvasine prasme.

Yra ir pavergimo etapai. Naujo pavergimo, kuris būtų, jeigu mes akceptuotume bent dalį to nusikaltimo, tik dabar jau savo noru. Ir paprasčiausia priemonė grąžinti baime, privelti melo, neleisti gyventi be melo.

Man vėl tenka priminti tuos tris etapus ir kaip atrodo šiuo atžvilgiu pirmasis. Žiūrint retrospektyviai, dabar jis atrodo kaip chaotiški neapykantos ir įtūžio smūgiai Lietuvai. Už jų stovi begalinė puikybė – įžeista puikybė ir patyčios. Ir noras tyčiojantis pažeminti ir palaužti. Tai jėgos demonstravimas ir kai kada jėgos pritaikymas. Plikos jėgos, be proto. Pasikliovimas gryna jėga. Ir ten, kur tai daroma, ir ten, kur iš tolo žiūrima, kur jėgos taip pat bijoma, jai nuolaidžiauama. Tos patyčios nuskambėdavo ir tarp mūsų kaip koks suabejojimas. Antai pasakymas apie „popierinę nepriklausomybę“, kurios mes negalime apginti, – kas iš to? Žinoma, taip jau kariaujamas mano minėtas *psichologinis karas* prieš Lietuvą, kuris taip nepaprastai galėjo mums priminti – tiems, kurie tada gyveno, arba tiems, kurie žino iš literatūros apie 1940 m. pavasarį, – aneksijos išvakarės.

Antrasis etapas, pažadėjus lyg ir nenaudoti ginkluotos jėgos, buvo veikiau ne chaotiškas, o suplanuotas dalykas, suplanuota taktika, kaip palaužti ekonominiais ir iš jų kylančiais socialiniais sunkumais. *Ekonominis karas*. Žinojome apie Maskvos įsteigtą specialų štabą, planuojantį kiekvieną dieną, gaunantį informaciją kiekvieną dieną: kiek ir kokių įmonių jau sustojo, kiek bedarbių Lietuvoje atsirado, kiek resursų dar yra, kiek dar išsilaikysime ir panašiai. Žinojome, kad yra toks štabas, kuris gauna labai nuodugnią informaciją iš Lietuvos apie padėtį ir kuris planuoja tolesnius smūgius. Tai, pasakyčiau, blogis jau su protu. Žinoma, jeigu tokį nedorą protą galima vadinti protu. Ir iš tikrųjų pasirodė, kam tas reikalinga. Ne mūsų Nepriklausomybė yra popierinė, o sovietų valdžios teisėtumas Lietuvoje iš tikrųjų yra tik jų pačių popierius, net ir pasaulyje nebeturintis vertės, todėl jiems reikia jį koku nors būdu iš naujo įteisinti, padaryti realų.

Štai du laikotarpiai. Lietuvos pavasaris, jis taip nušvito ir vis dėlto tai buvo audrų pavasaris. Po to atėjo sunkaus darbo vasara. *Atlaikyti darbą*. Organizaciniu ir politiniu darbu atlaikyti blokadinį puolimą. O dabar atėjęs toks ne pagal gamtą, darganotas, miglotas ruduo, kur migloje vaikštinėja šmėklos. Politinės pinklės. Mes žinome klausimus, kurie turėtų būti

aiškūs: kas su kuo derėsisi, dėl ko derėsisi ir kaip atrodys pagrindinė sutartis, jeigu mes dėl jos susiderėsime. Ir žinome, ko nori mūsų oponentai. Jie nori, kad būtų derybos visumos su dalimi. Jie nori, kad būtų derybos dėl „atsiskyrimo“ ir tam tikro atsisteisimo, sąskaitų suvedimo. Ir tai pasauliui gana gerai įteigta. Vien tai, kad „Tarybų Lietuva“ linkusi eiti į derybas, jau atrodo taip gražu, kad iš tikrųjų į kitką mažai tekreipiama dėmesio. O kaip atrodys pagrindinė sutartis, jeigu ji atrodys kaip mūsų išsiderėjimai tam tikrų dalykų, kuriuos Sovietų Sąjunga „atiduoda“ Lietuvai? Tam tikras teises atiduoda, o dėl kitų – nesutinka atiduoti! Mes ko nors reikalaujame, bet mes maži, mūsų reikalavimai nėra stiprūs, o jie reikalauja „užtikrinti jų interesus“, ginti „teises“ Lietuvoje. Jeigu mes dėl to deramės, vadinasi, mes pripažįstame, kad Lietuvoje yra jų kokios nors teisės.



Lietuvos laisvės lygos piketas prieš Sovietų Sąjungos ekonominę blokadą prie Vyriausybės rūmų. Justas Vincas Paleckis ir Antanas Terleckas. 1990 m. gegužė. Jono Juknevičius nuotrauka. LCVA.

Sutartis gali ir taip atrodyti. Bet ir ji yra pavojinga. Teisingiausia, žinoma, būtų antroji Taikos sutartis. Reikia baigti Antrąjį pasaulinį karą, baigti jį taip pat Baltijos regione. Trys kraštai, paskutinės Antrojo pasaulinio karo aukos. Nusikalstamo sąmokslų, okupacijos aukos. Bet kad tai būtų visuotinai suprasta, teisingumo reikalavimas pasaulyje, deja, toli gražu nestiprus.

Ir štai klausimai: kas ir su kuo derėsisi, dėl ko ir kaip tai turi atrodyti sutartyje? Mums – Lietuvos Aukščiausiąjai Tarybai – regis, kad tai turi būti sutarta *iki* derybų. Tam sukurtas preliminarinių konsultacijų arba „derybų dėl derybų“ mechanizmas, dėl kurių Sovietų Sąjunga neprieštarauja tuose pokalbiuose, kuriuos teks vesti su M. Gorbačiovu ir su kitais vadais. Tačiau praktiškai mes nesulaukiame atsako, ar toks mechanizmas yra ir kokių adresu kreiptis mūsų ekspertams, ekspertų grupėms ir panašiai. Taip pat turi būti sutarta, mūsų požiūriu, ir dėl elementarių sąlygų, kuriomis derybos turėtų vykti. Jeigu tose derybose mes esame partneris valstybė, mes turime disponuoti savo kontaktais su pasauliu. Mes negalime derėtis būdami kalėjimo celėje. Mes turime turėti pralaidžias sienas ir vizas, kurias mes patys duodame tiems žmonėms, kuriems norime duoti. Nes jeigu mes norime,

kad kas nors išvyktų, atvyktų ir talkintų mums kaip konsultantai, ekspertai ar kiti reikalingi mums žmonės, tai mielas derybų partneris neturėtų tam trukdyti. Juolab neturėtų mums to drausti arba neleisti. Štai derybos, kurios vyktų nuolatinės karinės grėsmės – ar grobs mūsų jaunuolius, ar negrobs? – sąlygomis. Nuolatinio ekonominio teroro sąlygomis: „Žiūrėkit, jau patyrėt blokadą, žinokit, kas jums gali būti! Gali dar ne taip būti!“

Mes ir tada manėme, kad kai jie prives prie didelės socialinės įtampos, tai tikriausiai visai užsuks dujas, kad nebūtų nei šildymo, nei ugnies virtuvėje. Kad iš tikrųjų destabilizuotų padėtį ir visuomenę.

Štai kokios galimybės yra jų rankose. Vien dėl tokių sąlygų reikia bent jau norėti kai ką iš anksto išsiaiškinti. Tos grėsmės, tos galimybės mus spausti, pavyzdžiui, pradėjus derybas įvertinti mus į kokius nors nesutarimus, ginčus ir rodyti kaip užsispyrėlius, kurie nenori imti visai gal neblogos dalies, – ne, „jie“ būtinai reikalauja visko iš karto.

Mums jau pažįstami tie pasaulyje naudojami propagandinio karo būdai. Ir labai paprastai, Sovietų Sąjungos ekonominio chaoso sąlygomis, net ir neskelbiant blokados, padarytų mums *suirutės* sąlygų blokadą, po geležine uždanga atkirtus likusį pasaulį.

Tai nėra ta situacija, kurioje mums apsimokėtų atsidurti. Yra klausimų, kuriuos mes norime sutarti iki derybų, nors gana aišku, kad ana pusė pageidautų juos aptarti pačiose derybose, traktuoti kaip derybų objektą. Štai tos perspektyvos, kurias aš jums nušviečiau; mes nesame dėl jų labai išsigandę, bet norime matyti realiai. Ir galime prognozuoti einant galbūt į sunkiausią etapą, į sunkią žiemą, kur gamtos žiema sutaps su politine žiema. Čia galime netgi labai gerai suprasti, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba turi tam tikrus savo ketinimus, planus, reikalavimus, ir visa tai, be abejo, žinoma anai pusei. Tokia Aukščiausioji Taryba nėra paranki Sovietų Sąjungai, norinčiai Lietuvą palenkti, palaužti. Bent palenkti – dėl susitarimo būtent jos, SSRS, sąlygomis, kad ateitų *pax rutena*. Galima nesunkiai prognozuoti: Sovietų Sąjunga stengsis mus susilpninti, kad būtume nuolankesni. Varginti ekonomiškai, varginti psichologiškai, skatinti vidinę kovą dėl valdžios pačioje Lietuvoje. Tokia įsisiautėjusi kova būtų didžiausia dovanėlė mūsų oponentams. Čia, man atrodo, yra pirmas pavojus: suskaldymo ir supriešinimo. Yra politinės jėgos, kurios norėtų valdžios Lietuvoje. Ir nors čia [suvažiavime] girdime kitokių pasisakymų, ne paslaptis, kad kai kurie Lietuvos komunistų partijos vadovai pareiškė, jog jie būtų geresnė valdžia.

Vis dėlto kol kas labiau painiojami ir išpučiami kitokie supriešinimai – būtent Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos...

Turbūt visur vyksta tam tikri debatai ir apsisistumdymai; kai kur, sakysim, vykdomoji valdžia viršija savo įgaliojimus, o kitur galbūt įstatymų leidžiamoji valdžia per daug apriboja vykdomąją valdžią. Kiekviena valstybė turi savų variantų.

Lietuvoje tie dalykai yra hipertrofuojami ir rodomi kaip Lietuvos visuomenės supriešinimas. Tai, žinoma, irgi paguoda mūsų oponentams. Juk kiekvienas toks arba dažnas toks pasisakymas mūsų spaudoje tuoj pat džiaugsmingai persiunčiamas ir platinamas TASS'o kanalais.

Iš tikrųjų, būtų keista įsivaizduoti taip, kaip interpretuojama. Atseit, parlamentas nepatenkintas Vyriausybe ir mano, kad Vyriausybė bloga. Man teko išeiti ir aiškinti piktetuotojams prieš Aukščiausiąją Tarybą, kur jums turbūt žinomas Antanas Terleckas buvo atsivedęs visą būrį su kaltinimais ir puolimais prieš Lietuvos Vyriausybę. Jis turbūt manė, kad Aukščiausioji Taryba bus tuo patenkinta. Turėjau aiškinti: tai kaip jūs įsivaizduojat? Juk tai mūsų Vyriausybė, mes ją patvirtinome. Jeigu jums ta Vyriausybė nepatinka, turi nepatikti ir parlamentas, kuris tokią Vyriausybę paskyrė, patvirtino ir iki šiol laiko. Pripažįsta jos veikimą, nereikia jai nepasitikėjimo... Jei vienas kitas deputatas kur nors pasako kritikos žodį Vyriausybės atžvilgiu, tai mes išgirstame nemažiau nemandagių žodžių Aukščiausiosios Tarybos atžvilgiu. Negalėtų taip būti, kad geras parlamentas patvirtino



Vytautas Landsbergis, Stanislovas Gediminas Ilgūnas ir Kazimira Danutė Prunskienė. 1990 m. kovas. Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka.

blogą Vyriausybę ir patenkintas ja, toleruoja. Arba atvirkščiai, blogas parlamentas kažkodėl patvirtino gerą Vyriausybę, o paskui jai kliudo. Užuoť ėmęs ir paleidęs, jeigu taip iš tikrųjų suklydo. Aš žiūriu taip, man atrodo, kad yra taip: yra pakankamai geras parlamentas, kuris patvirtino pakankamai gerą Vyriausybę. Galėtų būti kai kas geriau. Galbūt blogiausia yra tai, kad mes esame paveldėję labai daug senų dalykų ir valstybės aparate, ir žmonių galvosenoje bei tradicijose. Taip yra gyvenant ir veikiant nepaprasto išorinio žlugdymo sąlygomis, o sugebame tai užmiršti. Pradedame vertinti vieni kitus lyg užmiršę, kur esame ir kas aplink mus. Manau, kad tai įveikiama ir kad mes nesuteiksime džiaugsmo mūsų būsimam derybų oponentui. Kokios nors politinės krizės Lietuvoje džiaugsmo. Bet tam reikia kai kuriuos dalykus labai gerai suprasti, plačiau suprasti, negu dalis žmonių Lietuvoje supranta.

## IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO

# BALTIJOS ŠALYS NAUJOJOJE EUROPOS GEOPOLITIKOJE\*

### I

Keletas pagrindinių terminų.

**XX amžius** – prancūzų Didžiosios revoliucijos pradėtosios demokratinės gyvensenos, kapitalistinių ūkio santykių ir personalistinės ideologijos epochos baigiamasis laikotarpis.

Kaip epochos baigiamasis etapas XX amžius yra totalitarizmo gimimo, viešpatavimo ir žlugimo metas.

**Vidurio Europa** – šalys nuo Suomijos šiaurėje iki Graikijos pietuose, imtinai, ne išskiriant Ukrainos ir Baltarusijos, kurios taip pat yra Vakarų civilizacijos zona. Vidurio Europos šalis vienija tai, kad jos visą naujausių laikų epochą su permaininga sėkme kovojo už nacionalinę nepriklausomybę, kurią prarasdavo už įtaką kovojančioms tai Vakarų, tai Rytų Europos imperijoms.

**Rytų Europa** – Rusija iki Uralo.

**Vakarų Europa** – Europos lotyniškosios civilizacijos regionas, iš esmės – šiandieninės ES teritorija.

**Baltijos jūros valstybės** – Baltijos baseino šalys.

**Baltijos šalys** – Baltijos rytinės pakrantės šalys Lietuva, Latvija ir Estija.

### II

Baltijos šalys yra XX amžiaus suformuotas regionas: iki tolei turėjusios gana skirtingus likimus, šio amžiaus pradžioje Lietuva, Latvija ir Estija beveik vienu metu išsivadavo, panašiai vystėsi kaip nepriklausomos respublikos, kartu buvo okupuotos Rusijos, perokupuotos Vokietijos, kartu atlaikė pusamžę tarybinę reokupaciją ir beveik vienu metu vėl atkūrė nepriklausomas valstybes. Atgimimo ir valstybės įtvirtinimo laikotarpiu regiono bendradarbiavimas buvo toks stiprus, kad Vakarams iškėlus reikalavimą pakeisti Lietuvos geopolitinę integravimosi į ES kryptį (ne per Skandinaviją, o per Lenkiją), Lietuvos politikams buvo gana nesunku tą reikalavimą pridengti insinuacija apie Baltijos regiono tarybinę kilmę: girdi, tai bolševikinė okupacija užmetė mums Pabaltijo, o nuo 1990 metų – Baltijos respublikų terminą. Nuo 1997 metų Lietuva savo strateginiu partneriu paskelbia Lenkiją, sukuria Lietuvos ir Lenkijos Seimų asamblėją, ima stabdyti Baltijos Asamblėjos ir Baltijos šalių vyriausybinių institucijų sąveiką, kartu vykdydama individualaus veržimosi į ES programą. Po to, kai deryboms į ES pirmąją banga pakviečiama ne Lietuva, o Estija kaip labiausiai jau šiandien integravusis į ES per savo kapitalo suliejimą su Suomija, Lietuva nuo Baltijos šalių bendradarbiavimo stabdymo kurso kiek atlėgsta, ir šiuo metu pastebimos pastangos regiono bendradarbiavimą bent kiek rekonstruoti bei atvesti į naują kokybę. Labai trukdo šalių integracijai tarpusavio trintys: estų ir latvių – dėl žvejybos, lietuvių ir latvių – dėl naftos jūroje. Tačiau šalių bendrumas išlieka, ir Baltijos regionas yra pakankamai aiškus geopolitinis dydis tiek pasaulio politikos sąmonėje bei praktikoje, tiek pačiame šių šalių politikos gyvenime. Netenka abejoti, kad laikotarpis Europos Sąjungoje bus naujas šių šalių bendradarbiavimo formų paieškos metas, todėl dabartiniu laikotarpiu, kuris gali užsitęsti vidutiniškai iki 2010 metų, svarbu neperimti nepasitikėjimo tarp Baltijos šalių ideologijos, kuri uoliai iš visų pusių ir visais įmanomais būdais peršama.

\*Skyriuje „Iš Romualdo Ozolo palikimo“ skelbiami tekstai neredaguoti. – Red.

## III

Baltijos jūros šalių idėja yra „brandaus socializmo“ laikų kūrinys. Gimusi kaip Baltijos jūros išsaugojimo nuo mirties idėja, ji greitai buvo modifikuota į „taikos jūros“ idėją, išvedusią į vadinamąjį Helsinkio procesą, kurio rezultatais šiandien tebesinaudoja tiek Vakarų, tiek – ypač – Rytų Europa, konkrečiai, traktuodama Karaliaučiaus problemą, o per ją – ir Baltijos šalis.

Nėra abejonės, kad šio regiono formavimas turi didelės reikšmės Europos ateičiai.

Visų pirma – gyvenamosios aplinkos saugojimo požiūriu. Baltijai tebegresia uždusimas, ir taršos mažinimas bus visų baseino šalių bendras rūpestis. Nepatenkinamai sparčiai dorojamasi su karo metais nuskandintais sprogmenimis, ypač – su cheminėmis medžiagomis.

Baltijos jūra tebelieka Europos militarinės priešpriešos pagrindinė erdvė, ir kol egzistuos Karaliaučiaus ginkluotė, ypač – Baltarusijos kariuomenės remiama, negalima kalbėti apie jokią gilesnę Europos integralumą, kurio Baltijos baseino regiono formavimu siekiama: Helsinkio susitarimų laikais – su Rytų įtakos įtvirtinimu, dabar – su Vakarų įtakos įtvirtinimu.

Baltijos jūros šalių ūkinės veiklos suderinamumas yra ta bazė, kuria remiantis tegalima spręsti regiono esminės integracijos (taip pat – ir militarinių santykių pertvarkymo) problemas. Šiandien vaisingai dirbama visose srityse. Komunikacijų sferoje regiono ryšiai pertvarkyti sparčiausiai. Sunkiai, tačiau juda priekinis automagistralės rytine ir pietryčių pakrante statyba. Vokietijos–Lenkijos–Lietuvos–Latvijos ir Estijos ruože, man pačiam šią vasarą jį pervaziavus, akivaizdžiai, blogiausia padėtis yra Lenkijoje ir Estijoje. Sparčiai auga susisiekimai jūra keltais. Patenkinamu reikia laikyti oro linijų plėtojimą. Tačiau nepatenkinamas baseino šalių turizmo skatinimas. Ir jau visiškai be vedamosios linijos yra kultūros ryšių plėtra.

Baltijos jūros šalių regionas nėra neproblemiškas integralumo požiūriu. Jame ryškios, kaip minimum, trys įtakos: skandinaviškoji, vokiškoji ir lenkiškoji. Tiesa, lenkai, nors ir labai stengdamiesi, nei į pajūrį, nei į jūrą nėra išėjusi kaip jūrinė tauta. Panašiai kaip ir lietuviai. Vokiečiai dar neturi laiko ir resursų užsiimti visu baseinu kaip geopolitikos objektu, kol vyksta buvusios Rytų Vokietijos integravimas, tiesiog grandiozinis jos perdirbimas, Berlyne formuojant naują Europos politinį ir ūkinį centrą, perklojant visas automagistras, formuojant XXI amžiaus žemės ūkį – latifundinį ūkį. Baltijos jūros šalių regionas – tai XXI amžiaus Vokietijos įtakos erdvė, arba pirmasis jos ratas. Dabar Baltijoje dominuojanti skandinaviškoji įtaka yra itin palanki ir paranki Baltijos šalims visais požiūriais, ir visų pirma pakeičiant požiūrį į Baltiją, kuri XXI amžiuje privalo tapti nebe „pasaulio pabaigos“ jūra, o „vidaus jūra“, dideliu Europos ežeru – ir visų pirma Baltijos šalių žmonių sąmonei.

## IV

Eurointegracija ir Baltijos šalių, ir Baltijos jūros šalių koncepcijų pagrindu galėtų vykti beveik neproblemiškai, orientuotai vien tik į ateitį, jeigu tikrovėje nebūtų Karaliaučiaus krašto. Jis aiškiai rodo, kad Potsdamas nebuvo Antrojo pasaulinio karo pabaiga ir kad į XXI amžių mes išeisime tebenarpliudami XX amžiaus pinkles.

Jeigu Potsdame Rytprūsių klausimas būtų išspręstas iš esmės, t. y. dalis jų perduota Lenkijai, o dalis – Lietuvai, šiandien situacija Europoje būtų visai kita. Suprantama, Lenkijoje pasitikėjimo Rusija nebūtų padaugėję, ir Lenkijos bandymai sustiprinti savo padėtį telkiant panašių aspiracijų šalis gal nebūtų menkesni. Tačiau galimybių tokias sutelkti būtų buvę mažiau. Dabar gi Lenkija turi dvi itin bendru veikimu suinteresuotas valstybes – savo istorines kaimynes Ukrainą ir Lietuvą. Lietuvos naujasis šliejimasis prie Lenkijos yra išimtinai „Karaliaučiaus faktoriaus“ eliminavimo paieškų nulemtas. Niekas šiandien patikimiau negali garantuoti bent jau moralinės paramos Lietuvai laikantis prieš Rusijos pretenzijas (skyrium imant – dėl Karaliaučiaus), kaip Lenkija. O ta parama Lenkijai tapus



Baltijos šalys 1917–1939 m.  
Iš leidinio „XX amžiaus Lietuvos ir pasaulio istorija“.

kurios didžiosios šalys, išskyrus Lenkiją. Nėra jis labai priimtinas ir Lietuvai, nes Lenkijoje pastebimos neounijinės tendencijos Lietuvai, kurios nei politinė sąmonė, nei veikimas dar neturi deramo imuniteto tarybinės okupacijos metais likimo drauge buvusiai Lenkijai su aiškia didžiosios valstybės ambicija XXI amžiaus išvakarėse, yra labai pavojingas. Tačiau Lietuva neturi išeities pereinamuoju, iki NATO laikotarpiu, ir savo strateginę partnerystę formuoja taip, kaip tai daroma dabar.

## V

Vidurio Europos koncepcija nėra neproduktyvi. Randant bendradarbiavimo pamatus, ji gali tapti rimtu euroregionalizacijos pamatu visai Europai. Kad ir priimtoms į ES, Vidurio Europos šalys ilgai nebus tapačios visą nepriklausomo gyvenimo patirtį išsėmusioms Vakarų Europos šalims ir bus silpnesnė ar stipresnė opozicija Vakarams netgi ES sąlygomis. Tuo pat metu jos bus aiški opozicija Rytų Europa tampančiai Rusijai, iš kurios keletą amžių Vidurio Europa ir susilaukdavo pavojingiausių žingsnių.

Kita vertus, dabartinės Rusijos Federacijos dezintegracija ir konfederalizacijos procesas, vykstantis azijinės jos dalies tautų suverenizacijos dėka, neišvengiamai ves į Rusijos

NATO nare būtų ne tik moralinė. Tad parama Lietuvai būtų suinteresuota ir ji, be visa kita ir dėl to, kad Lenkijai būtų itin pavojingas bet koks Rusijos sustiprėjimas prie jos šiaurinių sienų ir kad nesumažėtų galimybės išplėsti savo įtaką Lietuvai, kuri Europos Sąjungos sąlygomis atsiveria beveik neįtikimais būdais. Jauna ir galinga lenkų nacija neišnaudoti jų niekada sau neeis. Ukraina beveik desperatiškai kabinasi į Lenkiją kaip realiausią atsvarą prieš Rusijos šliaužiančias invazijas ir dalies savųjų politinį rusifikavimo suinteresuotumą. Tokiu būdu įtakos erdvės „nuo jūros iki jūros“ atkūrimas, kurią galima būtų laikyti lenkiškosios įtakos erdve, darosi visiškai įmanomas, ir jis bandomas realizuoti daugeliu politinių žingsnių tiek Lenkijoje, tiek Ukrainoje, tiek ir Lietuvoje (visų pirma čia paminėtina Vilniaus prezidentų konferencija, minėtoji Lietuvos ir Lenkijos Seimų asamblėja, vyriausybinių lygių bendradarbiavimo institutai, karinių darinių bazė rengiantis dalyvauti NATO ir pan.).

Taigi, Vidurio Europa kaip visai realus geopolitinis darinys nėra neįmanomas jau šiandien, o dar realesnis jis darysis rytoj. Jis nėra pageidaujamas nei Europos Sąjungos, nei bet

tapatinimąsi su savo europiniu substratu, kuris pamažu darys Rusiją europine valstybe, užnugario savo rytų interesų gynbai ieškančiai Vakarų ir Vidurio Europoje.

Vidurio Europos regiono kaip Vakarų civilizacijos regiono sutelkimas galėtų būti tas lemiamas veiksnys, kuris padėtų Rusiją perorientuoti iš eurazinės prieš Vakarų Europą nukreiptos valstybės į europinę savo įtaką Azijoje bandančią išsaugoti valstybę. Tokia Rusijos orientacija visiškai atitiktų šių dienų „vieningos Europos“ orientuotumą ir siekius pasaulio geopolitikoje.

Tad Lietuvos dalyvavimas Vidurio Europos regiono kūrime, nors ir labai problematiškas jai pačiai, yra reikšmingas jai kaip Europos valstybei, norinčiai aktyviai dalyvauti naujosios Europos kūrime.

Visa, kas dėstyta, nagrinėta Baltijos valstybių, jų gyvenimo globalizacijos požiūriu, nacionalinio būvio išėjimo į regioninį požiūriu.

## VI

Nors trumpai noriu paliesti tapatumo klausimą.

Manau, niekas nebus tiek naivus, kad galvos, jog Europos Sąjunga bus automatinis nacionalinių interesų ir prieštarų nuėmimo būdas.

Europos Sąjunga yra Tarybų Sąjungos vakarietiškas antipodas ir kaip toks – Vakarų įtakos Europoje garantavimo būdas bent jau XXI amžiaus pirmajai pusei. NVS yra menkas bandymas pasipriešinti ES šiandien. Ta priešprieša išliks ir toliau ir keisis į vieną ar į kitą pusę tik tiek, kiek sėkmingiau toje ar kitoje pusėje vyks globalizacijos procesai. Štai kodėl mūsų diplomatija, atstovaujanti neokomunistų Lietuvoje įtvirtintai „tyliajai politikai“, kalba tik apie globalizaciją, t. y. besąlygišką ES stiprinimą.

Tuo tarpu ES procesų kontekste vyks tolesnis tautų tapatumo išplovimas tiek, kiek jos su tuo sutiks. Ir nėra abejonės, kad lietuviai vesternizacijos procese bus amerikanizuojami, polonizuojami ir germanizuojami. Estai, be abejonės, bus toliau finliandizuojami, latviai – rusifikuojami. Tie procesai visiškai nemaišys „vieningos Europos“ tapsmui, priešingai – padės jai.

Aišku, bus daug tokių, kuriems „gyvenimo kokybės“ klausimai, kaip ir tarybiniais laikais, pakeis „dvasios kokybės“ problemas. Tačiau tiems Lietuvoje, kurie ir toliau manys, kad tautos yra įstabus pasaulio tvarinys, kad tautos kultūros pasaulį turtina, o ne skurdina, patikimiausią atsilaikymo partnerį naujajame pasaulio raidos etape ras Baltijos valstybių bendrame veikime.

Todėl apibendrintai galėčiau reziumuoti taip: norėdami gyventi kaip Vakarų civilizacijos tauta, bet tauta, o ne teritorija, į vieningą Europą eisim, matyt, per Vidurio Europą, į ją – per Baltijos jūros Europą, į ją gi – per Baltijos šalių Europą, kiekviename iš šių segmentų rasdami tai, ko negali duoti joks kitas, ko joks kitas pakeisti negali. Tačiau kiekvienai iš Baltijos šalių globalizacijos procesų pradžia, padedanti išlaikyti kiekvienos iš šių šalių ir tautų savitumą, bus Baltijos šalių sandraugos stiprinimas, nes tik šiuo lygiu kiekvienos iš Baltijos šalių interesai yra visiškai tapatūs.

*Pranešimas skaitytas Kauno Vytauto Didžiojo universitete vykusioje tarptautinėje konferencijoje „Lietuva ir Latvija XX amžiuje“ 1998 m. spalio 24 d.  
Spausdinama iš rankraščio.*

2004.05.23, 12.44



Romualdas Ozolas  
 Nacionalinės centro partijos pirmininkas  
Europarlamentarė Jėzė sau išlaikė

1. ES - laimina. Lietuva - amžina. Neužsimiršim.  
 ir neuimimšim.
2. Lietuvos reikalai Europos parlamente gres-  
 dėsime rimtą pirmą Lietuvai: žinok, ko  
 žmonėms reikia, norėk jį reikalus tran-  
 lyti kaip rėm, mokyt juos translyti taip  
 ko dar nemoki - mokytis. hadliki tavin patik
3. Europos Sąjungos valdžia moko mados  
 gėla valia. Netgi to, kas žada. Viską rei-  
 kia priimti. Jeigu turės ta įeiga padėan  
 organizuoti pagalbos ir toliau pad, kaip ir.
4. Europarlamentas pripažįsta tik partijas,  
 o ne nacionalines delegacijas. iš internac-  
 žiūrėk, kad į internacina- ionalus  
 lus mėjinęji ne dirbtų (nacionalistų, liberalų)  
 Lietuvai.
5. Kai reikia, būk judesius už valti,  
 baisesnis už gyvatę: ne sau dirbti,  
 dirbti Jautai saus.  
(ne žini mams)
6. Konkrečius uždavinius:  
 6.1. 15 ~~pa~~ būdais gausiantis ma-  
 gysnius (atlyginimai, ~~at~~ pensijos, ~~at~~  
 pensijos) ~~ta~~ ~~ne~~ pildant kainų sau-  
 lio kompensacijos.

- 2 -

- 6.2. Veleisti paleisti pelus mokslinių projektų ir ES reikalavimus lygiavimui.
  - 6.3. Siekti modernaus ~~šiluminio~~ šiluminio bloko Ignalinos atominėje. Leisti privatiems <sup>asmenims</sup> naudoti elektros pildymo tinkle statybas.
  - 6.4. Modernizuoti transporto sistemą.
  - 6.5. Veleisti (dar kurti) migrantių listuvos kaimus.
  - 6.7. Sukurti ~~palankias~~ palankias sąsąsias jaunoms šeimoms įsigijimo ~~apgyvendinimo~~ <sup>apgyvendinimo</sup> ir ~~staugiaraitės~~ <sup>staugiaraitės</sup> didelės šeimos augimui apgyvendinti.
  - 6.8. Lietuviai ir imigrantams turėti oėl saugumą ir tautą.
  - 6.8. ~~Subdyti~~ Subdyti mokymus ir ~~reikalingo~~ <sup>reikalingo</sup> apmugus ~~įtaisus~~ <sup>įtaisus</sup> mairėjimus.
  - 6.9. ~~Subdyti~~ Subdyti kultūrai - normaliai finansavimas. Tautos kultūra - jos galios garantija.
7. Jeigu per dvi Europarlamento kadencijas tie klausimai nebūs iš - (2004-2014) spęsti - spęsti, kurie patraukė iš Europos Sąjungos.

**ROMUALDAS OZOLAS***Nacionalinės centro partijos pirmininkas***EUROPARLAMENTARINĖS TEZĖS SAU IR  
KITIEMS**

1. ES – laikina. Lietuva – amžina. Neužsimirškim. Ir neužmirškim.
2. Lietuvos reikalai Europos Parlamente sprendžiami visų pirma Lietuvoje: žinok, ko žmonėms reikia, norėk jų reikalais rūpintis kaip savo, mokėk juos tvarkyti taip, kad kiti tavim patikėtų. Ko dar nemoki – mokykis.
3. Europos Sąjungos valdžia nieko neduos gera valia. Netgi to, ką žada. Viską reikia pasiimti. Jeigu trūksta jėgų pačiam, organizuok sau pagalbą iš tokių pat kaip tu.
4. Europos Parlamentas pripažįsta partijas ir jų internacionalus (socialistų, liberalų), o ne nacionalines delegacijas. Žiūrėk, kad į internacionalus nuėjusieji dirbtų Lietuvai.
5. Kai reikia, būk gudresnis už žaltį, baisesnis už gyvatę: ne sau dirbi, dirbi savo tautai.
6. Konkretūs siekiai:
  - 6.1. Iš biudžeto gaunantiems pragyvenimą (atlyginimai, pensijos, stipendijos) priklauso kainų šuolio kompensacijos.
  - 6.2. Neleisti pakeisti pelno mokesčio procento į ES reikalaujamą lygiavinį.
  - 6.3. Siekti modernaus trečiojo bloko Ignalinos atominėje. Lenkai privalo kartu pradėti elektros perdavimo tilto statybą.
  - 6.4. Modernizuoti transporto sistemą.
  - 6.5. Neleisti (dar kartą) sugriauti Lietuvos kaimo.
  - 6.6. Stabdyti mokyklų ir sveikatos apsaugos įstaigų mažėjimą.
  - 6.7. Sukurti palankiausias būsto jaunoms šeimoms įsigijimo ir didelės šeimos auginimo sąlygas.
  - 6.8. Lietuviai iš išmirštančios tautos turi tapti vėl gausėjančia tauta.
  - 6.9. Kultūrai – normalų finansavimą. Tautos kultūra – jos galios garantija.
7. Jeigu per dvi Europos Parlamento kadencijas (2004–2014) tie klausimai nebus išspręsti, svarstyti apie pasitraukimą iš Europos Sąjungos.

*Spausdinama iš rankraščio,  
2004 m. gegužės 23 d.*

## MĄSTYMAI

### GYTAUTAS PETRAUSKAS

# ANTANO MACEINOS TAUTINĖS VALSTYBĖS MODELIO ANALIZĖ

## Įvadas

„Viešpats mus gelbsti leisdamas tapti tautos dalimi. Jis mus įtraukia į tautą, ir mūsų tapatybė galų gale bus priklausymas tautai.“ Praėjusiais metais vizito Lietuvoje metu Popiežius Pranciškus savo kalboje akcentavo tautos, kaip bendrų išgyvenimų vienijamos bendruomenės, leidžiančios atsiskleisti krikščioniškoms dorybėms, svarbą. Tuo pačiu jis kritikavo šiais laikais vyraujančią žmonių polinkį į individualizmą, atomizuojančią ir skaidančią bendruomenes, skatinančią egoizmą ir iš jo kylančią nesantaiką. Kalbą jaunimui Popiežius užbaigė ragindamas nepamiršti tautos šaknų, argumentuodamas, jog išminties sėmimasis iš protėvių veda tautą į priekį. Atitolimas nuo protėvių nebūtinai turi būti determinuotas laiko plotmės, jis gali reikšti ir per užmiršimą ir atitolimą idėjinėje sferoje, kai visai neseniai kūrę tautiečiai yra nepelnytai pamiršami.

Vienas iš to pavyzdžių galėtų būti tarpukario, o vėliau – išeivijos filosofas Antanas Maceina, pirmas iš lietuvių filosofų, sulaukęs dėmesio tiek Vakarų, tiek ir Rytų Europoje<sup>1</sup>. Didžioji dalis akademinių straipsnių apie šį autorių yra parašyti apie 2008 m., minint šimtąsias jo gimimo metines. Tačiau jei akademiniame literatūroje A. Maceina palyginti nors ir mažai, bet vis dėl to nagrinėjamas ne tik gimimo metinių proga, viešojoje kultūrinėje erdvėje dėl įvairių priežasčių jis yra nepelnytai užmirštas, nors buvo vienas produktyviausių tuometinės Lietuvos filosofų, kurio darbai rodo gilią tarpukario intelektualinę brandą. Šios publikacijos tikslas – paanalizuoti filosofo tautinės valstybės modelio idėją, ieškoti istorinių bei naujų, iki šiol akademiniame literatūroje neaptartų, idėjinių kontekstų ir pakomentuoti kontraversijas, supančias šio autoriaus tautinės valstybės idėją.

## Krikščionybės svarba

Anot paties A. Maceinos, filosofija prasideda klausimu<sup>2</sup>, dėl to prieš pradedant nagrinėti tautinės valstybės idėją, pirmiausia reikia paklausti, ką galima sužinoti apie šio autoriaus pamatinę idėją, formavusias bendrą idėjinį naratyvą, iš kurio kyla ir kuriuo persmelkta visa kūryba. Maceina didelę reikšmę teikia kūrybos klausimui. Pasak jo, žmogus yra kūrybiškas dėl to, jog savo būtimi atspindėdamas Dievą kaip kūrėją, jis reiškiasi kiekvienoje savo gyvenimo padėtyje kurdamas, remdamasis principu, kad savo padėties pareigų tobulas atlikimas turi padaryti tobulą ir jų atlikėją. Kadangi kūryba ir yra kelias į tobulumą, tai kiekvieno pasauliškio pagrindinis rūpestis ir yra kurti objektyvius veikalus visose srityse, keliant aikštėn kūriniškąją būties šventumą ir tuo tobulinant dabartinį pasaulį<sup>3</sup>. Trumpiau tariant, žmogus, būdamas sukurtas pagal Dievo paveikslą, prisiima ir pareigą kurti, kaip tai daro ir Dievas. Iš to galima matyti, jog būtent žmogaus santykis su Dievu, per kurį išsiplėtoja žmogaus santykis su šiuo pasauliu per visą jo gyvenimą, yra pamatinis reiškiny, iš kurio išsirutulioja visa Maceinos krikščioniškoji filosofija. Kadangi Dievas „pats savyje yra Tiesa, Gėris ir Grožis“<sup>4</sup>, žmogus, siekdamas patvirtinti save kaip sukurtą pagal Dievo paveikslą, bet kuriomis savo kūrybos apraiškomis, visais savo darbais, žodžiais turi šių minėtų atspindinčių idealų laikytis kūrybos metu. Tačiau iš kur yra kilęs viso šio pasaulio

<sup>1</sup> Maceinienė T. Išmintis, gimusi kančioje. Antanas Maceina: gyvenimas ir kūryba. Vilnius, Margi raštai, 2008, p. 182.

<sup>2</sup> Maceina A. Filosofijos keliu // Problemos, 1994, t. 43, Vilnius, p. 79.

<sup>3</sup> Maceina A. Krikščionis pasaulyje // Raštai. T. 6. Vilnius, Mintis, 1993, p. 549.

<sup>4</sup> Ten pat, p. 522.

blogis, kurį taip akcentuoja pats Maceina, visada stengęsis dėl šio blogio išplitimo atsiriboti nuo pasaulio? Būvimą krikščionių Maceina suprato kaip būvimą nuolatinėje opozicijoje šio pasaulio blogiui, apie tai jis rašė: „Būti opozicijoje reiškia betgi susikirsti su įvairiomis pasaulio nuomonėmis bei jėgomis, tai turėti priešų ir su jais kovoti – ne prieš kūną ir kraują, /.../ bet prieš kunigaikščius ir valdžias, /.../ prieš visa, kas neigia Kristų kaip pasaulio Savininką, kas pasaulį laiko savo valdžios objektu. Kadangi ši tamsybės valdovų pastanga yra visuotinė – pasaulis, kaip sakėme, yra visuma, – tai ir krikščionio opozicija pasauliui savaime pasidaro visuotinė: nėra nė vienos srities, kurioje /.../ minimos piktybės dvasios nesireikštų, tuo pačiu nėra nei vienos srities, kurią krikščionis galėtų priimti be niekur nieko. Visur jis turi budėti ir būti atsti, kad galėtų skirti dvasias. Sankirtis su pasauliu užtat apima visa, nes visa yra nuodėmės paliesta ir tykoma grėsmės nusigrįžti nuo Dievo. Todėl krikščionis /.../ yra ne paprasta būtybė, bet kova. Kova yra konkreti opozicinės būsenos išraiška.“<sup>1</sup> Taigi krikščionio, kaip esančio opozicijoje šiam nuodėmingam žmonių pasauliui, pamatinė pareiga yra nedalyvauti visuotiniame blogyje, kuriuo persmelkta visa žmonija. Tačiau ir kovodamas su šiuo blogiu, krikščionis negali naudotis jo pasauliui būdingais metodais, tokiais kaip jėga ar melas, jis turi kovoti pasitelkdamas minėtąjį Dievą grįžtą kūrybą.

Taip pat čia galima rasti ir blogio sampratos paaiškinimą. Kaip visuotinį blogį Maceina įvardija siekimą pasaulį pajungti savo valdžiai, o tai paneigia Dievą, kaip absoliutaus visko valdovo, vietą ir siekia jį užimti. Tačiau tai galioja ne tik tiesiogine prasme tai mažai saujelei žmonių, per žmonijos istoriją bandžiusių užvaldyti pasaulį. Šis blogis pasireiškia visuose žmonėse, per jų nuomones ir jėgas, neigiančias Dievą kaip pasaulio savininką. Krikščionybėje būtis yra gėris, o blogis yra nebūtis<sup>2</sup>, kitaip tariant, viskas, kas yra šiame pasaulyje, Dievo požiūriu yra gera. Tačiau žmogus pradeda vertinti būtį per santykį su pačiu savimi<sup>3</sup>. Interpretuojant Maceinos aprašytas egzistencialisto filosofo Martyno Heideggerio (Martin Heidegger) mintis, bet koks vertybinis mąstymas, kai žmogus sau suteikia vertintojo poziciją, yra Dievo neigimas, kadangi pagal krikščionybės esmę Dievui vienam galima „vertinti“, skirti gėrį nuo blogio. Todėl žmogus, net vertindamas Dievą kaip aukščiausią vertybę, vertina jį kaip šio pasaulio objektą, pašalindamas Dievo metafiziškumą ir taip paneigdamas savo tikėjimą į Dievą, kaip transcendentinę tiesą, esmę<sup>4</sup>. Krikščionybėje prigimtinių nuodėmės esmė, pagrindžianti, kodėl žmogui buvo uždraustas gyvybės medžio vaisius, yra ta, jog žmogus, paragavęs uždrausto vaisiaus, įgyja gebėjimą skirti gėrį nuo blogio. Tačiau šis vaisius neduoda žmogui Dievo transcendentinės vietos, dėl kurios Dievas gali matyti viską vienu metu ir teisingai spręsti, kas yra gera, o žmogus su savo išlikusiomis ribotomis jauslėmis, neleidžiančiomis jam matyti visumos, kas įmanoma tik Dievui, pasmerkia save visada neteisingai spręsti, kas yra gera, o kas bloga. Kitaip tariant, tą darydamas jis pirmą kartą meluoja, nesiremia tiesa, į gerąją būtį įneša blogąją nebūtį. Būtent šis klaidingas žmogaus susilyginimas su Dievu reiškia ėjimą prieš Dievo tvarką į nebūtį, iš to išsivysto visas žmonijos blogis, dėl kurio vėliau Dievas davė žmonėms dešimt įsakymų, daug kitų judaizmo taisyklių, kurie Evangelijose pateikiami tik kaip visus juos apimančio meilės Dievui įsakymo išvestinės ir pirmo jo meilės artimui kaip sau pačiam įsakymo išvestinė, kad jam paklusdami žmonės galėtų artėti prie Dievo ir tolti nuo nebūties. Taigi išnagrinėjus, kiek Maceinos kūrybai davė krikščionybė, bus galima teisingiau suprasti jo idėjas, jo požiūrį į šio pasaulio netobulumą ir siūlomas siektinas gaires.

### Senosios valstybės krizė

Siekiant suprasti A. Maceinos tautinės valstybės idėją, tikslingiausia būtų nagrinėti jo straipsnį „Tauta ir valstybė“, kuris, Alvydo Jokubaičio vertinimu, yra vienas iš nuosekliausių Maceinos politinių traktatų<sup>5</sup>. Šis straipsnis buvo išspausdintas 1939 m. kovo 19 d., dieną prieš Vokietijos ultimatumo įteikimą Lietuvai dėl Klaipėdos krašto prijungimo – antrąjį

<sup>1</sup> Ten pat, p. 595.

<sup>2</sup> Maceina A. *Smūgis vertybių filosofijai* // *Raštai. T. 13. Vilnius, Margi raštai, 2007, p. 144.*

<sup>3</sup> Ten pat.

<sup>4</sup> Heideggeris M. *Rinktiniai raštai. Vilnius, Mintis, 1992, p. 171.*

<sup>5</sup> Jokubaitis A. *Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai* // *Politologija, 2001, t. 22, nr. 2, p. 4.*

Lietuvos politiniam prestižui suduotą smūgį, ėjusį po 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumo. Pasaulyje buvo justi artėjančio karo grėsmė, tačiau dėl įsivaizduojamos galimybės karo išvengti Vakarų valstybės vykdė nuolaidžiavimo politiką Vokietijos atžvilgiu. Šios visuotinės valstybių krizės akivaizdoje niekas nenumanė, kokio masto gali būti šis ateinantis karas, kokios bus jo pasekmės. Pirmas „Tautos ir valstybės“ skyrius vadinasi „Valstybės krizės priežastys“. Jame Maceina atskleidžia savo supratimą apie valstybių santykių krizės priežastis. Jis rašo, jog „valstybinė krizė rodo, kad žlunga sena valstybės koncepcija ir kad iš tos pačios krizės kyla naujos valstybės užuomazgos“<sup>1</sup>. Pirmiausia reikia išsiaiškinti, ką reiškia Maceinai jo minima senoji valstybės koncepcija. Šio tipo valstybės atsiradimo aiškinimą jis priešina aiškinimui, esą senoji valstybė kylanti iš šeimos, argumentuodamas, kad pagal naująją etnologiją valstybės organizavimas pirminėse kultūrose ėjo šalia šeimos ir kartais net priešinga linkme šeimai<sup>2</sup>. Jis teigia, kad valstybė istoriškai kyla ne iš šeimos, o iš laisvų sambūrių, juose svarbiausi veikėjai yra vyrai, formuojantys slaptas sąjungas, iš kurių ir formavosi valstybės<sup>3</sup>.

Būtent kaip pamatinę senosios valstybės susiformavimo priežastį Maceina įvardija draugijinį principą<sup>4</sup>, tai viena iš pagrindinių sąvokų, kuria remdamasis Maceina neigiamai vertina senąją valstybę. Šis draugijinis principas yra intereso ir išviršinio tikslingumo principas<sup>5</sup>, kuris paskirame žmoguje reiškiasi per tai, jog jo siekiai yra orientuoti į išorinio pasaulio objektus, kurie žmogaus požiūriu „tampa gėriu tik tada, kai sueina į vertybės santykius su žmogumi“<sup>6</sup>. Taip save pakeldamas iki aukščiausio gėrio, kaip anksčiau buvo aptarta, žmogus elgiasi prieš Dievo tvarką. Tai galima susieti su kritika, kurią Maceina išsako Tomo Hobso (Thomas Hobbes) moderniosios valstybės teorijai, kuri iš esmės ir yra toji Maceinos aprašoma senoji valstybės tvarka. Jis kritikuoja Hobso prigimtine žmogaus būklės teoriją, kurios pagrindu senoji valstybė pagrindžia savo reikalingumą. Maceina nesutinka su Hobso visų karo su visais aiškinimu, esą žmogus prigimtinėje būklėje yra antisocialus, priešiškas kitiems žmonėms, dėl to natūrali žmonių būklė yra kova už būvį, o tai yra peiktina kaip pamatinė visų karų priežastis<sup>7</sup>. Savo kritiką Maceina argumentuoja teigdamas, jog kova už būvį eina šalia karo ir su juo neturi nieko bendra, ir lygindamas išlikusią nekaringą žydų tautą su išnykusia karinga romėnų tauta. Anot filosofo, nors pirminiu kultūros laikotarpiu žmonių buvo mažai, o teritorijos, į kurią būtų buvę galima plėstis, buvo daug, tačiau karai vis tiek buvo dažni, nors būtent pagal Hobso aiškinimą karai tada turėtų būti reti, todėl „kova už būvį“ kaip karo kilmės aiškinimas netinka<sup>8</sup>. Taip pat Hobso aiškinimas kertasi ir su anksčiau aprašyta krikščioniškąja Maceinos mąstyse. Pagal Hobso prigimtines žmonių būklės principą „žmogus žmogui vilkas“ (*lot. homo homini lupus est*) blogis žmonėse yra išvidinis, jis yra prigimtinis, o, kaip jau buvo aptarta, pagal krikščionybę blogis žmonėse atsirado kaip išviršinis, tai yra kilo grynai iš išorinių šio pasaulio dirgiklių, nes iki prigimtinių nuodėmės žmogus iš vidaus, tai yra iš sielos, būdamas sukurtas Dievo yra geras. Maceinos žodžiais, pirmą kartą žmonių vienybėje, jų bendruomenėje, šis gėris, pasižymėdamas meilės ir vienybės koncentravimusi ir žodžiu „mes“ kaip pamatine sąvoka, reiškėsi kaip dėsni, įvardijamas kaip noras mylėti (*vok. Wille zur Liebe*)<sup>9</sup> ir vien savo pavadinimu rodo intencijos kryptį – iš vidaus į išorę. Kaip šios vienybės iširimo pirminę priežastį Maceina nurodo atitrūkimą nuo Dievo per jau aptartą prigimtine nuodėmę. Po jos žmogus atitrūko nuo pasaulio, suskilo savyje ir taip suardė santykius su kitais, dėl to kilo noras apgalėti (*vok. Wille zur Macht*), išnyko noras mylėti, o žodžiu „mes“ reiškiamą bendruomenės savimonę pakeitė „aš“ ir „tu“ skirtis, kurios esmė buvo ta, jog kiekvieno bendruomenės nario gyvenimo centras tapo „aš“, esminis bruožas buvo savimeilė, o kiti bendruomenės nariai individui tapo „tu“, suprantami kaip kažkas, ką reikia palenkti sau<sup>10</sup>. Taigi bendruomenės virto paskirais individais. Pagal Maceiną žmogus, pereidamas prie vertybinio mąstymo ir iškeldamas save kaip aukščiausią gėrį,

<sup>1</sup> Maceina A. Tauta ir valstybė // Raštai. T. 13, p. 52.

<sup>2</sup> Ten pat, p. 52–53.

<sup>3</sup> Ten pat, p. 53.

<sup>4</sup> Ten pat, p. 54.

<sup>5</sup> Ten pat.

<sup>6</sup> Maceina A. Smūgis vertybių filosofijai, p. 144.

<sup>7</sup> Maceina A. Karo prasmė ir taikos problema // Raštai. T. 13, p. 106.

<sup>8</sup> Ten pat, p. 106–107.

<sup>9</sup> Ten pat, p. 108.

<sup>10</sup> Ten pat.

kaip gyvenimo tikslą, mato ne kovą už būvį, kaip aiškina Hobsas, o siekį kuo tvirčiau įsiešpatauti šiame pasaulyje. Todėl kiti žmonės pradedami vertinti kaip objektai, kuriuos reikia pavergti, net jei jie nekelia grėsmės, o plėtimasis kaip toks veiksmas tampa esminiu siekiu. Iš to ir kyla minėtasis draugijinis principas – jame nėra jokios krikščioniškosios vienybės, jos narius sieja tik bendras interesas plėtoti savo valdžią, bet kada kiekvienas jos narys, radęs tinkamą galimybę pavergti savo valiai kitus draugijinio sambūrio narius, šia proga pasinaudos.

Apskritai tiek straipsnyje „Tauta ir valstybė“, tiek ir kituose straipsniuose Maceina, kalbėdamas apie blogio politikoje priežastis, dažnai įvairiomis formomis mini „draugo“ sąvoką. Iš to galima išvelgti dėl nežinomos priežasties jokioje akademinėje literatūroje apie Maceiną neminimą idėjinį kontekstą, galintį padėti vėliau suprasti esminį skirtumą tarp Maceinos aprašomos senosios ir galimai atsirasiančios naujosios valstybės. Maceina buvo susipažinęs su daugelio įvairių filosofinių autorių tekstais, juos skaitė įvairiomis kalbomis, viena iš geriausiai jo mokamų užsienio kalbų buvo vokiečių – vokiečių autoriai yra vieni iš gausiausiai jo cituojamų autorių, jis pats visą likusį gyvenimą po pasitraukimo iš Lietuvos gyveno ir dėstytojavo Vokietijoje<sup>1</sup>. Iš to galima kelti hipotezę, kad jis buvo susipažinęs su vokiečių politikos filosofo Karlo Šmito (Carl Schmitt) darbais. Suprantama, Maceina nebuvo Šmito idėjų šalininkas – A. Jokubaičio požiūriu, Maceina priskirtinas romantiškajam filosofiniam mąstymui<sup>2</sup>, o politinio romantizmo polemizavimą ir kritiką galima laikyti esminiu elementu, iš kurio kilo vėlesnės Šmito idėjos<sup>3</sup>. Tačiau galima išvelgti Maceinos polemizavimą su Šmito idėjomis – 1939 m. parašytame Maceinos straipsnyje „Tauta ir valstybė“ išvelgiama tam tikra polemika su 1932 m. Šmito knygoje „Politiškumo sąvoka“ (vok. *Der Begriff des Politischen*) išsakoma „draugo / priešo“ skirties kaip išskirtinės politiškumo savybės idėja. Tai dar vienas aiškinimas, kodėl Maceina, rašydamas apie politikos blogį, visada mini draugijinį principą. Šmitas teigia, jog politikos esminis bruožas yra žmonių dalijimasis į priešus ir draugus, dėl šio dalijimosi yra neįmanoma visuotinė taika, žmonės net vienijasi į draugus išsikeldami bendrus priešus, kiekvieno valstybių ar paskirų žmonių įgyto naujo draugo priešai tampa asmeniniais priešais, ir tai galiausiai reiškiasi kaip nuolatinis žmonių susipriešinimas<sup>4</sup>. Maceina savo pastebėjimais pripažįsta tai kaip esamą tikrovę, tačiau, skirtingai nei Šmitas, kuris teigia, jog toks susipriešinimas visada buvo ir išliks, tvirtina, kad šis draugijinis principas ir iš jo atsiradusi senoji valstybės santvarka artėja prie pabaigos. Draugijinio principo pagrindu sukurtos valstybės yra grynai išviršinės, kitaip tariant, valstybės valdžios ryšys su valdomais žmonėmis yra pagrįstas vien noro apgalėti, jos teritorija nėra apibrėžta tautų išsidėstymo, tokios valstybės teritorija paprastai būna užkariautosios žemės. Todėl kiekvieno valstybės nario į valdžią nukreipti siekiai bus vien asmeniniai, skirti jo tikslui – viešpatauti – patenkinti.

Maceinos teigimu, šis išviršinis draugijinis interesas pasiekia aukščiausią savo išsivystymo laipsnį demokratijoje, kurioje jis reiškiasi per partijų kovą dėl valdžios ir lemia valstybės pavirtimą mechanizmu. Tokioje valstybėje vyrauja bendrą interesą viešpatauti turintys individai<sup>5</sup>, tačiau šis bendras interesas jų nevienija į bendruomenę, kadangi kiekvieno paskiro individo aukščiausias tikslas yra jis pats; šis vienijimasis yra grynai apsimestinis, šie paskiri individai, bet kada radę tinkamą progą, pajungtų savo valiai buvusius „draugus“, o besipriešinančius iškeltų kaip „priešus“ – tai straipsnio rašymo metu 1939 m. per ilgųjų peilių naktį jau sėkmingai buvo įvykdęs Hitleris, kuris, derėtų nepamiršti, pirmiausia Vokietijoje buvo išrinktas demokratiškai.

Dar vienas šių senųjų valstybių bruožas yra tas, kad jos, siekdamos įbauginti gyventojus, visada jiems iškelia kokį nors priešą – taip valdžia ne tik pagrindžia savo reikalingumą kaip vienintelę žmonių gynėją prieš išorės ar vidaus priešus, bet ir gyventojai yra mobilizuojami bei suvienijami bendros baimės dėl galimo konflikto. Ne vien demokratinė

<sup>1</sup> Ten pat, p. 131–132.

<sup>2</sup> Jokubaitis A. Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai, p. 7.

<sup>3</sup> Jokubaitis L. Neįvertintas Carlo Schmitt'o pažiūrų aspektas // *Polilogija*, 2011, t. 63, nr. 3, p. 17.

<sup>4</sup> Schmitt C. *The concept of the political*. Expanded edition. University of Chicago Press, 2008.

<sup>5</sup> Maceina A. *Tauta ir valstybė*, p. 55.

Veimaro respublika „Tautos ir valstybės“ rašymo metu buvo žlugusi – ją pakeitė totalitarinis Hitlerio režimas, dėl visai kitų priežasčių tuo metu pradėjo byrėti Britų imperija, kai jos kolonizuotoje Indijoje prasidėjo tautinis atgimimas ir iš jo kilę masiniai protestai, atvedę į Indijos nepriklausomybę. Tai galima laikyti atsaku A. Jokubaičio išsakytai kritikai, esą Maceina 1939 m. neteisingai tvirtina, jog tautinis principas darosi naujos valstybės pagrindu, nes jau nuo pat XVIII a. pabaigos tautinė valstybė buvusi pagrindinė politinio gyvenimo forma<sup>1</sup>. Tačiau dėl aptartų priežasčių šios valstybės, Maceinos supratimu, besiremiančios išviršiniu draugijiniu principu, buvo jo aprašomos senosios valstybės pavyzdžiai. Būtent senosios valstybės modelio krizė, kilusi dėl šio tipo valstybių siekio kuo labiau įsiviešpatauti, pavergti kitus, vedė pasaulį prie dar nežinomo masto konflikto. Pasak Maceinos, visa ši krizė „reiškia ne tik vieno režimo pakeitimą kitu, bet ji reiškia pačių valstybės pagrindų, paties esminio principo pakeitimą“<sup>2</sup>.

### Tautinės valstybės pagrindai

A. Maceinos filosofijoje įžvelgiama stipri Platono tradicijos įtaka<sup>3</sup>, o straipsnyje „Tauta ir valstybė“ išskirtinai daug pamatinių idėjų panašumų su Platono kūrinio „Valstybė“. Kaip ir Platono tobulo filosofų valdomos valstybės idėjos<sup>4</sup>, Maceinos tautinės valstybės idėjos įgyvendinimas nors ir yra įmanomas (suprantama, dėl viso žmonijos išsivystymo Platono valstybės idėja, orientuota į miestą-valstybę, yra daug mažiau reali), vis dėlto greičiausiai tobula tokio tipo valstybė nebus sukurta. Siekiant visiškai suprasti Maceinos tautinės valstybės pagrindus ir kuo jie skiriasi nuo senosios valstybės, reikia pažvelgti į tai, kaip jis aprašo, kas galėtų atvesti žmoniją į visuotinę taiką. Tai jis įvardija kaip atpirktosios žmonijos vieningumą: visi žmonės susivoktų esą broliai ir seserys kaip Dievo vaikai, todėl taptų viena bendruomene<sup>5</sup>, kurioje kiekviename žmoguje minėtasis noras mylėti (*vok. Wille zur Macht*) galutinai nugalėtų norą apgalėti (*vok. Wille zur Liebe*). Šitaip išviršinę „aš / tu“ žmonių skirtį, įkūnijamą Karlo Šmito aprašytoje „draugo / priešo“ skirtyje, kur žmonės sieja tik bendri interesai, pakeistų išvidinę vienybę bendruomenėje, kur žmonės susivoktų kaip esantys „mes“. Dėl to Maceina ir teigia, kad draugijinis principas eina priešinga kryptimi nei šeima<sup>6</sup>, nes jei pasikeitus interesams, draugai bet kada gali tapti priešais, tai šeima tokios priešybės neturi, tie ryšiai yra amžini. Išviršiniu draugijiniu principu grįstus paskirų individų sambūrius į bendruomenės suvienys išvidiniai bendruomeniniai santykiai, paverčiantys juos viena šeima, ir priešingai, šeimoje nesantaiką skleis joje atsiradusios draugystės. Šis išvidinis bendruomeninis ryšys, priešingas išviršiniui draugijiniui senosios valstybės paskirų narių ryšiui, yra dar vienas Maceinos ir Platono tobulų valstybių panašumas, kadangi ir Platono valstybėje jos nariai, siekdami vienybės, vienas kitą vadintų broliais ir seserimis.

Suprantama, toks visuotinis žmonių persikeitimas yra mažai tikėtinas, tačiau nuo to Maceinos tautinės valstybės idėjos aktualumas nemenksta. Platono „Valstybė“ šiandien vis dar aktuali, kadangi joje aprašytos „sergančių valstybių“ santvarkos, kaip nukrypimai nuo jo tobulo valstybės, leidžia paaiškinti ir dabartinių valstybių bėdų priežastis remiantis jo mintimi, jog valstybės santvarka atitinka vyraujančią jos narių sielos pradų hierarchiją. Ir Maceinos išsakytų dviejų esminių žmogaus pradų – išvidinio ir išviršinio – santykis lems, kokia bus valstybė – išvidinė ar išviršinė. Platonas, atsakydamas į klausimą, kiek turėtų plėstis valstybė, teigia, jog ji gali sau leisti plėstis tol, kol yra vieninga. Maceina suvokia, kad žmonijos susivienijimas į vieną kaip Dievo vaikų bendruomenę yra mažai tikėtinas, tačiau įžvelgia vienu žingsniu žemesnę sritį, per kurią jie gali vienytis į bendruomenę išvidiniu principu – tai yra vienijimasis per bendrą tautinę individualybę, kaip naujos tautinės valstybės pagrindą<sup>7</sup>. Tautos nariai vienijasi į bendruomenę ne dėl kokio nors išviršinio tikslo, o būtent dėl bendros jų visą esybę apimančios išvidinės tautinės individualybės, esančios

<sup>1</sup>Jokubaitis A. *Tauta ir valstybė: Antano Maceinos šimtmečiui // Ateitis, 2008, nr. 3.*

<sup>2</sup>Maceina A. *Tauta ir valstybė*, p. 55.

<sup>3</sup>Jokubaitis A. *Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai*, p. 15.

<sup>4</sup>Platonas. *Valstybė. Vilnius, Margi raštai, 2014.*

<sup>5</sup>Maceina A. *Karo prasmė ir taikos problema*, p. 116–119.

<sup>6</sup>Maceina A. *Tauta ir valstybė*, p. 53.

<sup>7</sup>Ten pat, p. 55–56.

visoje žmogaus būtybėje<sup>1</sup>. Kaip jau buvo minėta pradžioje, žmogus, būdamas sukurtas pagal Dievo paveikslą, yra linkęs į kūrybą, į savo vidaus pasaulio objektyvaciją, nes tik toks šis pasaulis įgyja visiško tobulumo ir yra atbaigiamas, taigi ir bendruomenė, būdama išvidinė, atspindės šį žmogaus polinkį į kūrybą, o būtent – valstybė ir bus tautos objektyvacija<sup>2</sup>. Taigi ši naujoji išvidiniu principu sukurta tautinė valstybė tobulai reprezentuos tautą, iš kurios kilo, skirtingai nei išviršinė senoji, kuri reprezentavo tik esamą valdžią<sup>3</sup>.

Tačiau kaip suprasti kitą Maceinos teiginį, jog „naujoji valstybė gali praryti silpnesnes tautas ir joms neleisti turėti savų valstybių. /.../ Naujoji valstybė užkariautas tautas stengiasi nutautinti, vadinasi, ji nepakenčia tautinio mišrumo. Joje turi aiškiai viešpatauti viena tauta. /.../ naujoji valstybė ir santykiuose su pavergtomis tautomis, ir su mažumomis reiškiasi kaip tautinė valstybė, kuriai ne vis tiek, kas apspręs jos institucijas, jos įstatymus ir jos gyvenimą.“<sup>4</sup> Neteisingai suprastas toks teiginys, nežinant visų anksčiau aptartų pamatinių Maceinos idėjų, duotų pagrindą prieiti prie neteisingų išvadų, dėl kurių Maceina gali pasirodyti kaip palaikantis minėtąjį norą apgalėti (*vok. Wille zur Macht*). Galima būtų bandyti Maceiną interpretuoti, neva jis taip rašė itin pavoju Lietuvos egzistencijai laikotarpiu, kai Vilnius ir Klaipėda buvo atplėšti užsienio valstybių, todėl galimas karas ne tik atkovojo šias žemes, bet ir tolesnis plėtimasis į priešų teritoriją būtų pateisinamas. Tačiau reikia atidžiai įsiskaityti į šią citatą. Jis rašo, kad „naujoji valstybė gali praryti silpnesnes tautas ir joms neleisti turėti savų valstybių“. Būtent žodis „gali“ išduoda, kad Maceina tokiam galimam tautinių valstybių elgesiui nepritaria, jis tiesiog realistiškai žiūrėdamas neatmeta galimybės, kad tautinė valstybė gali taip pasielgti. Platonas, kurdamas tobulą valstybę, kitų žemių užkariavimo galimybę įveda tik tada, kai aptaria, jog šios tobulos valstybės nariai nepasitenkins turimu menku turtu joje šie tiek sustiprėjus geidžiamajam pradui. Taip ir Maceinos tautinė valstybė nebūtinai bus vien tik išvidinio prado, joje gali reikštis ir išviršinis pradas. Trumpiau tariant, realiai galima tautinė valstybė bus tobula tautos reprezentacija, tačiau ji nebus tobula valstybė, nes nėra tokio dalyko kaip tobula tauta. Jos, kaip tautinės valstybės, bruožas bus tas, kad išvidinis pradas bus vyraujantis, o juo labiau šis pradas bus visa apimantis, tuo tautinė valstybė bus artimesnė, Maceinos manymu, idealiai valstybei.

### Tautinės valstybės bruožai

Išnagrinėjus pamatines idėjas, leidžiančias suprasti, kaip atsiranda A. Maceinos tautinės valstybės idėja, ir turint teisingą supratimą apie jos esmę, derėtų trumpai pakomentuoti Maceinos pažymimus tautinės valstybės bruožus, atsirandančius iš jo nurodomo kartinio bruožo: „Tautinė valstybė iš tikrųjų reiškia tautos valią gyventi, veikti ir kurti.“<sup>5</sup> Kaip pirmąjį tautinės valstybės bruožą jis nurodo jos totalumą argumentuodamas, jog kaip tautinė individualybė žmoguje yra visa apimanti, totalinė, tautinė valstybė, kaip išviršinė objektyvacija, siekdama būti grynai tautinio, o ne drauginio principo reiškėja ir vykdytoja, turi būti totalinė, arba, jo žodžiais tariant – „totalumas tautinėje valstybėje yra ne kas kita kaip viešojo gyvenimo persunkimas tautiniu pradū“<sup>6</sup>. Maceiną kritikuoja A. Jokubaitis – esą straipsnis „Tauta ir valstybė“ nuosekliai užbaigia Maceinos pažiūrų evoliuciją totalitarizmo kryptimi<sup>7</sup>, taip pat Valdas Pruskus, kuris nurodo, jog tautinei valstybei nesvetimas totalitarizmas, tik švelnesnis<sup>8</sup>. Tačiau Maceina ir pats, kalbėdamas apie drauginį principą besiremiančias išviršines valstybes, pateikia totalitarizmo aiškinimą, atitinkantį ir šiandieninį šios sąvokos supratimą – „šiandien daugelyje valstybių totalizmas reiškia ne tautos išplitimą viešajame gyvenime, ne tautos perkėlimą iš subjektyviojo į objektyvųjį gyvenimą, bet šiandien totalizmas reiškia tam tikros ideologijos, tam tikros partijos, net atskirų asmenų nusistatymo brukimą į viešąjį gyvenimą“<sup>9</sup>.

<sup>1</sup> *Ten pat*, p. 56.

<sup>2</sup> *Ten pat*.

<sup>3</sup> *Ten pat*, p. 57.

<sup>4</sup> *Ten pat*.

<sup>5</sup> *Ten pat*, p. 58.

<sup>6</sup> *Ten pat*, p. 58–59.

<sup>7</sup> Jokubaitis A. *Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai*, p. 14.

<sup>8</sup> Pruskus V. *Antanas Maceina: rasizmas ir tautinės mažumos valstybėje. Logos*, 2008, nr. 57, p. 56.

<sup>9</sup> Maceina A. *Tauta ir valstybė*, p. 59.

Jeigu paskiri žmonės bandytų primesti žmonių grupei šį tautinės valstybės modelį išreikšdami savo „norą apgalėti“, tokio tipo valstybė būtų išviršinė ir totalitarinė. Tačiau Maceina, kalbėdamas apie totalumą kaip tautinės valstybės bruožą, išskiria dvi sąvokas: iš pradžių „totalumą“, kai turi mintyje tautinę valstybę, o paskiau įveda „totalizmą“, kai samprotauja apie primestinę, išviršinę valdžią ir vėliau apie ją teigia, kad ji nėra „tautinis totalizmas“<sup>1</sup>. Dėl to Maceinos filosofijoje galima išvesti dvi sąvokas: pirma būtų „išviršinis totalizmas“, reiškiantis totalitarizmą, kaip draugijiniu principu į „norą apgalėti“ atremtą išviršinę valdymo formą, kurioje žmonių santykius grindžia skirtis „aš / tu“ ir kurios propagavimu Maceina yra neteisingai kaltinamas. Antra sąvoka – „tautinis totalumas“, kuri reikštų tautinės valstybės idėją, kaip bendruomeniniu principu į „norą mylėti“ atremtą išvidinę totaliai tautą atspindinčią valstybę, grįstą bendruomenine savivoka „mes“. Tautinis totalumas nėra tik silpnesnė išviršinio totalizmo atmaina, jis yra kardinaliausia išviršinio totalizmo, žinomo kaip totalitarizmas, priešingybė, savo esme atremta į atvirkščius totalitarizmui, arba pagal Maceinos filosofiją – išviršiniui totalizmui, principus.

Visus kitus tautinės valstybės bruožus paaiškina pirmasis bruožas, tačiau juos vis tiek reikia apžvelgti dėl aiškumo. Nurodydamas antrąjį bruožą – kultūriškumą, Maceina argumentuoja, kad kultūriniai reikalai yra vidaus politikos sritis, kuri tautinėje valstybėje nyksta, o būtent politika apsiriboja daugiau užsienio sritimi<sup>2</sup>. Šis vidinės politikos išnykimas dar kartą parodo idėjinę sąsają su K. Šmito išsakoma „draugo / priešo“ skirtimi kaip esminiu politiškumo sąvokos elementu, nes tautinėje valstybėje tauta tampa bendruomene, ši skirtis joje išnyksta, o politiškumas perkeliamas į užsienio politiką, kurioje tarp įvairaus tipo valstybių vis dar vyrauja nesantaika, pasireiškianti per „aš / tu“ skirties grįstą draugijinį principą.

Trečias tautinės valstybės bruožas yra pedagogiškumas, kurį A. Jokubaitis taip pat kritikuoja, esą, Maceinos teigimu, tautinė valstybė gali kontroliuoti švietimą, auklėjimą, sveikatos priežiūrą, žmonių dauginimąsi, emigraciją ir imigraciją, tvarkyti ir normuoti žmogaus turtą ir taip artėti prie totalitarizmo<sup>3</sup>. Į totalitarizmo kaltinimą jau buvo atsakyta, jog tai tautiniame totalume nebūtų totalitarizmo apraiška, kadangi tokios ugdymo reformos kiltų grynai iš tautos ir nebūtų išviršinės, primestinės. Taip pat galima pažymėti, kad nurodyti ugdymo būdai yra beveik tapatūs Platono idėjoms „Valstybėje“ aptariant, kaip turėtų būti ugdomi idealios valstybės piliečiai.

Ketvirtasis ir paskutinis tautinės valstybės bruožas yra jos tautiškumas. Maceina teigia, kad svetimtaučiai tautinėje valstybėje turėtų būti laikomi ne jos nariais, o tik gyventojais, galinčiais naudotis visomis tautiečių teisėmis, bet ne privilegijomis, tai yra jie negalėtų dalyvauti valstybės kūryboje<sup>4</sup>, kadangi, nebūdami bendruomenės nariais, jie nereprezentuotų išvidinio tautinės valstybės, kaip tautos individualybės totalinės objektyvacijos, principo. Dėl to jis siūlo juos arba įjungti į tautą, arba leisti pasilikti kaip svečiams ir naudotis prieglaudos teisėmis<sup>5</sup>. Galiausiai, toliau plėtodamas šią mintį, Maceina iškelia išeivių lietuvių, turinčių mažiau teisių nei valstybės teritorijoje gyvenantys kitataučiai, problemą<sup>6</sup>, o kaip jos sprendimą galima laikyti jo išsakytą atitautinimo, kaip nutautintos dalies sujungimą su tautos kultūra, idėją<sup>7</sup>. Jis kategoriškai smerkia prievartos politiką kaip būdą atitautinti<sup>8</sup>, ir tai dar kartą liudija, kad būtent tautinės valstybės išvidinė kilmė, paremta bendruomeniniu „mes“ principu, veikia kaip saugiklis nuo amoralinių poelgių jai nepriklausančių žmonių atžvilgiu.

## Išvados

Kokias išvadas galima būtų padaryti išnagrinėjus A. Maceinos tautinės valstybės idėją ir atsakius į jos kritiką? Pirmiausia reikia pažymėti, kad, siekiant iš tiesų suvokti tautinės valstybės idėją, daugiausia dėmesio buvo skiriama idėjiniams kontekstams, nes nors tokie

<sup>1</sup> Ten pat.

<sup>2</sup> Ten pat.

<sup>3</sup> Jokubaitis A. Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai, p. 13–14.

<sup>4</sup> Maceina A. Tauta ir valstybė, p. 60.

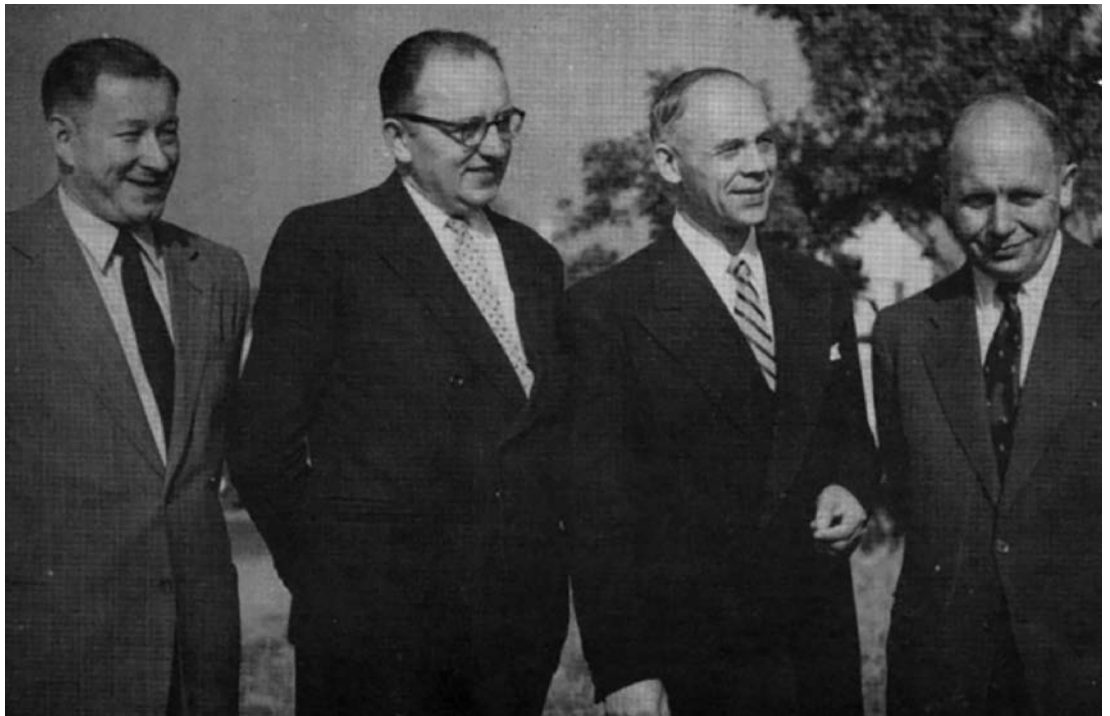
<sup>5</sup> Ten pat.

<sup>6</sup> Ten pat, p. 61.

<sup>7</sup> Maceina A. Atitautinimas ir jo būdai // Raštai. T. 8. Vilnius, Margi raštai, 2009, p. 572–573.

<sup>8</sup> Ten pat, p. 581.

įvykiai, kaip artėjančio karo grėsmė, galėjo lemti Maceinos pasirinkamą rašyti būtent apie idealios valstybės koncepciją, idėjiniai kontekstai nulėmė, kokia bus ta naujos valstybės idėja. Būtent tokių pasaulinio garso autorių, kaip Platono, Tomo Hobso, Karlo Šmito bei Martyno Heidegerio, idėjos buvo atrastos gilinantis į tautinės valstybės esmę. Tačiau taip pat ir krikščionybės svarbos Maceinos filosofijoje pažinimas leido suprasti, kaip jis tas idėjas priėmė, kokiais principais bus grįsta ši Maceinos kuriama tautinė valstybė. Kertinė tautinės valstybės idėja yra jos tautinis totalumas, kuris savo išvidiniu bendruomeniniu principu, besiremiančiu į „norą mylėti“, savo esme yra priešingas totalitarinei valstybei, besiremiančiai draugijiniu išviršiniu „noro apgalėti“ principu, kurio kilmė pagal Maceinos krikščioniškąją mąstyseną yra prigimtinė nuodėmė, kai žmogus pradėjo eiti prieš Dievo tvarką save ir jį sulygindamas, savo suvokimą žodžiu „mes“ pakeisdamas į nesantaiką skleidžiančią skirtį „aš“ ir „tu“. Būtent A. Maceinos aktualumas šių dienų Lietuvoje ir skleidžiasi per klausimus, kylančius iš šių analizuojant jo tautinės valstybės idėją įgytų žinių. Koks principas dabartinėje lietuvių tautoje yra vyraujantis – bendruomeninis ar draugijinis? Kiek gyva lietuvių tautoje tautinė individualybė? Taip pat galima klausti, kiek dabartinė Lietuvos valstybė yra tautos objektyvacija, o kiek – išviršinė? Tačiau esminė priežastis, pagrindžianti A. Maceinos, kaip politinio mąstytojo, aktualumą ir įdomumą šiandieniam skaitytojui yra ta, kad pamatinės jo tautinės valstybės idėjos lietuvių tautai tvirtina, jog siekiant turėti tautos interesus atspindinčią valstybę, reikia organiškai pradėti nuo mažų dalykų ir pakopomis eiti vis prie didesnių: pirmiausia vienybę reikia pasiekti savyje, tada jos galima siekti šeimoje, giminėje, bendruomenėje ir, galiausiai, tautoje – pasiekus šį savivokos lygmenį, netoli bus ir tas, kuriame visos tautos gyvens taikoje.



Antanas Maceina, Zenonas Ivinskis, Juozas Brazaitis, Jonas Grinius.

## PAMINĖJIMAI

## VILMA AKMENYTĖ-RUZGIENĖ

TEISĖ IR PAREIGA: LIETUVOS  
RESPUBLIKOS SEIMO RINKIMAI 1920–  
1940 M.

2019 m. gegužės 15 d. Lietuvos Respublikos Seimo rūmų Vitraro galerijoje buvo pristatyta paroda „Teisė ir pareiga: Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai 1920–1940 m.“. Parodos pristatymui pasirinkta neatsitiktinė data, prieš 99-erius metus – 1920 m. gegužės 15-ąją – laikinojoje sostinėje Kaune susirinkęs Steigiamasis Seimas, vykdydamas 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktą, Lietuvą paskelbė demokratine respublika. Būtent šio įvykio svarbai pabrėžti ir yra dedikuojama paroda, kuri yra tęstinio parodų ciklo, skirto Lietuvos valstybės šimtmečiui ir artėjančiam moderniojo Lietuvos parlamentarizmo šimtmečiui paminėti, dalis.

Pabrėžiant Steigiamojo Seimo susirinkimo ir Lietuvos valstybės santvarkos nustatymo svarbą, Gegužės 15-oji prieškarinio Lietuvoje buvo įtraukta į valstybės švenčių sąrašą ir buvo lygiai taip pat iškilmingai švenčiama kaip ir Vasario 16-oji. Išskirtinis Gegužės 15-osios minėjimo atributas – iškilmingas kariuomenės paradas, kuriuo būdavo pabrėžiama, kokiomis išskirtinėmis aplinkybėmis teko kurti Lietuvos valstybei, o Lietuvos Respublika buvo įtvirtinta vykstant Nepriklausomybės kovoms. Mat, dar 1918-aisiais realiai buvo svarstytas Lietuvos kaip monarchinės valstybės – Lietuvos Karalystės – kelias. Tačiau valstybės santvarkos nustatymas būtent ir buvo perduotas į demokratiškai išrinktų tautos

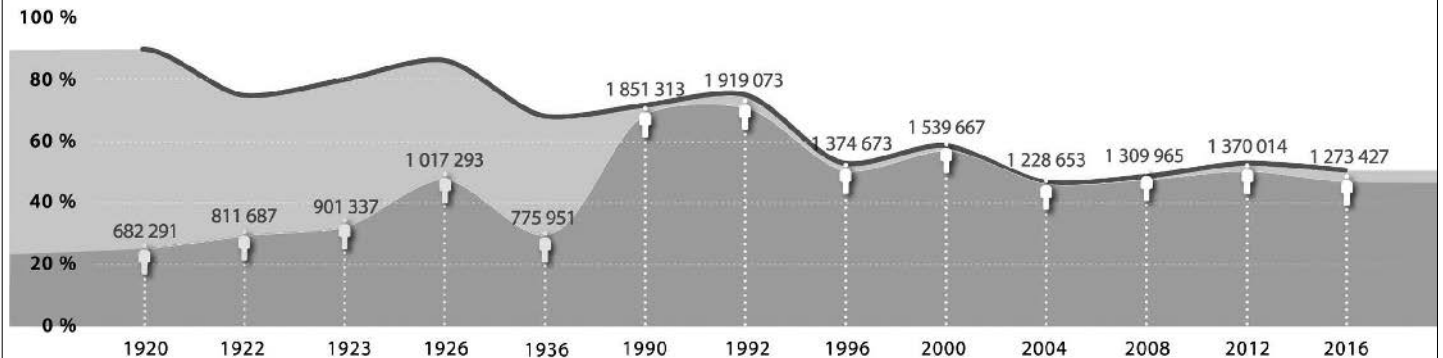


Vyriausioji rinkimų komisija. Viduryje – komisijos pirmininkas Petras Leonas. Kaunas, 1920 m. Simono Bajero ir Šimkovičiaus fotoateljė nuotrauka. Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas.

atstovų – Steigiamojo Seimo narių – rankas, kurie baigė savo darbą po to, kai 1922 m. rugpjūčio 1 d. priėmė pirmąją nuolatinę Lietuvos Valstybės Konstituciją ir dar kartą patvirtino Lietuvos, kaip demokratinės respublikos, raidos kelią.

Išėivijoje minint Steigiamojo Seimo susirinkimo penkiasdešimtąsias metines, teisininkas Konstantinas Račkauskas pabrėžė: „Turime dviejų rūšių seimus: eilinius ir steigiamuosius. Visi jie renkami tų pačių piliečių, tik renkant steigiamąjį seimą piliečių-rinkikų intencija ir įgaliojimo turinys yra skirtingi. Steigiamąjį seimą rinkdami piliečiai suteikia atstovams įgaliojimą nustatyti, keisti ar papildyti pačius pagrindinius valstybės santvarkos dėsnius – pačią konstituciją. Sakoma, kad toks seimas gauna įgaliojimą disponuoti steigiamąja piliečių galia nustatyti pačią konstituciją, pagal kurią veiks eiliniai seimai ir kiti pagrindiniai valstybės valdžios organai.“<sup>1</sup> Todėl ne veltui Steigiamojo Seimo rinkimai sulaukė didžiulio amžininkų dėmesio, tai buvo pirmieji demokratiniai, visuotiniai, tiesioginiai, lygūs ir slapti tautos atstovybės – Seimo – rinkimai. Šiuose Seimo rinkimuose pirmą kartą lygiai su vyrais varžėsi ir į Seimą buvo išrinktos moterys. Jos Lietuvoje rinkimų teisę gavo anksčiau nei moterys kai kuriose Vakarų Europos valstybėse. Amžininkai prisimena: „Kai politinės lietuvių grupės organizavosi Steigiamajam Seimui rinkti, visos į savo kandidatų sąrašus įtraukė ir moterų. Lietuvos moterims už tą teisę jokių kovų nereikėjo vesti, tuo tarpu kai dar ir šiandien yra kraštų, kur moterys negali nė savo parlamento rinkti, nė būti į parlamentą išrinktos.“<sup>2</sup>

#### RINKĖJŲ AKTYVUMAS LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO RINKIMUOSE 1920–2016 METAIS



Šaltiniai: Lietuvos statistikos metraštis 1924–1926, Kaunas, 1927; Seimo stenogramos (1936.IX.1–1936.XI.30), Kaunas, 1936, p. 3; Lietuvos istorija, X tomas, I dalis, Vilnius: Baltos lankos: 2013.

A. Lukošaitis, L. Saniukienė, V. Petraškaitė. Rinkėjų aktyvumas Seimo rinkimuose (1990–2016 m.), Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, 2016.

Dalyvavusių rinkėjų skaičius — Rinkėjų aktyvumas %

Atstovaujamosios demokratijos idėja lietuvių visuomenėje brendo nuo XX a. pradžios, o visuotinių rinkimų idėja buvo deklaruota dar 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo prognoze, kurioje įtvirtinta: „Lietuvos autonomija su seimu Vilniuje, išrinktu visuotiniu, lygiu ir slaptu balsavimu“. Šią nuostatą atkartoj 1917 m. rugsėjo 21 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje priimta rezoliucija: „Nustatyti Lietuvos pamatams ir jos santykiams su kaimyninėmis valstybėmis turi būti sušauktas steigiamasis Lietuvos seimas Vilniuje, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas“, o šią nuostatą įtvirtino 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybos priimtas Lietuvos Nepriklausomybės Aktas, kuris skelbė: „Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas.“ Ta pati nuostata buvo atkartota ir 1918 m. lapkričio 2 d. priimtuose Laikinosiuose Lietuvos Valstybės Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose, tačiau tik 1919 m. birželio 16 d. buvo sudaryta komisija Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo projektui parengti (komisiją

<sup>1</sup> Račkauskas K. Steigiamasis Seimas ir jo dvi Konstitucijos // Tėvynės sargas, 1970, nr. 1, p. 126.

<sup>2</sup> O. L. Moterys Steigiamajame Seime // Tėvynės sargas, 1970, nr. 1, p. 54.

sudarė teisininkai, įvairių politinių srovių ir tautinių mažumų atstovai, jos vadovu tapo vidaus reikalų ministras Petras Leonas). 1919 m. spalio 30 d. Lietuvos Valstybės Taryba patvirtino Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą, kuris įsigaliojo 1919 m. gruodžio 2 d., o prabėgus savaitei, 1919 m. gruodžio 10 d., Lietuvos Valstybės Prezidento aktu buvo sudaryta platų politinių šalies jėgų spektrą atspindėjusi Vyriausioji rinkimų komisija, kurios pirmininku buvo paskirtas P. Leonas. Jis buvo visų 1920–1926 m. sudarytų Vyriausiųjų rinkimų komisijų pirmininku. 1920 m. sausio 12 d. Lietuvos Valstybės Prezidentas Antanas Smetona paskelbė Steigiamojo Seimo rinkimų datą, tad rinkimai vyko 1920 m. balandžio 14–16 dienomis – tai buvo pirmieji visuotiniai ir demokratiniai Seimo rinkimai, kuriuose dalyvavo visų tautybių Lietuvos piliečiai – tiek vyrai, tiek moterys. Teisininkas K. Račkauskas pabrėžė: „Steigiamojo Seimo išrinkimas 1920 m. ir jo nuveikti darbai Nepriklausomos Lietuvos valstybės laikotarpyje turi išskirtinai didelės reikšmės tiek mūsų istorijai, tiek ir dabarčiai. Tai buvo pirmas kartas, kada bendra lietuvių tautos ir Lietuvos gyventojų-piliečių valia, pagal demokratinius principus buvo pareikšta, kad atstatytoji Lietuvos valstybė yra demokratinė, kad jos aukščiausioji valdžia – suverenumas priklauso Lietuvos Tautai (visiems Lietuvos piliečiams) ir kad ta Tauta išrinko Steigiamąjį Seimą, kuris priima konstituciją ir kitus įstatymus.“<sup>1</sup>

Vienas iškiliausių Lietuvos parlamentarų, Steigiamojo Seimo ir vėlesnių kadencijų Seimo narys Mykolas Krupavičius, kalbėdamas apie pilietinės pareigos svarbą rašė: „Demokratiname krašte rinkimai yra vienas svarbiausių kiekvieno piliečio uždavinių. Kur šalį valdo karaliai ir kiti neriboti valdovai, ten jie patys už savo piliečius galvoja ir net kai kur yra uždrausta piliečiams galvoti apie krašto tvarkymo reikalus. Bet kur karalių vainikas yra nuimtas ir uždėtas ant visos tautos, tai ir visi kartumai ir rūpesniai turi pereiti ant visos tautos. Pas mus yra tokia tvarka, kur karališkas vainikas vainikuoja visos Respublikos gyventojų galvas. Tos galvos turi prisiimti ne tik valdymo gerybes, bet ir visas sunkenybes.“<sup>2</sup> Lietuvos Respublikos piliečių teisė ir pareiga išreikšti pilietinę valią renkant atstovus buvo įgyvendinama Lietuvos Respublikos Seimo, savivaldos ir Klaipėdos krašto seimelio (kurį rinko Klaipėdos krašto gyventojai) rinkimuose. Reikėtų prisiminti, kad anuomet Lietuvos piliečiai neturėjo galimybės tiesioginiuose rinkimuose rinkti Lietuvos Respublikos Prezidento. Jį rinko Seimo nariai, vėliau „ypatingieji tautos atstovai“, dar vėliau pavadinti tiesiog „tautos atstovais“. Todėl parodoje, rinkimų procesui iliustruoti, pasitelkta ikonografinė medžiaga iš savivaldos ir Klaipėdos krašto seimelio rinkimų, kuriuose paisyta visų pagrindinių rinkimų nuostatų.

1920–1940 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų istorija parodoje „Teisė ir pareiga: Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai 1920–1940 m.“ pasakojama remiantis Seimo rinkimų įstatymo nuostata: „Seimą sudaro Tautos atstovai. Atstovai renkami visuotiniu, lygiu, betarpišku ir slaptu balsavimu, proporcingąja rinkimų sistema.“ Parodoje bandoma atskleisti, ką reiškė kiekvienas šių žodžių atskirai ir ką jie reiškė kartu, kas yra visuotiniai, lygūs, tiesioginiai rinkimai, slaptas balsavimas ir proporcinė rinkimų sistema. Taip pat atskleidžiama, kaip buvo organizuojami patys rinkimai, kaip buvo sudaroma Vyriausioji rinkimų komisija, kaip Lietuvos teritorija buvo suskirstyta į rinkimų apygardas, kaip kito piliečių atstovavimo norma, t. y. kaip kito Seimo narių skaičius (pirmą kartą pristatomas Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų apygardų žemėlapis, taip pat Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų aktyvumą iliustruojantis grafikas).

Lietuvos Respublikos Seimo narių skaičius buvo nustatytas Seimo rinkimų įstatyme. Steigiamojo Seimo (1920–1922 m.) narių skaičius buvo planuotas gerokai didesnis, jį turėjo sudaryti 229 Seimo nariai, tačiau kai kuriose rinkimų apygardose rinkimai neįvyko, nes jų teritoriją administravo kitos valstybės. Steigiamąjį Seimą sudarė 112 narių, Steigiamojo Seimo rinkimų įstatyme buvo skelbiama: „Steigiamojo Seimo atstovų skaičius nustatomas

<sup>1</sup> Račkauskas K. *Steigiamasis Seimas ir jo dvi Konstitucijos*, p. 124.

<sup>2</sup> Krupavičius M. *Rinkimai. Kaunas, Mankienės sp., 1925*, p. 3.

# VYRAI IR MOTERS!

Balandžio 14 ir 15 d. rinkimai į Seimą. Perskaitykit visus kandidatų sąrašus ir tą, kurs jums labiausia patinka, kurio žmonėm labiausiai pasitikit, įdėkit į voką (konvertą) ir neškit paduot į rinkimų vietą. Nešant, reikia pasiimti pasas arba asmens pažymėjimas (paliudymas). Sąrašo nesuteptkit, parašytų pavardžių nebraukykite, naujų nepridėkit, nes kitaip balsas bus perniek.

## Tai yra kiekvieno piliečio prievolė.

Dienraščio „Lietuva“ skelbimas, kuriuo raginama dalyvauti Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimuose

*Lietuva*, 1920 m. balandžio 15 d., p. 1

toks, kad penkiolikai tūkstančių gyventojų tektų vienas atstovas.“ Renkant Pirmąjį (1922–1923 m.), Antrąjį (1923–1926 m.) ir Trečiąjį (1926–1927 m.) Seimą, atstovavimo norma buvo pakeista taip, kad vienas Seimo narys atstovavo 25 000 gyventojų, todėl Pirmąjį ir Antrąjį Seimus sudarė 78 Seimo nariai. Trečiąjį Seimą rinko ir Klaipėdos kraštas, todėl į šį Seimą buvo išrinkti 85 Seimo nariai. Renkant Ketvirtąjį Seimą (1936–1940 m.), atstovavimo norma buvo dar kartą pakeista sumažinant Seimo narių skaičių – vienas Seimo narys atstovavo 50 000 gyventojų, todėl Ketvirtąjį Seimą sudarė tik 49 Seimo nariai.

Visuotinė rinkimų teisė reiškia, kad renkant valstybės valdžios institucijas, o ypač sudarant aukščiausią valstybės valdžios instituciją – parlamentą, dalyvauja visi suaugę piliečiai, neatsižvelgiant į jų turtinę ir visuomeninę padėtį, lytį, tautybę, tikėjimą, išsilavinimą, sėslumą ar kt. Lietuvos Steigiamojo Seimo ir vėlesnių demokratinių Seimų rinkimuose galėjo dalyvauti visi Lietuvos piliečiai nepaisant tautybės ir tikėjimo skirtumų, vyrai ir moterys. Steigiamojo Seimo rinkimų įstatyme buvo numatyta, kad rinkimuose negali dalyvauti tie asmenys, kurie buvo teismo nubausti už sunkius nusikaltimus su teisių atėmimo pasekmėmis ir už žmogaus garbę žeminančius nusikaltimus (vagystę, sukčiavimą, vogtų daiktų pirkimą ir slėpimą, kyšių ėmimą, slaptą degtinės varamą ir pan.).

Tiesa, kurį laiką Steigiamojo Seimo rinkimų įstatyme buvo draudžiama Lietuvos kariams rinkti Seimo narius, tačiau 1920 m. vasario 25 d. papildžius Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą, šis draudimas buvo atšauktas. Pakeitimai buvo padaryti po Kauno įguloje kilusio vadinamojo Panemunės sukilimo. Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo papildymu kariams buvo suteikta teisė ne tik būti išrinktiems, tačiau ir rinkti Seimo narius sulaukusiems vos 17 metų (civiliai balsavo nuo 21 metų). Vėliau Steigiamojo Seimo narys karininkas Kazys Škirpa, pabrėždamas šią išimtinę karių teisę, rašė: „Reikėjo atsižvelgti į faktą, jog jų eilėse buvo daug nepilnamečių savanorių, kritišką valandą atėjusių ginti kraštą savo gyvybės rizika.“<sup>1</sup> Nepaisant to, kad kareivinėse buvo griežtai uždrausta mitinguoti, agituoti ar dalyvauti atsisaukimais, kariškiai ne tik balsavo Steigiamojo Seimo rinkimuose, tačiau ir buvo išrinkti Seimo nariais.

Steigiamojo Seimo rinkimuose pirmą kartą lygiateisiškai dalyvavo ir moterys, ir vyrai. Atkreiptinas dėmesys, kad moterų rinkimų teisė buvo deklaruota Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose, tačiau galutinai buvo įtvirtinta 1918 m. Laikinosios Konstitucijos nuostatas įgyvendinusiam 1919 m. lapkričio 20 d. Lietuvos Valstybės Tarybos priimtame Steigiamojo Seimo rinkimų įstatyme, kuris įsigaliojo gruodžio 2 d., jį paskelbus oficialiame

<sup>1</sup> Škirpa K. Steig. Seimas – kovų vainikas // Tėvynės sargas, 1970, nr. 1, p. 42.

leidinyje „Laikinosios Vyriausybės žinios“. Prieš pat Steigiamojo Seimo rinkimus dienraštyje „Lietuva“ publikuotame atsišaukime Lietuvos Valstybės Prezidentas ir Ministras Pirmininkas ragino Lietuvos piliečius atlikti pilietinę prievolę ir paisyti lyčių lygybės, kuri dar ne visiems buvo suprantama: „Įsidėmėkite: pirmą kartą Lietuvoje įgijo moteriškę lygių politikos teisių su vyrais. Tai pasirodys daugeliui neįprastas daiktas, kad moteriškė sulyginta su vyru. Kad nebebūtų tokių prietarų! Vyrai ir moters yra tos pat Dievo dvasios pakvėpti, todėl ir jų teisė, ir jų pareiga yra lygios rūpintis tėvynės likimu.“<sup>1</sup> Moterys ne tik rinko Steigiamojo Seimo narius, bet ir buvo renkamos Steigiamojo Seimo narėmis. Į Steigiamąjį Seimą buvo išrinktos penkios moterys, tačiau per visą kadenciją dirbo aštuonios. Moterų nebuvo tik Ketvirtajame Seime. Iš viso 1920–1940 metais Lietuvos Respublikos Seimo narėmis buvo vienuolika moterų.

1918 ir 1919 m. Laikiniųjų Lietuvos Valstybės Konstitucijų pamatiniuose dėsniuose ir 1922 bei 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijose buvo įtvirtinta, kad Seimo nariai yra renkami tiesioginiuose rinkimuose. Tiesioginių rinkimų principo buvo atsisakyta 1936 m. priimtame Seimo rinkimų įstatyme bei 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje. Todėl 1936 m. Lietuvos Respublikos piliečiai Ketvirtąjo Seimo narius rinko ne tiesioginiuose rinkimuose, o per tarpinę grandį – apskričių ir miestų tarybas, įgijusias teisę siūlyti kandidatus į parlamentą.

Steigiamojo Seimo ir vėlesni demokratinių Seimų rinkimai buvo lygūs – kiekvienas rinkėjas turėjo tik vieną balsą ir kiekvienas balsas buvo lygiavertis. Įstatyme buvo numatyta visų partijų ir kuopų lygybė kandidatų sąrašams sudaryti. Nešališkumui užtikrinti kandidatų sąrašus įteikusios partijos ir kuopos galėjo į atitinkamos rinkimų apygardos ir apylinkės komisijas deleguoti savo narį. Tuo pačiu tikslu visiems be išimčių buvo uždrausta bet kokia agitacija rinkimų būste ir 60 m (30 sieksnių) atstumu aplink jį. Lygių rinkimų principas buvo pažeistas Ketvirtąjo Seimo rinkimuose, kuriuose nebegalėjo varžytis politinės partijos. Politinės partijos buvo uždraustos 1936 m. pradžioje, oficialiai liko veikti tik Lietuvos tautininkų sąjunga.

Rinkimų slaptumui užtikrinti Steigiamojo Seimo rinkimų įstatyme buvo nustatyta, kad kiekvienas „rinkikas turi tik vieną balsą, kurį privalo pats paduoti be jokių tarpininkų.“ Pagal įstatymą niekas negalėjo prievarta ar grasinimu versti rinkėją atiduoti balsą arba neatiduoti jo už vieną ar kitą sąrašą. Rinkėjui atvykus į balsavimo vietą, jam būdavo įteikiamas antspauduotas, nepermatomas vokas. Pats rinkėjas, kitiems nematant, savo pasirinktą kortelę su atitinkamu kandidatų sąrašu įdėdavo į voką atskirame kambaryje arba prie nuošalaus stalo ir pats šį voką įmesdavo į ant stalo pastatytą „keturkampę skrynutę su nedideliu vidury dangčio plyšiu kortelėms įleisti“. Kadangi rinkimai vykdavo daugiau nei vieną dieną, padarius balsavimo pertrauką nakties metui, įstatyme buvo numatytos specialios priemonės balsadėžėms apsaugoti (jos turėjo būti užantspauduojamos, kaip ir balsavimo patalpos durys, o prie rinkimų patalpos pastatoma sargyba ir t. t.).

Valstybės teritorija buvo suskirstyta į rinkimų apygardas, kurioms, remiantis Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymu, buvo nustatomas proporcingai gyventojų skaičiui toks renkamų atstovų skaičius, kad penkiolikai tūkstančių gyventojų rinkimuose į Steigiamąjį Seimą ir dvidešimt penkiems tūkstančiams gyventojų rinkimuose į demokratinius Seimus tektų vienas atstovas. Pasibaigus balsavimui, prasidėdavo mandatų paskirstymas, kurį prižiūrėjo Vyriausioji rinkimų komisija. Steigiamojo Seimo rinkimuose mandatų paskirstymas tarp rinkimuose dalyvavusių sąrašų vyko pagal proporcinio atstovavimo rinkimų sistemą – vadinamąjį d'Hondto metodą.

Rinkimų agitacija yra viena iš svarbių demokratijos apraiškų, todėl ir anuomet rinkimų kovoje buvo plačiai naudojami atsišaukimai, skelbimai, karikatūra, periodiniai ir proginiai spaudiniai. Apie rinkimų kovos kultūrą tuo metu pasisakė ne vienas Lietuvos pilietis, kai kurie ragindavo pasitelkti „daugiau kurtuazijos“, atsisakyti prasimanymų ir šmeižto.

<sup>1</sup> Iš Valstybės Prezidento ir Ministro Pirmininko atsišaukimo į piliečius dėl rinkimų į St. Seimą // Lietuva, 1920 m. balandžio 15 d.



# LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO RINKIMŲ APYGARDOS 1920–1926 METAIS, RENKANT STEIGIAMĄJĮ SEIMĄ, PIRMAJĄ, ANTRĄJĄ IR TREČIĄJĄ SEIMĄ



Amžininkai ne kartą kritikavo pernelyg tiesią, nesubtilią, o kartais labai suasmenintą politinių oponentų kritiką. Tačiau, kaip pažymėjo ano meto parlamentaras M. Krupavičius, nors „kova per rinkimus visur eina labai smarki /.../“, „pas mus dar tokios smarkios kovos, kuomet imdavosi revolverių, lazdų ir kitokių įtikinančių įrodymų, mums neteko matyti ir tokių įrodymų nebuvo vartota.“ Ir čia pat klausė ir pats atsakė, o „kodėl tokios smarkios rinkimų kovos? Aišku. Todėl, kad kiekviena grupė ar žmogus, kuris gerbia savo idėjas, siekimus, nori ne tik pats jais gyventi, bet kad ir kiti gyventų ir nori savo krašto ir valstybės gyvenimą sulig tos idėjos sutvarkyti. Kova čia eina dėl įsitikinimų.“<sup>1</sup> Istorikas Alfredas Erichas Senas po keturių dešimtmečių išėivijoje rašė: „Dažnai daromas teigimas, kad 1926 m. rinkimai buvo iš visų patys aitriaus ir aršiausi. Tačiau iš tikrųjų emocinis įtempimas rinkimų metu palaipsniui kilo nuo 1920 iki 1922 m., nuo 1923 iki 1926 m.“<sup>2</sup> Tačiau 1936 m. Seimo rinkimai jau vyko be partinės įvairovės ir be agitacinio spalvingumo.

Parodoje pristatomi tipiškos rinkimų agitacijos atributai – plakatai ir karikatūros. Jie atskleidžia spalvingą ir daugiaprasmę ano meto vizualiąją komunikaciją. Net ir šiandien stebina plakatų spalvingumas. Dalies jų autoriai buvo garsūs dailininkai: Petras Rimša, Vilius Jomantas, Jonas Buračas, Vytautas Bičiūnas. Jie kūrybinės patirties sėmėsi užsienyje, buvo plataus akiračio kūrėjai, prisidėję kuriant nacionalinę simboliką: Petras Rimša – patriotinės simbolikos skulptūrų autorius, jubiliejinių medalių autorius; Vilius Jomantas – vienas iš Lietuvos pašto ženklų ir nacionalinės valiutos lito dizaino autorių; Jonas Buračas kūrė Lietuvos valstybės apdovanojimus ir pašto ženklus; Vytautas Bičiūnas siejo savo gyvenimą su teatru, taip pat ir su politika, jis buvo Lietuvos Steigiamojo Seimo ir Pirmojo Seimo narys.

Parodoje „Teisė ir pareiga: Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai 1920–1940 m.“ eksponuojamos fotografijos, plakatai ir dokumentai saugomi Alytaus kraštotyros muziejuje, Biržų krašto muziejuje „Sėla“, Kauno arkivyskupijos kurijos archyve, Kauno miesto muziejuje, Kauno technologijos universiteto bibliotekoje, Kretingos muziejuje, Lietuvos centriniame valstybės archyve, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, Maironio lietuvių literatūros muziejuje, Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, Rokiškio krašto muziejuje, Šiaulių „Aušros“ muziejuje, Lietuvos Respublikos Seimo skaitykloje ir Lietuvos Respublikos Seimo archyve.

Parodos rengėja – Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, parodos koncepcijos ir tekstų autoriai – dr. Vilma Akmenytė-Ruzgienė, Žydrūnas Mačiukas, nuotraukų redaktorius – Andrius Petrulevičius, dizainerė – Neringa Motiejūnaitė-Lilienė, tekstų redaktorės – Jolanta Laurinaitienė ir Jurgita Kelpšienė.

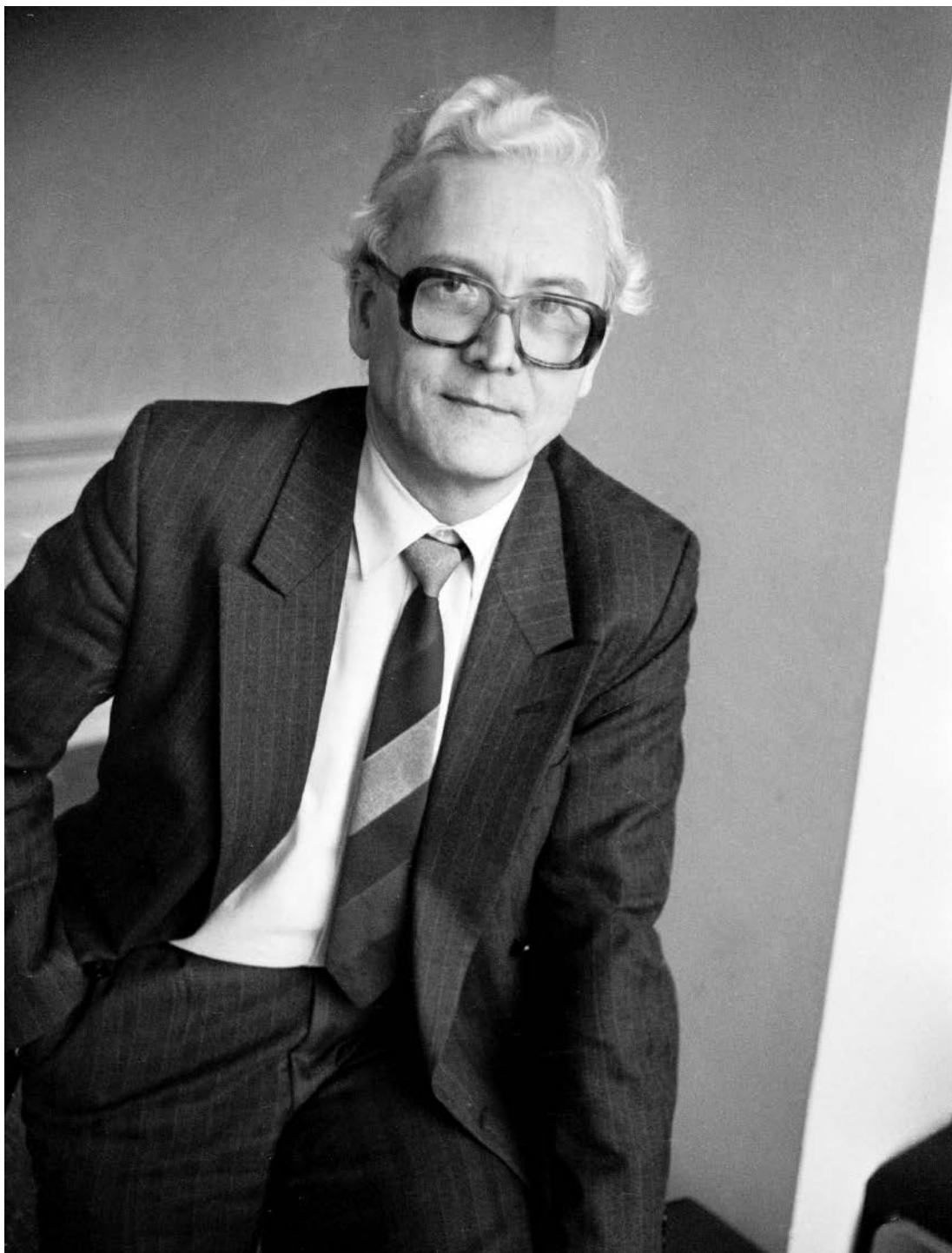
<sup>1</sup> Krupavičius M. Rinkimai, p. 4.

<sup>2</sup> Senn A. E. Mintys apie Lietuvos istorijos studijas // *Metmenys*, 1969, nr. 18, p. 26.

**STASYS KAŠAUSKAS**

## **LAUKŲ GĖLELĖ SAULIUI**

Iki Platelių nuo Telšių pro Truikius 16 kilometrų. Kely mašinų bemaž nebūdavo. Tais senais laikais. Tuos kilometrus visad eidavau pėsčias. Mažiukas, gal koks penktokas ar šeštokas. Niekam neįdomus. Ir vėliau eidavau, jau vyrėlesnis. Ten vykdavo ir visokios



Liudvikas Saulius Razma (1938–2019).  
Jono Juknevičius nuotrauka. 1989 m. LCVA.

žemaičių šventės. Nes Plateliai buvo pats gražiausias miestelis. Mačiau ir kitokių, bet šis tebėra gražiausias.

Nepamenu, ar girdėjau Saulių giriant gimtinę. Gal ir ne – jo vaikystė buvo karas ir pokaris. Kiti laikai, kiti įvykai. Negalėjau jo pažinti – penkerių metų amžiaus skirtumas.

Draugais tapome Aukščiausiojoje Taryboje. Iki 1991 metų Kovo 11-osios Saulius buvo pėrėjęs nemažai tarnybų, baustas už disidentinę veiklą. Mokslo žmogus – paskelbė straipsnių.

Pagaliau pastaraisiais metais buvome kaimynai – vienas K. Oginskio, kitas – Lentupio gatvėje. Gerame name gavo gerą butą, kai kažkas išvažiavo į Izraelį.

Kai medžiai be lapų – matėme vienas kito langus.

Aš vis tyrinėėjau, iš kur Saulius, žemaitis, išmoko tokio subtilaus dvasinio grožio, taurumo, padarumo, orumo?

Prigimtis, išsiauklėjimas. Ir dar kažkas. Kaip sakydavo tų kraštų į velniuką panašus dievdirbys Stanislovas Riauba – gal ir faifoklis. Kas tai yra – nieks nežino.

Ir nė kiek nekeista, kad imlus ir jautrus Sauliaus protas priešinosi sovietų sistemai. Beje, apie politiką mudu gal ir nesame kalbėję. Apie Lietuvą, Platelius. Kartais įsismagindavome ir žemaitiškai. Garbiosios Danutės Mukienės rūpesčiu buvo pasirodęs lietuviškai grafienės Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė istorinis romanas „Halina Oginskytė, arba švedai Lenkijoje“. Platelių seniūnas ir didysis vėliavininkas yra buvęs Grigalius Antanas Oginskis.

Ne šiaip sau miniu garsias pavardes. Plateliai daug metų priklausė garsiai Šuazel-Gufjė giminei. Šiaip ar kitaip, ši garbinga istorija yra palietusi plateliškių gyvenimą, be abejo, nušvietusi Sauliaus sielą. Pasakodavau istorijas, o Sauliui taip patikdavo...

Pasigirdavau, grįžęs iš Žemaitijos. Tas kraštas, ko gero, kuršių, mūsų bendravime būdavo labai gerai.

– A į Platelius užsuka? – pasiteiraudavo Saulius.

– Už.

Saulius „skundėsi“, kad jam primygtinai siūlė privatizuoti aukštąją partinę mokyklą. Pastatus. Ne, sakė jis. Ne tam esu sutvertas...

Kai skambindavo ar šiaip susitikdavome, niekad nepamiršdavo: „Būtina perdouk linkėjimus žmonele...“

Gal prieš vienuolika metų, pamenu, buvo dar gerokai pašalę, su Sauliumi vykome į Seimą paminėti Vasario 16-osios. Sutikome kaimyną Vytautą Kernagį, išėjusį pakvėpuoti gaivių oru. Baltą baltą kaip popieriaus lapą, beveik permatomą... Sirgo.

Kas galėjo tada pagalvoti, kad štai tokį pat bičiulį Saulių parvešiu iš Seimo paminėjimo į K. Oginskio gatvę... baltą baltą, kaip popierių... Paskutinįkart.

O pastaraisiais metais gyveno Saulius su ištikimąja žmona Leokadija miške, prie Asvejės ežero, tarp pušų.

Vis paskambindavo ir pranešdavo:

– Nuėjau šimtą, nuėjau du šimtus metrų prilaikomas Leokadijos...

Tokie paskutiniai šviesaus žmogaus ir bičiulio žingsniai.

Gėlė Tau, Sauliau, iš Platelių paežerės.

**PRISTATYMAI****PAGALIAU VISI PREZIDENTO ANTANO SMETONOS RAŠTAI**

ANTANAS SMETONA. RAŠTAI, KALBOS, DARBAI. T. 1–6. VILNIUS, MOKSLOTYROS INSTITUTAS, 2019.

Didžiulis nepaprastos kultūrinės ir politinės svarbos įvykis – išleistas prezidento Antano Smetonos darbų šešiatomis. Sudarytojas istorikas Algimantas Liekis yra ir šių knygų bendraautoris – kiekviename tome yra jo studijų ar straipsnių, kuriuose aiškinamos istorinės Smetonos darbų aplinkybės, padedama susivokti kultūrinių bei ideologinių kovų ypatumuose lietuvių tautai tvirtinant lietuviybę, ugdant savimonę, siekiant valstybingumo ir stiprinant nacionalinę valstybę Lenkijai okupavus Vilniaus kraštą. Kiekvienam tomui suteikiamas tam tikras teminis pavadinimas, kuris skiriasi nuo ankstesnio 1930-ųjų leidimo raštų keturtomio, nes dabar aprėpiamas visas rašytinis prezidento paveldas. Ne tik stebina, bet ir stulbina nepaprastai plati Smetonos intelektualinės ir kultūrinės žinijos aprėptis: savo darbuose jis aiškinasi visus lietuvių tautos gyvenamojo pasaulio reiškinius ir išskleidžia savąjų reiškinių supratimą keldamas esminį lietuviybės, o vėliau – valstybingumo tvirtinimo klausimą ir nužymėdamas lietuviybės tvirtinimo gaires. Visuomeninio gyvenimo reiškiniai gvildenami kovos dėl lietuviybės aplinkoje ir vertinami lietuviybės tvirtinimo požiūriu.

Smetona labai aiškiai suvokia pamatinę kultūros ir jos stuburo – švietimo sistemos – reikšmę valstybei kurti ir valstybingumo jausenai stiprinti. Galime drąsiai tvirtinti: valstybinė lietuvių tauta pasaulyje gyvuoja Smetonos dėka. Esame jam daug skolingi, tačiau kol kas nepajėgiame suvokti nei jo veiklos ir darbų didybės, nei mūsų skolos apimtį. Gajūs mūsų sąmonėje sovietmečių įtvirtinti Smetonos menkinimo stereotipai, kurie, pasirodo, praverčia dabartiniam politiniam ir kultūriniam elitui, įgyvendinančiam nuostatą valyti istoriją nuo „autoritarizmo“ ir „nacionalizmo“ apraiškų ir šitaip rodyti begalinį atsidavimą eurofederalistiniams, tautas ir valstybes „istorijos šiukšlynui“ nurašančiam „pažangizmui“.

Smetonos raštai – veiksmingas šiuolaikinis priešnuodis išsivalstybinimo ir išsitauginimo ideologinėms nuostatoms. Šiuolaikinis dėl to, kad Europoje vis labiau stiprėja nacionalinio valstybingumo jausenos – tautos nėra linkusios beatodairiškai išnykti konstruojamos europinės liaudies masėse. Knygos, taip pat jų sudarytojo studijos rodo, kokia visapusiška, renesansine vadintina asmenybė buvo didysis XX a. Lietuvos politikas patriotas Smetona. Gal dar ir dėl to jis mūsų politinio elito nemėgstamas – verčia pasijusti beraščiais menkystomis. Paskutiniame tome aptariamos ir sovietinės okupacijos, taip pat tragiškos, iki šiol neišaiškintos prezidento žūties aplinkybės. Jau seniai metas valstybei susigrąžinti Smetonos palaikus ir deramai jį palaidoti, o Vilniuje, dėl kurio jis visą gyvenimą kovojo, pastatyti jam paminklą. Mums priesakas – stiprinti nacionalinę savigarbą ir įsisąmoninti, kad tik Lietuvos valstybėje galime gyvuoti ir kurti kaip istorinė tauta, kaip Europos istorijos subjektas.

*Vytautas Rubavičius*